

# ARCHAEOLOGIA BELGICA

3129 / 86

H.C. VAN BOSTRAETEN

**DE MEROVINGISCHE BEGRAAFPLAATS TE LUTLOMMEL**

Met bijlagen van P. JANSSENS,  
J. BREUER en J. LECERF-ALENUS

Overdruk uit : *TAXANDRIA* XXXVI, 1964, 3-100.

BRUSSEL

1965

# ARCHAEOLOGIA BELGICA

Studies en verslagen uitgegeven door de

Nationale Dienst voor Opgroeven,

Jubelpark 1

Brussel 4

DE MEROVINGISCHE BEGRAAFPLAATS

TE LUTLOMMEL

DE MEROVINGISCHE BEGRAAFPLAATS TE LUTLOMMEL

Études et rapports édités par le  
Service national des Fouilles  
1, Parc du Cinquantenaire,  
Bruxelles 4

Bruxelles 4

Overdrukt uit : ZAKXANDRIA XXXVI, 1964, 3-100

BRUSSEL

1965

AE05986



ARCHAEOLOGIA BELGICA

Studies en verslagen uitgegeven door de  
Nationale Dienst voor Opgravingen,  
Jubelpark 1  
Brussel 4

ARCHAEOLOGIA BELGICA

Etudes et rapports édités par le  
Service national des Fouilles,  
1, Parc du Cinquantaire,  
Bruxelles 4

# ARCHAEOLOGIA BELGICA

86

H.C. VAN BOSTRAETEN

## DE MEROVINGISCHE BEGRAAFPLAATS TE LUTLOMMEL

Met bijlagen van P. JANSSENS,  
J. BREUER en J. LECERF-ALENUS

Overdruk uit : *TAXANDRIA* XXXVI, 1964, 3-100.

BRUSSEL

1965

# De Merovingische begraafplaats te Lutlommel

(gemeente Lommel).

*Herman Ch. Van BOSTRAETEN,*  
*Aspirant N.F.W.O.*

## INLEIDING

### HISTORIEK.

In de lente van 1938 werd bij toeval een Merovingisch grafveld ontdekt op het gehucht Lutlommel van de gemeente Lommel (Prov. Limburg). De eigenaar van het terrein «exploiteerde» zelf zijn vondst al naar gelang de voorwerpen te voorschijn kwamen bij de uitzaveling van zijn perceel. Vele stukken werden voor het Museum Taxandria aangekocht door Kan. J.E. Jansen, toenmalig conservator van deze instelling (1).

Uit diens aantekeningen blijkt duidelijk dat er een groot aantal voorwerpen onherroepelijk verloren zijn gegaan. Vooreerst kocht de kannunik enkel die overblijfselen op die hem om een of andere reden belangrijk leken. Daarenboven was zijn keuze reeds beperkt doordat de «opgravers» een aanzienlijk

\*) Het is ons een aangename plicht onze oprechte gevoelens van diepe erkentelijkheid te vertolken ten overstaan van de Heren R. Peeters, Conservator van het Museum Taxandria te Turnhout, en Dr. H. Roosens, Directeur van de Nationale Dienst voor Opgravingen. Beiden hebben ons bij het tot stand brengen van deze studie steeds met raad en daad ter zijde gestaan.

De Heer Peeters gaf ons bereidwillig toelating de overblijfselen in het museum te bestuderen, was ons daarbij zoveel mogelijk behulpzaam, en stond er als een waar gastheer borg voor dat ons verblijf in zijn instelling met het meeste comfort werd omringd. Bovendien konden met toestemming van het Genootschap en van het schepencollege een aantal belangrijke oudheden voor enkele maanden naar Brussel worden overgebracht, om er behandeld te worden.

Dr. Roosens van zijn kant, stelde ons spontaan het dossier van de opgravingen te Lutlommel ter hand, en verstrekke ons telkens weer nieuwe en waardevolle gegevens en wetenschappelijke richtlijnen. Dank zij zijn bemiddeling konden alle tekeningen, foto's en drukclichés uitgevoerd worden door de Nationale Dienst voor Opgravingen, en zal deze studie opgenomen worden in de reeks *Archaeologia Belgica*.

Onze beste dank voor hun tussenkomst gaat insgelijks naar wijlen Prof. Dr. P. Coremans, Directeur van het Kon. Instituut voor het Kunstpatrimonium, en zijn medewerkers.

(1) J. BREUER, *Lommel*.



aantal voorwerpen — vooral dan uit ijzer bestaande — eenvoudig niet hadden kunnen herkennen, omdat die zich bevonden in een totaal gemineraliseerde toestand, die alleen nog hun algemene vorm zichtbaar liet (2).

Ondertussen was Prof. Dr. J. Breuer, destijds adjunct-conservator van de Kon. Musea voor Kunst en Geschiedenis te Brussel, op de hoogte gebracht van de vondst van Lutlommel. Hij begaf zich ter plaatse en vatte de moeizame onderhandelingen aan die hadden moeten leiden tot systematische opgravingen, maar die uiteindelijk mislukt zijn, terwijl er op het terrein meedogenloos verder werd geplunderd. Desondanks legde hij een dossier aan, waarin hij nota nam van wat hij zag blootleggen bij zijn bezoeken aan de begraafplaats. Bovendien begon hij aan de studie van de door Kan. Jansen opgekochte voorwerpen: hij liet ze tekenen en fotograferen in de toestand waarin zij zich bevonden en voerde een eerste restauratie door. Ook slaagde hij erin door een financiële transactie een houten bakje met vier Byzantijnse muntgewichtjes (3) te verwerven voor de Kon. Musea voor Kunst en Geschiedenis te Brussel.

Oorlogsomstandigheden verhinderden de voortzetting en de voltooiing van het op touw gezette werk. Bovendien bleek in 1949 een nieuwe restauratie van de ijzeren voorwerpen dringend noodzakelijk. Dank zij de bemiddeling van Prof. Dr. S. J. De Laet werd zij uitgevoerd door het Kon. Instituut voor het Kunstpatrimonium (4).

Sinds hun ontdekking zijn de vondsten van de Merovingische begraafplaats te Lutlommel nooit volledig in de vergetelheid geraakt. Herhaaldelijk werd er de aandacht op getrokken door repertoria (5), zagen afbeeldingen ervan het licht (6) of werden zij aangehaald en verwerkt in studies over de geschiedenis van Toxandrië (7). Daar zij echter nog niet *in extenso* gepubliceerd of wetenschappelijk bestudeerd en gedateerd waren, konden zij in het betoog van deze laatste hun volle gewicht niet

(2) D. GOORIECK en R. PEETERS, *Behandeling*, p. 2 en Pl. 1.

(3) *Cfr. infra*.

(4) D. GOORIECK en R. PEETERS, *Behandeling*.

(5) H. ROOSENS, *Begraafplaatsen*, p. 47 en p. 142; P. ROOSENS, *Toxandria, repertorium*, p. 66 en kaart 2.

(6) S.J. De LAET, *Archeologie*, Pl. XIII. Deze drie foto's van een deel van cat. nr. 50 zijn eveneens afgedrukt in de Franse, Engelse, Italiaanse, Spaanse, Deense, Zweedse en Poolse versie van dit werk.

(7) J.E. JANSEN, *Turnhout*, p. 40 en Pl. t.o.v. p. 42 en p. 43; S.J. De LAET, *Kempen*, p. 38; P. ROOSENS, *Toxandria*, p. 68.



doen gelden, zoals de meeste auteurs duidelijk inzagen (8). Dit is wellicht ook de reden waarom anderen het gebruik van deze bron als voorbarig beschouwden en er stilzwijgend overheen stapten (9).

### WERKWIJZE.

Bij de studie van de overblijfselen van de Merovingische begraafplaats te Lutlommel hebben wij hoofdzakelijk twee soorten bronnen aangewend. Aan de ene zijde bestudeerden wij de voorwerpen zelf, zoals zij bewaard worden in het Museum Taxandria te Turnhout; van de andere kant konden wij gebruik maken van de gegevens uit het dossier, samengesteld door J. Breuer en van een reeks foto's, vervaardigd door het A.C.L.

#### *De inventarisnummers.*

Geen enkel van de stukken uit het museum was nog voorzien van een inventarisnummer. Bovendien spraken de nummers die de afbeelding van één en hetzelfde voorwerp droeg op de schetsen en tekeningen uit het dossier en op de foto's van het A.C.L. elkaar meermaals tegen. Bijgevolg was de eerste taak die zich opdrong te pogen de oorspronkelijke inventaris, die wij niet hebben kunnen weervinden (10), zo goed mogelijk te reconstrueren. Daartoe zijn wij als volgt te werk gegaan:

Daar zij het talrijkst in aantal waren, hebben wij de inventarisnummers voorkomend op de foto's van het A.C.L. als basis genomen (11); waar deze onbestaande waren kregen de voorwerpen het nummer dat hun afbeelding droeg op de schetsen en tekeningen uit het dossier. Wanneer er voor sommige stukken contradictie bestond tussen de inventarisnummers die ze in elk dezer reeksen toegewezen kregen, dan gaven wij de voorkeur aan het nummer dat zij op de foto droegen, behalve voor de *umbo's* cat. nrs. 31-33 die daarop alle onder het nummer 17 ressorteerden. Waar schetsen en tekeningen onder eenzelfde nummer verschillende voorwerpen weergaven, die niet op de foto's voorkwamen of aldaar ongenummerd waren, daar behielden wij dat nummer voor het eerste stuk, en voegden voor de

(8) S.J. De LAET, *Kempen, loc. cit.*; P. ROOSENS, *Toxandria, loc. cit.*

(9) F.L. GANSHOF, *Grondbezit*.

(10) In het dossier bevinden zich wel enkele lijsten van voorwerpen die aan de restauratiediensten werden toevertrouwd. Deze stukken zijn aldaar wel summier beschreven en genummerd van 1 tot n, maar van hun inventarisnummers wordt er nergens gewag gemaakt.

(11) Ook wanneer dit nummer bestaat uit de formule: « fragment buiten inventaris, x ».

volgende de vermeldingen bis, tris, enz. toe. Op deze wijze bereikten wij het nummer 41. Daar er dan nog een groot aantal oudheden overbleef die geen nummer droegen, hebben wij de inventarisnummers 42-76 zelf toegekend, te beginnen met die voorwerpen, waarvan er een foto, een tekening of een schets bestond.

Bij het overlopen van de aldus bekomen reeks moesten wij constateren dat de nummers 21, 22, 24, 26 en 27 ontbraken. Blijkbaar gaat het hier om een aantal voorwerpen die zoek zijn geraakt na hun verwerving door het Museum Taxandria. Twee van hen kunnen wellicht geïdentificeerd worden als « *1 bassin en bronze?* » (12) en « *1 cuir tressé* » (13), op een steekkaart uit het dossier vermeld als « *à retrouver musée* » (14). Welke lading de drie overige nummers dekten kan niet meer achterhaald worden.

#### *De wedersamenstelling van het kindergraf.*

Wij konden echter ook een tweede — veel belangrijker — vaststelling doen. Op de schets van de biconische pot, inv. 55 was door J. Breuer (15) genoteerd geworden: « *Lommel, tombe d'enfant, + 2 ou trois dents de lait, et os, + 1 collier, découverte devant Chne. Jansen* »; de schets van de kralen inv. 42a vertoonde een analoge tekst van dezelfde hand: « *Lommel, tombe d'enfant* ». Aan de hand van deze enkele gegevens kon met een zekere waarschijnlijkheid de inhoud weder samengesteld worden van tenminste één der geplunderde graven (16).

#### *De catalogus.*

Spijtig genoeg kon geen enkel der andere overblijfselen in zijn oorspronkelijke kontekst teruggeplaatst worden. Daarom hebben wij ze in een afzonderlijk hoofdstuk, soort bij soort, typologisch ingedeeld.

Van elk voorwerp geven wij een korte, maar zo volledig mogelijke beschrijving. Hierbij gebruiken wij volgende afkortingen:

---

(12) *Cfr. infra*, cat. nr. 98bis.

(13) *Cfr. infra*, cat. nr. 72bis.

(14) Het is diezelfde steekkaart die toeliet inv. nr. 23 te beschrijven als de resten van een paardebit. *Cfr. infra*, cat. nr. 106bis.

(15) Dr. H. Roosens identificeerde de aangehaalde teksten als zijnde van diens hand.

(16) *Cfr. infra*, Kindergraf.



afb.	afbeelding		inv.	inventaris (nummer)
afm.	afmeting (en)		inw.	inwendig
B.	breedte		L.	lengte
cat.	catalogus		max.	maximum
Dm.	diameter		nr.	nummer
fragm.	fragment (en)		uitw.	uitwendig
H.	hoogte		Z.	zijde

Indien het stuk opgenomen is bij de illustraties (17), wordt daarnaar verwezen. Op de afbeeldingen draagt elk voorwerp (of elke reeks voorwerpen) een eigen nummer, dat hetzelfde is als zijn (hun) catalogusnummer. Uitzondering op deze regel maakt enkel afb. 17A die de overblijfselen uit het kindergraf weer-geeft.

Na elke reeks oudheden, die tot eenzelfde type behoren, wordt commentaar geleverd. Door het aanvoeren van parallelen trachten wij hen zo scherp mogelijk, kritisch te dateren en aan te tonen of zij al dan niet tot het « gewone » vondstmateriaal behoren. Het vergelijkingsmateriaal hebben wij voornamelijk gezocht in grote, algemene repertoria, die voorlopig enkel voor het buitenland voorhanden zijn, en in gespecialiseerde studies over een of ander soort van overblijfselen enerzijds, en anderzijds in de literatuur over de Merovingische begraafplaatsen, gevonden in de onmiddellijke of de ruimere omgeving van Lutlommel. Wij vermelden de aangehaalde plaatsen onder sigla, waarvan de betekenis in de bibliografie hierna kan weergevonden worden.

### *De verdere afwerking.*

Daar wij zelf op dat stuk onbevoegd zijn, werden de beender-resten, bestudeerd door Dr. med. P. Janssens te Antwerpen. De resultaten van zijn onderzoek publiceert deze hierbij in bij-lage.

Aan de hand van de gegevens verwerkt in de voorafgaande hoofdstukken wordt deze studie tenslotte afgesloten door een aantal conclusies. Steunend op de wankelende aanwijzingen die wij konden bij mekaar brengen, zullen wij pogen tenminste het minimum aantal der verwoeste graven te bepalen, de algemene datering van de begraafplaats vast te stellen en een besluit te trekken omtrent haar belang.

---

(17) Behalve de foto's werden alle illustraties uitgevoerd door de Heer A. Nijs, tekenaar.

BIBLIOGRAFIE.

- J. ALENUS, *Folx-les-Caves*.  
*Fouille mérovingienne à Folx-les-Caves*, (BULLETIN DE LA SOCIÉTÉ D'ANTHROPOLOGIE ET DE PRÉHISTOIRE, 72), 1961 (= *Archaeologia Belgica*, 69, 1963).
- M. C. BARRIERE-FLAVY.  
*Les arts industriels des peuples barbares de la Gaule du VIII<sup>e</sup> au VIII<sup>e</sup> siècle*, 3 t., Toulouse et Paris, 1901.
- E. BEHMER, *Schwert*.  
*Das zweischneidige Schwert der germanischen Völkerwanderungszeit*, Stockholm, 1939.
- K. BOEHNER, *Morken* (Ausgrabungen).  
*Das Grab eines fränkischen Herren aus Morken im Rheinland*, in *Neue Ausgrabungen in Deutschland*, Berlin, 1958, pp. 432-468.
- K. BOEHNER, *Morken* (Führer).  
*Das Grab eines fränkischen Herren aus Morken im Rheinland*, (*Kunst und Altertum am Rhein, Führer des rheinischen Landesmuseums in Bonn*, Nr. 4), Köln-Graz, 1959.
- K. BOEHNER, *Trier*.  
*Die fränkischen Altertümer des Trierer Landes*, (*Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit*, Serie B, Band 1), 2Bd., Berlin, 1958.
- J. BREUER, *Asch*.  
*Le cimetière franc d'Asch, (Limbourg)*, (ANNALES DE LA SOCIÉTÉ D'ARCHEOLOGIE DE BRUXELLES, 41), 1937, pp. 59-74.
- J. BREUER, *Lommel*.  
*Lommel*, (L'ANTIQUITE CLASSIQUE, 7), 1938, p. 357.
- J. BREUER en H. ROOSENS, *Haillot*.  
*Le cimetière franc de Haillot, avec annexes de J. WERNER et A. DASNOY*, (ANNALES DE LA SOCIÉTÉ ARCHEOLOGIQUE DE NAMUR, 48), 1956, pp. 171-376 (= *Archaeologia Belgica*, 34, 1957).
- H. DANNHEIMER, *Mittelfranken*.  
*Die germanischen Funde der späten Kaiserzeit und des frühen Mittelalters in Mittelfranken*, (*Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit*, Serie A, Band VII), 2 Bd., Berlin, 1962.
- S. J. De LAET, *Archeologie*.  
*Archeologie en haar problemen*, 2de uitg., Antwerpen en Amsterdam, 1957.



- S. J. De LAET, *Kempen*.  
*De Kempen in de Romeinse en in de Vroeg-Merovingische tijd*, (BRABANTS HEEM, 2), 1950, pp. 29-38.
- S. J. De LAET, A. Van DOORSELAER en P. SPITAEELS, *Vijf jaar*.  
*Seminarie voor Archeologie — Vijf jaar activiteit van de opgravingsdienst*, (DE BRUG, 9), 1965, pp. 3-13.
- A. de LOE, *Cat. IV*.  
*Belgique ancienne, catalogue descriptif et raisonné. IV, La période franque*, Bruxelles, 1939.
- E. de MOREAU, *Histoire de l'église*.  
*Histoire de l'église en Belgique*, (Museum Lessianum — section historique 1), 2ième éd., 5 t., Bruxelles, s. d.
- M. H. P. den BOESTERD, *Bronze Vessels*.  
*Description of the Collections in the Rijksmuseum G. M. Kam at Nijmegen, V, The Bronze Vessels*, s. l., 1956.
- Ph. de SCHAE TZEN en M. VANDERHOEVEN, *Engelmanshoven*.  
*Merovingisch grafveld te Engelmanshoven. (provincie Limburg)*, (OUDE LAND VAN LOON, 9), nr. 1, jan. 1954, pp. 3-23 (= *Archaeologia Belgica*, 18, 1954).
- O. DOPPELFELD, *Frauengrab*.  
*Das fränkische Frauengrab unter dem Chor des Kölner Domes*, (GERMANIA, 38), 1960, pp. 89-113.
- O. DOPPELFELD, *Knabengrab (Germania)*.  
*Das Inventar des fränkischen Knabengrabes. (KOELNER DOMBLATT, Jahrbuch des Zentral-Dombauvereins, 21 u. 22. Folge)*, 1963 (= *Schriftenreihe der archäologischen Gesellschaft Köln*, nr. 9).
- O. DOPPELFELD, *Knabengrab Germania)*.  
*Das fränkische Knabengrab unter dem Chor des Kölner Domes*, (GERMANIA, 42), 1964, pp. 156-188.
- G. C. DUNNING, J. G. HURST, J. N. L. MYRES and F. TISCHLER.  
*Anglo-Saxon Pottery, A Symposium. (MEDIEVAL ARCHAEOLOGY, Journal of the Society for Medieval Archaeology, 3)*, 1959, pp. 1-78, London, 1960.
- M. FRANKEN, *Alamannen*.  
*Die Alamannen zwischen Iller und Lech, (Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit, Band V)*, Berlin, 1944.
- F. FREMERSDORF, *Köln-Müngersdorf*.  
*Das fränkische Reihengräberfeld Köln-Müngersdorf*, (Ger-

- manische Denkmäler der Völkerwanderungszeit*, Band VI), 2Bd., Berlin, 1955.
- F. L. GANSHOF, *Grondbezit*.  
*Grondbezit en gronduitbating tijdens de vroege middeleeuwen in het Noorden van het Frankische rijk, en meer bepaald in Toxandrië*, (BRABANTS HEEM, 6), 1954, pp. 3-19.
- W. GLASBERGEN, *Broekeneind-bij-Hoogeloon*.  
*Het Rijengrafveld te Broekeneind-bij-Hoogeloon (N. Br.)*, (Bijdragen tot de studie van het Brabants Heem, 6), Eindhoven, 1955.
- P. GLAZEMA en J. YPEY, *Kunst en schoonheid*.  
*Kunst en schoonheid uit de vroege middeleeuwen. De Merovingische grafvelden van Alphen, Rhenen en Maastricht, Nijmegen en Amersfoort*, 1955.
- P. GLAZEMA en J. YPEY, *Ambachtskunst*.  
*Merovingische ambachtskunst. (Het geheim van de spade; archeologie als bron voor de historie)*, Baarn, s. d.
- D. GOORIECK en R. PEETERS, *Behandeling*.  
*De Behandeling van de Frankische Gespen uit Lutlommel*, (TAXANDRIA, Nieuwe reeks, 16), 1951, pp. 1-4 en Pl. 1-3.
- E. GOSE, *Gefässtypen*.  
*Gefässtypen der römischen Keramik im Rheinland*, Rheinisches Landesmuseum Bonn, (Beiheft 1 der BONNER JAHR-BUECHER), 1950.
- W. U. GUYAN, *Beggingen-Löbern*.  
*Das alamannische Gräberfeld von Beggingen-Löbern*, (Schriften des Instituts für Ur- und Frühgeschichte der Schweiz, Nr. 12), 1958.
- D. B. HARDEN, *Glass Vessels*.  
*Glass Vessels in Britain and Ireland, A. D. 400-1000*, in *Dark-Age Britain, Studies presented to E. T. Leeds*, London, 1956, pp. 132-167.
- C. ISINGS, *Glas-imitaties*.  
*Glas-imitaties in aardewerk*. (WESTERHEEM, 9), 1960, pp. 28-30 en Pl. VI-VII.
- J. E. JANSSEN, *Turnhout*.  
*Turnhout en de Kempen in het raam van de vaderlandse en kerkelijke geschiedenis*, Turnhout, 1946.
- P. JANSSENS, *Grobbendonk*.  
*Het Merovingisch Grafveld van Grobbendonk*, (NOORD-GOUW, 4), 1964, pp. 49-96.



- P. JANSSENS, *Mensenfiguur*.  
Grobendonk. Merovingische mensenfiguur, (ARCHEOLOGIE), 1963 nr. 2, p. 59 en Pl. IIa.
- P. JANSSENS en H. ROOSENS, *Lijkverbranding en lijkbegraving*.  
*Lijkverbranding en lijkbegraving op het Merovingisch grafveld te Grobendonk*, (HELINIUM, 3), 1963, pp. 265-272 (= *Archaeologia Belgica*, 71, 1963).
- R. LEFEVE, *Beerlegem*.  
*Onderzoek van de Merovingische textielresten uit Beerlegem*, (BULLETIN VAN HET KONINKLIJK INSTITUUT VOOR HET KUNSTPATRIMONIUM, 2), 1959, pp. 152-157 (= *Archaeologia Belgica*, 44, 1959).
- J. MERTENS, *Grobendonk*.  
*Gallo-romeins graf uit Grobendonk*, in *Scrinium Lovaniense, Mélanges historiques Etienne Van Cauwenbergh*, pp. 136-149 (= *Archaeologia Belgica*, 53, 1961).
- J. N. L. MYRES, *Anglo-Saxon Pottery*.  
zie : G. C. DUNNING...
- F. OSWALD and T. D. PRYCE, *Terra sigillata*.  
*An introduction to the study of terra sigillata, treated from a chronological standpoint*, London, 1920.
- F. RADEMACHER, *Gläser*.  
*Fränkische Gläser aus dem Rheinland*. (BONNER JAHR-BUECHER, 147), 1942, pp. 285-344 en Pl. 41-72.
- F. RADEMACHER, *Goldscheibenfibeln*.  
*Fränkische Goldscheibenfibeln aus dem Rheinischen Landesmuseum in Bonn, München*, 1940.
- H. ROOSENS, *Baisy-Thy*.  
*Le cimetière mérovingien de Baisy-Thy, Fouilles de 1950*, (BULLETIN DES MUSEES ROYAUX D'ART ET D'HISTOIRE, 4ième série, 24), 1952, pp. 57-81 (= *Archaeologia Belgica*, 15, 1952).
- H. ROOSENS, *Begraafplaatsen*.  
*De Merovingische begraafplaatsen in België; Repertorium — Algemene beschouwingen*, (Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, Verhandeling nr. V), Gent, 1949.
- H. ROOSENS, *Grandcourt*.  
*Quelques tombes mérovingiennes de Grandcourt*. (BULLETIN DE L'INSTITUT ROYAL DU PATRIMOINE ARTISTIQUE, 4), 1961, pp. 161-172 (= *Archaeologia Belgica*, 56, 1961).

- H. ROOSENS en M. VANDERHOEVEN, *Rosmeer*.  
*Merovingisch grafveld in Romeins puin te Rosmeer*, (HET OUDE LAND VAN LOON), 1952, pp. 3-11 (= *Archaeologia Belgica*, 9, 1952).
- P. ROOSENS, *Toxandria*.  
*Toxandria in de Romeinse en Merovingische tijden*, (TAXANDRIA, Nieuwe reeks, 30), 1958, pp. 33-131.
- P. ROOSENS, *Toxandria, repertorium*.  
*Toxandria in de Romeinse en Merovingische tijden, Repertorium*, (TAXANDRIA, Nieuwe reeks, 31-32), 1959-60, pp. 3-78.
- E. SALIN, *Civilisation mérovingienne*.  
*La civilisation mérovingienne, d'après les sépultures, les textes et le laboratoire*, 4 t., Paris, 1949-1959.
- E. SALIN en A. FRANCE-LANORD, *Le fer*.  
*Le fer à l'époque mérovingienne. Etude technique et archéologique*, Paris, 1943.
- B. SCHMIDT, *Mitteldeutschland*.  
*Die späte Völkerwanderungszeit in Mitteldeutschland*, (*Veröffentlichungen des Landesmuseum für Vorgeschichte in Halle*, Heft 18), Halle, 1961.
- H. STOLL, *Hailfingen*.  
*Die Alamannengräber von Hailfingen in Württemberg*, (*Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit*, Band IV), Berlin, 1939.
- G. THIRY, *Vogelfibeln*.  
*Die Vogelfibeln der germanischen Völkerwanderungszeit*, (*Rheinische Forschungen zur Vorgeschichte*, Band III), Bonn, 1939.
- B. TRENTESEAU, *Gordelsieraden*.  
*De gedamasquineerde gordelsieraden in de Merovingische tijd voor België*, (Dissertatie), 2 d., Gent, 1964.
- A. Van DOORSELAER, *Sint Gillis-bij-Dendermonde*.  
*De Merovingische begraafplaats te Sint Gillis-bij-Dendermonde*. (*Gedenkschriften van de Oudheidkundige Kring van het Land van Dendermonde*, Buitengewone uitgave, nr. 17), 1958 (= *Oostvlaams Verbond van Kringen voor Geschiedenis*, Verhandeling nr. 2) (= *Archaeologia Belgica*, 41, 1958).
- A. Van DOORSELAER en H. ROOSENS, *Beerlegem*.  
*Beerlegem. Merovingisch grafveld*. (ARCHEOLOGIE, 1964 nr. 2, pp. 87-88).



**W. VEECK, Alamannen.**

*Die Alamannen in Württemberg, (Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit, Band I), 2 Bd., Berlin und Leipzig, 1931.*

**J. WERNER, Boucles de ceinture.**

*Les boucles de ceinture trouvées dans les tombes d'hommes VIII, XI, XIII, XVI et XVII, (annexe dans J. BREUER et H. ROOSENS, Haillot), pp. 320-329.*

**J. WERNER, Bülach.**

*Das alamannische Gräberfeld von Bülach, (Monographien zur Ur- und Frühgeschichte der Schweiz, Band IX), Basel, 1953.*

**J. WERNER, Fernhandel.**

*Fernhandel und Naturalwirtschaft im ostlichen Merowingerreich nach archäologischen und numismatischen Zeugnissen, (Settimani di studio del Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, VIII), Moneta e Scambi nell'Alto Medioevo, Spoleto, 1961, pp. 557-618.*

**J. WERNER, Münz.**

*Münzdatierte austrasische Grabfunde, (Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit, Band III), Berlin und Leipzig, 1935.*

**J. WERNER, Waage und Geld.**

*Waage und Geld in der Merowingerzeit, (Süd-Bayerische Akademie für Wissenschaften, Philologisch-historische Klasse, I), München, 1954.*

**J. YPEY, Vroeg-middeleeuwse vondsten.**

*De verspreiding van de vroeg-middeleeuwse vondsten in Nederland. (BERICHTEN VAN DE RIJKSDIENST VOOR OUD-HEIDKUNDIG BODEMONDERZOEK, 9), 1959, pp. 98-118.*

**H. ZEISS, Burgundenreich.**

*Studien zu den Grabfunden aus dem Burgundenreich an der Rhône, (Sitzungsberichte der Bayerische Akademie der Wissenschaften, Philologisch-historische Abteilung, Jahrgang 1938, Heft 7), München, 1938.*

CATALOGUS VAN DE OVERBLIJFSELEN  
BESCHRIJVING, VERGELIJKINGSMATERIAAL  
EN DATERING

WAPENS.

Zwaarden.

1. (inv. 2); afb. 1 nr. 1 a.-b.

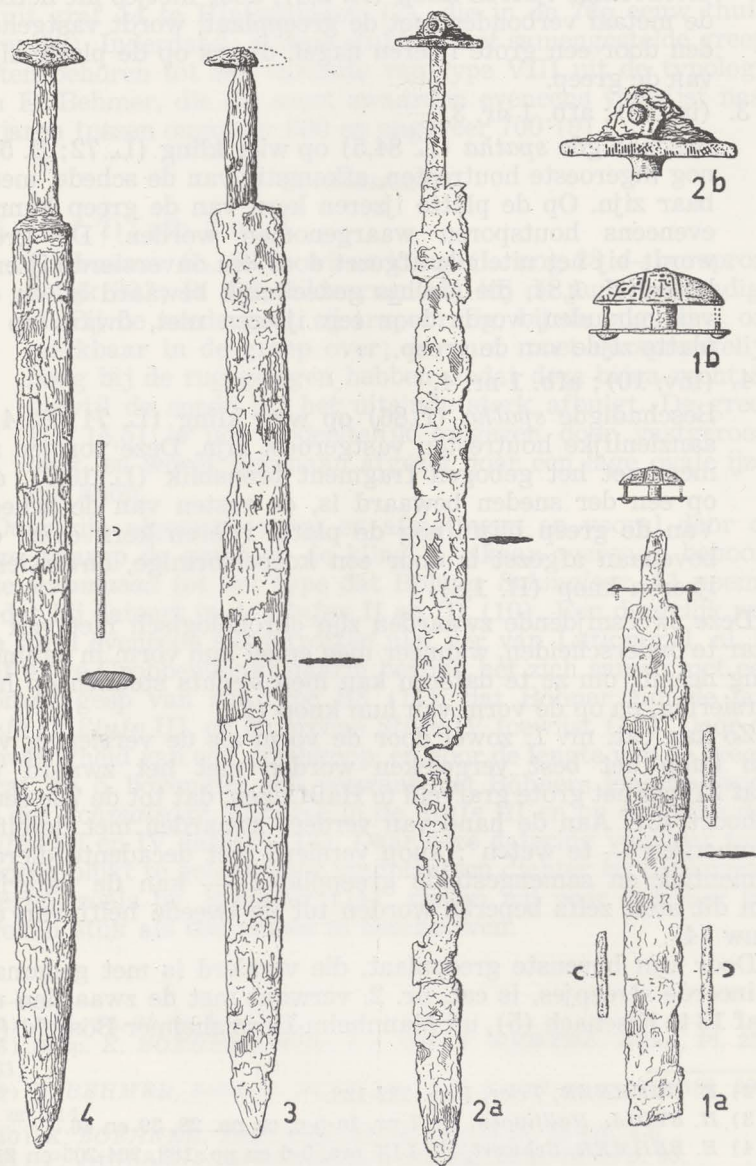
Fragmenten van een zwaar beschadigde *spatha*. De afgebroken kling (L. nog 40; B. 5,3) (1) vertoont op beide vlakke zijden uitgebreide ingeroeste houtsporen; drie gebogen houtfragmentjes (L. resp. 7,5, 7,5 en 6,5; dikte 0,3 tot 0,4), bewaard op de sneden, zijn eveneens resten van de schede. Van de greep is slechts een deel van de platte ijzeren kern (L. nog 5) overgebleven. Van de onderste greepplaat rest slechts een fragment van een opengewerkt, spits ovaal (L. 7,4; B. 2,1) plaatje uit bronsblik, dat aan de beide uiteinden nog sporen vertoont van een bronzen niet met halfbolvormige kop. De bovenste greepplaat bestaat uit een analoog plaatje (L. 5,6; B. 1,7) dat door twee bronzen nieten, eveneens met een halfbolvormige kop, verbonden is met de holle bronzen knop. Deze is onderaan spits ovaal (zelfde afm. als de bovenste greepplaat) en haar opstaande wanden eindigen bovenaan in een spitse, gebogen rug (H. 1,5). Beide zijvlakken zijn in drie velden verdeeld en versierd met geïnciseerde geometrische motieven, vermengd met gestyleerde elementen uit de dierstijl.

2. (inv. 8); afb. 1 nr. 2 a.-b.

*Spatha* (L. 88) met zwaar beschadigde kling (L. 75,5; B. 4,6). Van de greep zijn slechts de platte ijzeren kern, de bovenste greepplaat en de knop bewaard. De bovenste greepplaat wordt gevormd door een doorboord ovaal ijzeren schijfje (L. 7,1; B. 2,4; dikte 0,4), dat op de zijkanten nog sporen vertoont van damasquining, bestaande uit groepjes verticale en schuine streepjes. De onversierde

---

(1) Wanneer niet anders aangegeven, zijn alle in deze catalogus opgegeven afmetingen uitgedrukt in centimeter.



Afb. 1. — 1/6 ; details 1/3.



driehoekige ijzeren knop (H. 2,3), door nietjes uit hetzelfde metaal verbonden met de greepplaat, wordt vastgehouden door een grote ijzeren nagel, dwars op de platte zijde van de greep.

3. (inv. 9); afb. 1 nr. 3.

Beschadigde *spatha* (L. 84,5) op wier kling (L. 72; B. 5,4) nog ingeroeste houtresten, afkomstig van de schede, merkbaar zijn. Op de platte ijzeren kern van de greep kunnen eveneens houtsporen waargenomen worden. De greep wordt bij het uiteinde afgezet door een onversierde ijzeren knop (H. 1,8), die slechts gedeeltelijk bewaard is, en die vastgehouden wordt door een ijzeren niet, dwars op de platte zijde van de greep.

4. (inv. 10); afb. 1 nr. 4.

Beschadigde *spatha* (L. 86) op wier kling (L. 71; B. 4,8) aanzienlijke houtresten vastgeroest zijn. Deze vormen samen met het gebogen fragment bronsblik (L. 16,5), dat op een der sneden bewaard is, de resten van de schede. Van de greep blijft nog de platte ijzeren kern over, die bovenaan afgezet is door een koepelvormige, onversierde ijzeren knop (H. 1,8).

Deze tweesnijdende zwaarden zijn chronologisch niet van elkaar te onderscheiden, wanneer men enkel hun vorm in aanmerking neemt; om ze te dateren kan men slechts steunen op hun versiering, en op de vorm van hun knop (2).

Zo kan cat. nr. 1. zowel door de vorm als de versiering van zijn knop het best vergeleken worden met het zwaard uit graf 21 van het grote grafveld te Hailfingen, dat tot de 7de eeuw behoort (3). Aan de hand van verdere zwaarden met dezelfde kenmerken — te weten : knop versierd met decadente dierornamentiek en samengestelde greepplaten — kan de datering van dit stuk zelfs beperkt worden tot de tweede helft van die eeuw (4).

Door zijn bovenste greepplaat, die versierd is met gedamasquineerde streepjes, is cat. nr. 2. verwant met de zwaarden uit graf 13 te Eisenach (5), uit Mannheim-Hermsheimer Bösfeld (6)

---

(2) K. BOEHNER, *Trier*, I pp. 127-128.

(3) H. STOLL, *Hailfingen*, Pl. 7 nr. 1a-b-c, en pp. 28, 39 en 46.

(4) E. BEHMER, *Schwert*, Pl. LIX nrs. 3-6 en pp. 188, 204-205 en 213-214.

(5) K. BOEHNER, *Trier*, I p. 128 en II Pl. 25 nr. 2a-b-c.

(6) J. WERNER, *Münz.*, Pl. 25B nr. 1a-b.



en uit graf 14 te Hintschingen (7), die in de 7de eeuw thuis-horen (8). Inderdaad: al deze stukken met samengestelde greep-platen behoren tot een variante van type VIII uit de typologie van E. Behmer, die dit soort zwaarden eveneens verwijst naar de jaren tussen ongeveer 600 en ongeveer 700 (9).

*Scramasaxen.*

5. (inv. 7) ; afb. 2 nr. 5.

*Scramasax* (L. 42,7) wiens kling (L. nog 28 — oorspronkelijk 30?; B. 4,1; dikte rug 0,3) bij de punt beschadigd is. Bij de snede gaat zij trapvormig, bij de rug bijna onmerkbaar in de greep over; de punt moet oorspronkelijk hoog bij de rug gelegen hebben, zodat deze bijna recht is, terwijl de snede bij het uiteinde sterk afbuigt. De greep (L. 14,5) is nog gedeeltelijk omgeven door vastgeroest hout, en wordt bovenaan afgezet door een lage ovale ijzeren knop.

Door zijn algemene vorm en afmetingen en vooral door de wijze waarop de greep en de kling in elkaar overgaan behoort deze *scramasax* tot het type dat Böhner *Schmalsax* A1 noemt, en dat hij dateert in de *Stufen* II en III (10). Een dergelijk wapen werd eveneens aangetroffen niet ver van Lutlommel, nl. in graf 42 te Grobbendonk; daarin bevond het zich samen met een bronzen gesp van het type B3 (11), dat Böhner aan de late *Stufe* II, *Stufe* III, en de vroege *Stufe* IV toewijst (12). Door de aanwezigheid van een greepknop, en door de lengte van de greep, is cat. nr. 5. bovendien ook verwant met Böhners jongere groep A2 der *Schmalsaxe*, die deze in de *Stufe* III en op de grens der *Stufen* III en IV dateert (13). Daar deze datering voor dat type eveneen blijkt te gelden voor vindplaatsen dicht bij Lutlommel gelegen, zoals bv. Rosmeer (14), stellen wij voor het hier besproken stuk als 6de eeuws te beschouwen.

(7) *Ibid.*, Pl. 31 nr. 4a-b.

(8) Resp. K. BOEHNER, *Trier*, I p. 129; J. WERNER, *Münz.*, Pl. 25B en 31.

(9) E. BEHMER, *Schwert*, Pl. LX nrs. 1, 2, 6 en 7 en pp. 188-189, 204-205 en 214.

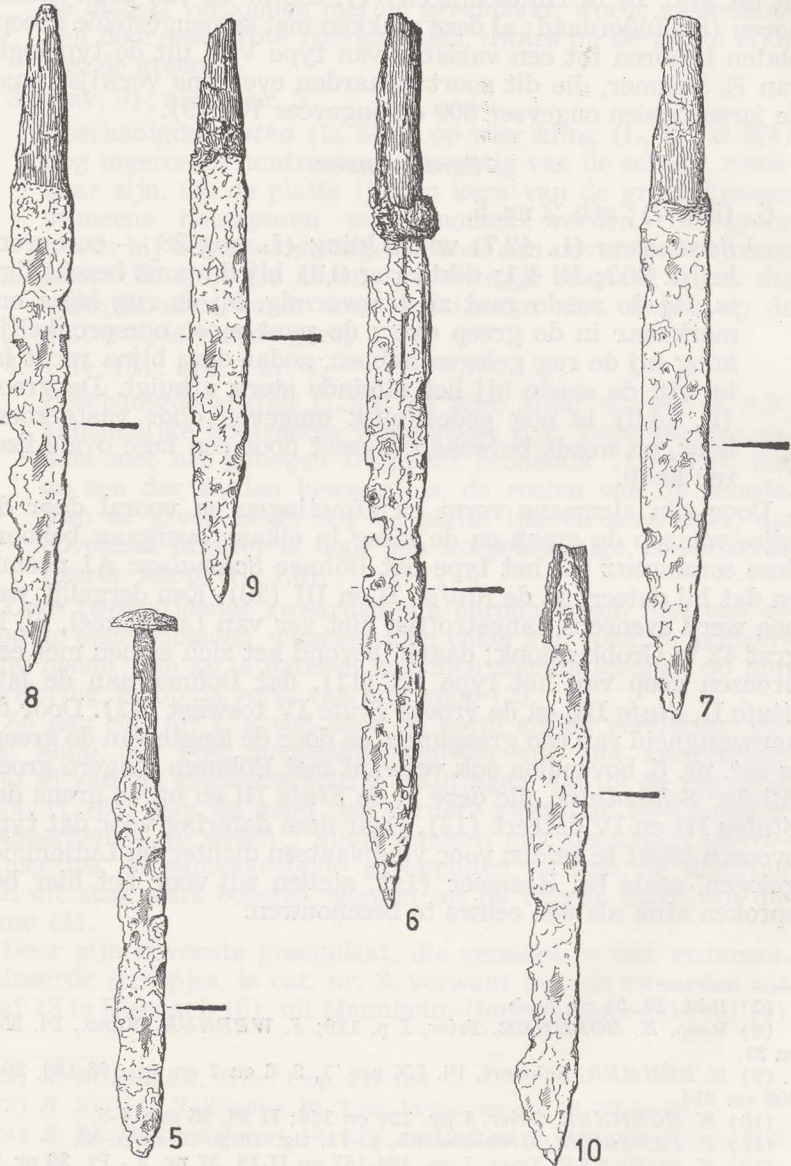
(10) K. BOEHNER, *Trier*, I pp. 135 en 136; II Pl. 25 nrs. 4-5.

(11) P. JANSSENS, *Grobbendonk*, p. 71, fig. 10 p. 70 en p. 93.

(12) K. BOEHNER, *Trier*, I pp. 184-187 en II Pl. 37 nr. 2 - Pl. 39 nr. 2.

(13) *Ibid.*, I pp. 136-138 en II Pl. 25 nrs. 7, 8 en vooral 6.

(14) H. ROOSENS en M. VANDERHOEVEN, *Rosmeer*, p. 9, fig. 4 nr. 5 p. 8 en p. 10.



Afb. 2. — 1/6.



6. (inv. 1); afb. 2 nr. 6.

Grote zware *scramasax* (L. 69). De kling (L. 51; B. 5; dikte rug 0,5) draagt aan beide zijden, bij de rug, een krachtige dubbele bloedvoor; bij de punt buigen rug en snede gelijkelijk naar elkaar toe. De greep is nog over bijna zijn ganse lengte omgeven door hout (L. 17,8; max. Dm. 3), dat onderaan nog een tweetal centimeter doorloopt op de kling.

7. (inv. 3); afb. 2 nr. 7.

*Scramasax* (L. 54,7), die bij de punt licht beschadigd is. De kling (L. 41; B. 5,4; dikte rug 0,5) draagt op één zijde, bij de rug, nog zwakke sporen van een dubbele bloedgleuf; bij de punt buigen rug en snede gelijkelijk naar elkaar toe. De greep (L. 14), ovaal in doorsnede (max. Dm. 4), is over zijn ganse lengte nog omgeven door hout, dat onderaan nog ongeveer een centimeter doorloopt op de kling.

8. (inv. 4); afb. 2 nr. 8.

*Scramasax* (L. 51,7), waarvan de snede beschadigd is. De kling (L. 38,3; B. 5,1; dikte rug 0,5) vertoont aan weerszijden, bij de rug, zwakke sporen van een bloedgleuf; bij de punt buigt de rug in, en dit was vermoedelijk ook het geval met de beschadigde snede. De greep (L. 14), ovaal in doorsnede (max. Dm. 4), is nog gans omgeven door hout, dat onderaan over ongeveer anderhalve centimeter doorloopt op de kling.

9. (inv. 5); afb. 2 nr. 9.

Beschadigde *scramasax* (L. nog 45). Op de kling (L. 36,4; B. 4,7; dikte rug 4) zijn nog zwakke sporen van een dubbele bloedgleuf merkbaar; bij de punt buigen rug en snede ongeveer gelijkelijk naar elkaar toe. De afgebroken greep (L. nog 8,5) is over zijn ganse lengte omgeven door hout, dat onderaan nog ongeveer twee centimeter doorloopt op de kling; hij is ovaal in doorsnede (max. Dm. 3,2).

10. (inv. 13); afb. 2 nr. 10.

Zwaar beschadigde *scramasax* (L. nog 47,5). De kling (L. 41; B. 5; dikte rug 0,6) vertoont op één zijde, bij de rug, zwakke sporen van een zesvoudige bloedvoor; bij de punt buigen de erg gemutileerde snede en de rug gelijkelijk naar elkaar toe. De afgebroken greep (L. nog 6,6) is nog omgeven door hout, dat ongeveer een centimeter doorloopt op de kling; hij is ovaal in doorsnede (max. Dm. 3,8).

Al deze *scramasaxen* kunnen ondergebracht worden bij het type dat Böhner *Breitsax* noemt, en dat hij naar de 7de eeuw verwijst (15). Hiervoor pleiten hun totale afmetingen en die van hun delen, maar nog meer de verhoudingen tussen deze laatste (16). Bovendien vertonen zij alle min of meer duidelijke sporen van bloedgleuven (17), ligt hun punt niet meer hoog bij de rug — zoals bij de *Schmalsaxe* (18) — doordat deze zelf naar de snede toe buigt, en is hun greep — wanneer hij bewaard is — vrij lang, en omgeven door hout, dat onderaan nog even op de kling doorloopt.

De datering die voorgesteld werd voor de *Breitsaxe* uit Trier en omgeving, kan blijkbaar eveneens gelden voor die uit de Kempen. In graf 3 te As kwam immers een dergelijk wapen aan het licht samen met een lanspunt met een gesloten huls (19), die meestal slechts in de jaren na 600 voorkomt (20). De algemene dateringen van dit grafveld (tweede helft 7de - 8ste eeuw) (21) en van de Merovingische begraafplaats te Brecht, (6de - 7de eeuw) (22), waar een andere *scramasax* van dit type werd opgegraven (23), vormen daarenboven een — weliswaar zwak — argument te meer om aan te nemen dat ook de *Breitsaxe* uit Lutlommel in de 7de eeuw thuishoren.

*Overblijfselen die oorspronkelijk  
bij zwaarden of scramaxen hoorden (24).*

11. (inv. 36); afb. 3 nr. 11.

Holle bronzen knop in de vorm van een afgeknotte pyramide op vierkante basis (Z. basis 1,6; Z. bovenvlak 0,9; H. 0,9). Aan de binnenzijde zijn bij de basis twee overstaande zijden verbonden door een plat bronzen staafje (Dm. 0,3). Aan de buitenzijde zijn de vier mantelvlakken versierd met een ingegrifte lijst, waarbinnen delen van een rechtlijnig vlechtbandmotief. De lijst van het bovenvlak wordt

(15) K. BOEHNER, *Trier*, I pp. 138-144; II Pl. 26 nrs. 1-7 en Pl. 27.

(16) *Ibid.*, I p. 131.

(17) Deze zijn alleszins ook zichtbaar op foto's en tekeningen, uitgevoerd vóór de restauratie, die zich in het dossier bevinden.

(18) K. BOEHNER, *Trier*, I p. 137.

(19) J. BREUER, *Asch*, p. 68, fig. 5 p. 66 en fig. 6 p. 69.

(20) K. BOEHNER, *Trier*, I pp. 151-152.

(21) J. BREUER, *Asch*, p. 74.

(22) A. de LOE, *Cat. IV*, p. 93.

(23) *Ibid.*, loc. cit. en fig. 77 nr. 2 p. 89.

(24) Het is onmogelijk na te gaan of deze overblijfselen oorspronkelijk gehoord hebben bij de onder cat. nrs. 1-10 beschreven wapens, dan wel bij stukken die verloren gegaan zijn.



gevuld door een kruis in diagonaal binnen een vierlobbig klaverblad.

12. (inv. 37); afb. 3 nr. 12.

Holle bronzen knop, in de vorm van een afgeknotte pyramide gemonteerd op een doorboord rechthoekig vlak (buitenzijden grondvlak 1,9 x 2,1; binnenzijden grondvlak 1,5 x 1,6; Z. bovenvlak 0,4; H. 0,9). Aan de binnenzijde zijn bij de basis de twee korte overstaande zijden verbonden door een plat bronzen staafje (Dm. 0,3). De buitenwanden zijn onversierd.

- 13 (« fragm. buiten inv. 5 »); afb. 3 nr. 13.

Holle ijzeren knop in de vorm van een pyramide op een vierkante basis (Z. 2; H. 1,1). Aan de binnenzijde zijn bij de basis twee overstaande zijden verbonden door een plat ijzeren staafje. Aan de buitenzijde zijn de mantelvlakken gedamasquineerd: een gesloten driehoek volgt de ribben en wordt gevuld door een onduidelijk geworden centraal motief.

J. Werner heeft aangetoond dat dergelijke knoppen gebruikt werden om de riemen vast te hechten die de *spatha* of soms de *scramasax* droegen (25). Zij komen ook voor in de omgeving van Trier, waar zij meestal tot de 7de en soms tot de 6de eeuw behoren (26).

14. (inv. 34); afb. 3 nr. 14.

Twee ronde en platte bronzen siernieten, versierd met een ingegrifte *Dreierwirbel* (Dm. 1,8-1,9). Op de rugzijde worden door een omgeslagen punt respectievelijk resten van één en twee lagen leder vastgehouden.

Dergelijke siernieten komen rond Trier meestal in groepjes van vier voor. Samen met kleine nietjes versierden zij er de onderkant van de scheden van *Breit-* en *Langsaxe* (27).

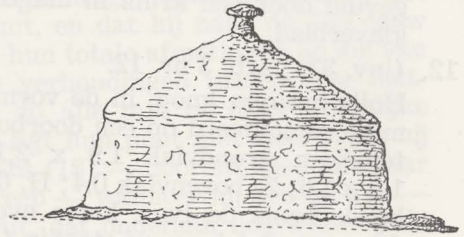
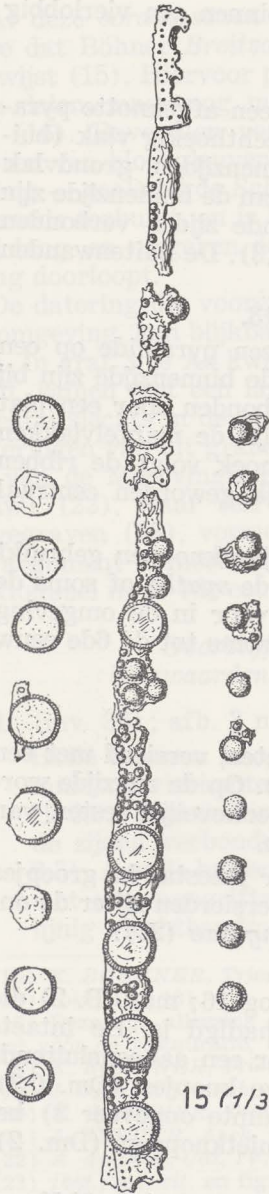
15. (inv. 28 en 28bis); afb. 3 nr. 15.

(inv. 28). Platte lederen band (L. nog 16; max. B. 2) die aan de ene lange zijde zwaar beschadigd is. De intacte zijde wordt op een kant afgezet door een aaneensluitende reeks kleine, bronzen, halfbolvormige knopjes (Dm. 0,3). Op regelmatige afstanden (tussenruimte ongeveer 3) bevinden zich grote, platte, bronzen nietknoppen (Dm. 2),

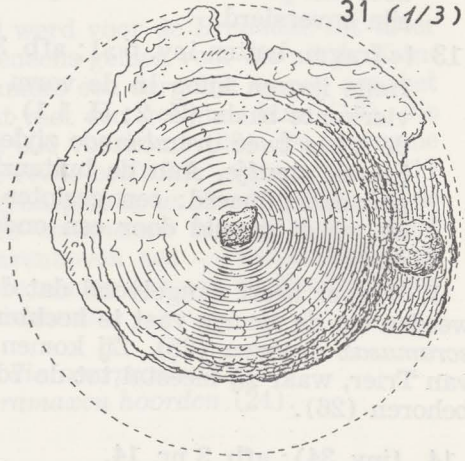
(25) J. WERNER, *Bülach*, pp. 58-59 en p. 60; figg. 12-14 pp. 58-59.

(26) K. BOEHNER, *Trier*, I p. 194 en II Pl. 40 nr. 4; II Pl. 38 nr. 3d.

(27) *Ibid.*, I pp. 140-141 en fig. 7 p. 145; II Pl. 26 nrs. 8-23.



31 (1/3)



12 (2/3)



11 (2/3)



13 (2/3)



14 (2/3)





die aan de buitenzijden versierd zijn met een platte parelrand en hol binnenin; op de riem zelf zijn er nog twee bewaard. De tussenruimten zijn opgevuld door telkens drie holle, halfbolvormige nietknoppen (Dm. 1), die versierd zijn met een parelrand en in driehoek geplaatst; er zijn nog sporen van vier dergelijke groepen op de riem. Hierbij lagen ook nog negen dergelijke nietknoppen, waarvan enkele nog lederfragmentjes, beslagen met kleine bronzen knopjes droegen.

(inv. 28bis). Platte lederen band (L. nog 19; max. B. 2) die aan de ene lange zijde zwaar beschadigd is. De intacte zijde wordt op een kant afgezet zoals inv. 28. Op regelmatige afstanden (tussenruimte ongeveer 2) bevinden zich grote platte nietknoppen van hetzelfde type als op inv. 28; er zijn er nog vier bewaard op de riem. De tussenruimten worden ingenomen door telkens vijf kleine nietknopjes van hetzelfde type als die op de rand; zij vormen steeds hetzelfde afhangende motief.

(inv. 28 of 28bis). Enkele lederfragmenten met gaatjes, veroorzaakt door nieten, langsheen de rand. Negen platte, holle, bronzen nietknoppen, als beschreven onder inv. 28; op de rug dragen zij nog lederresten.

Deze lederfragmenten vormen blijkbaar de resten van een of twee versierde scheden van hetzelfde type als degene die aan het licht kwam bij de *Breitsax* in graf 3 te As (28). Zij vormen dus geen uitzondering tussen de Kempische overblijfselen uit de 7de eeuw.

16. (inv. 32bis).

Enkele gebogen fragmenten uit bronsblik (max. L. 8) die de resten vormen van een of meerdere schedebeslagen van hetzelfde type als dat beschreven onder cat. nr. 4.

*Franciska.*

17. (inv. 15e/2); afb. 4 nr. 17.

*Franciska* met ongeveer rechte, bij de snede ietwat beschadigde, bovenzijde. De onderzijde welft bij de rug diep naar beneden; het hoogtepunt van haar buiging ligt dicht bij de rug dan bij de snede. (L. bovenzijde 20- oorspronkelijk 21 à 22 ?; H. snede 7,5; dikte rug 3,1).

Algemeen wordt aangenomen dat alle soorten bijlen rond de

---

(28) J. BREUER, *Asch*, p. 68, fig. 5 p. 66 en fig. 6 p. 69; *cfr. supra* noot (19).

jaren 600-650 verdwijnen uit de graven (29); dit geldt ook voor onze streken (30). De werpbijl (31), die hier besproken wordt, behoort tot het type dat Böhner in zijn typologie der Merovingische overblijfselen van Trier en omgeving B1 noemt, en dat hij dateert tussen ongeveer 525 en 600, ten laatste in de vroege 7de eeuw (32). Deze datering schijnt ook te gelden voor dergelijke bijlen uit het Vlaamse land, aangezien in graf 34-1935 te Sint Gillis-bij-Dendermonde een analoog stuk werd aangetroffen te samen met een lanspunt met gespleten huls (33), waarvan geweten is dat hij meestal voor 600-650 voorkomt (34).

### *Lanspunten.*

18. (inv. 11bis); afb. 4 nr. 18.

Zwaar beschadigde lanspunt (L. nog 21- oorspronkelijk ongeveer 25 ?), met smal gesplitste huls (L. nog 11; Dm 2,1), waarin nog sporen van ingeroest hout merkbaar zijn, en smal ovaal plat blad (L. nog 10; B. 2,3).

19. (inv. 12); afb. 4 nr. 19.

Beschadigde lanspunt in fragmenten (L. 47,2). In de gesplitste huls (L. ongeveer 12; Dm. 2,6) zijn nog stukken ingeroest hout merkbaar; onderaan langs de zijkanen bevinden zich twee knobbels: het zijn de resten van twee nagels of van één doorgaande niet, die de ijzeren punt op de houten schacht vasthechtten. De randen van het zeer slanke ovale blad (L. ongeveer 35; B. nog 3,4) verlopen bijna evenwijdig; in doorsnede is het dik en afgerond.

20. (inv. 14); afb. 4 nr. 20.

Zwaar beschadigde lanspunt (L. nog 29,8) met gesplitste huls (L. 13; Dm. 2,8), waarin nog grote ingeroeste houtresten aanwezig zijn. Het erg gemutileerde blad (L. nog 16,8; B. nog 4) is vermoedelijk slank ovaal geweest.

Deze drie lanspunten hebben alle kenmerken van het type dat Böhner A4 noemt, en dat in de omgeving van Trier voorkomt doorheen gans de 6de eeuw (35). We mogen deze datering

(29) K. BOEHNER, *Trier*, I pp. 174-175; H. DANNHEIMER, *Mittel-franken*, I p. 92; E. SALIN et A. FRANCE-LANORD, *Le fer*, p. 104.

(30) H. ROOSENS, *Baisy-Thy*, p. 78.

(31) E. SALIN, *Civilisation mérovingienne*, III p. 40.

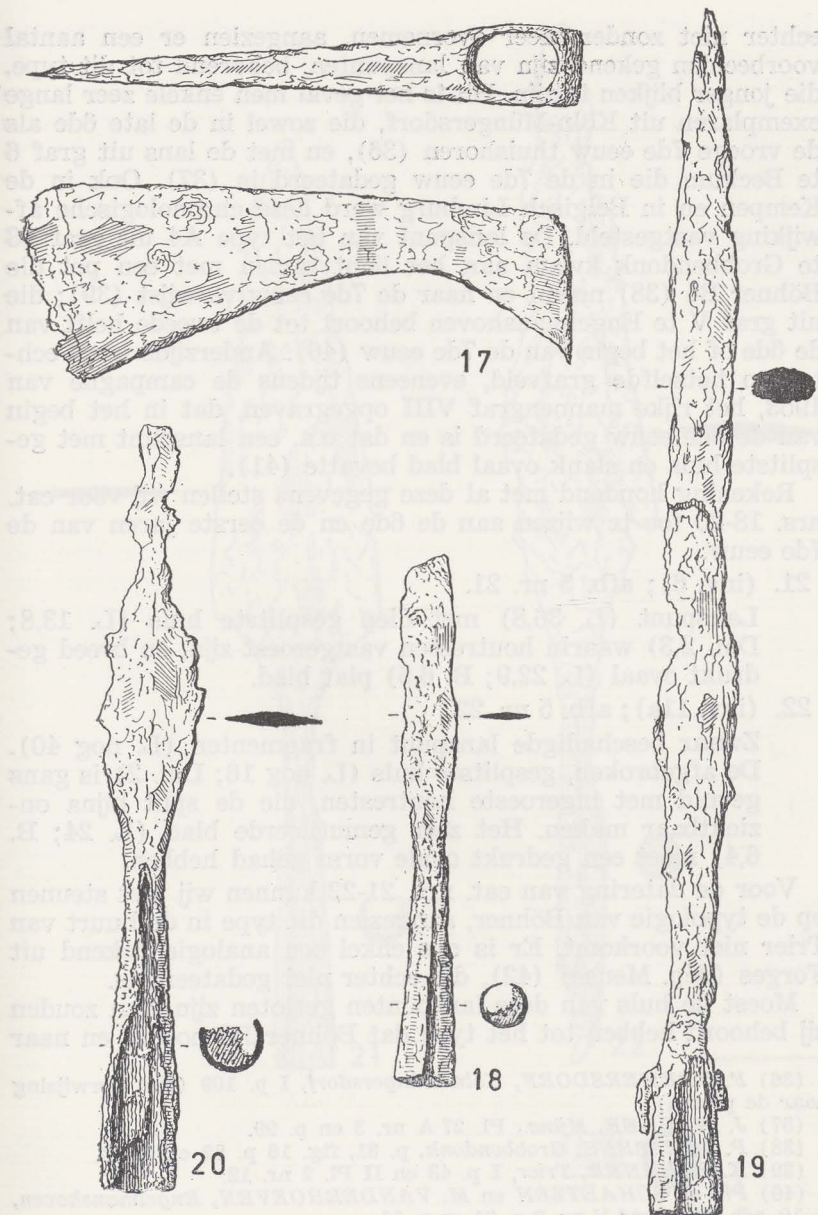
(32) K. BOEHNER, *Trier*, I pp. 167-168 en II Pl. 32 nrs. 1 en 2.

(33) A. Van DOORSELAER, *Sint Gillis-bij-Dendermonde*, pp. 61 en 63; fig. 20b p. 60.

(34) Cfr. *infra*, commentaar bij cat. nrs. 18-20.

(35) K. BOEHNER, *Trier*, I pp. 148-150 en II Pl. 28 nrs. 4, 7, 8 en 9.





Afb. 4. — 1/3.

echter niet zonder meer overnemen, aangezien er een aantal voorbeelden gekend zijn van lanspunten, behorend tot dit type, die jonger blijken te zijn. Dit is het geval men enkele zeer lange exemplaren uit Köln-Müngersdorf, die zowel in de late 6de als de vroege 7de eeuw thuishoren (36), en met de lans uit graf 6 te Beckum die in de 7de eeuw gedateerd is (37). Ook in de Kempen en in Belgisch Limburg werd deze chronologische afwijking vastgesteld. De lanspunt van het type A4 uit graf 53 te Grobbendonk kwam aan het licht samen met een pot die Böhner B4 (38) noemt en naar de 7de eeuw verwijst (39); die uit graf V te Engelmanshoven behoort tot de tweede helft van de 6de of het begin van de 7de eeuw (40). Anderzijds werd echter op hetzelfde grafveld, eveneens tijdens de campagne van 1953, het rijke mannengraf VIII opgegraven, dat in het begin van de 6de eeuw gedateerd is en dat o.a. een lanspunt met gesplitste huls en slank ovaal blad bevatte (41).

Rekening houdend met al deze gegevens stellen wij voor cat. nrs. 18-20 toe te wijzen aan de 6de en de eerste jaren van de 7de eeuw.

21. (inv. 6); afb. 5 nr. 21.

Lanspunt (L. 36,8) met diep gesplitste huls (L. 13,8; Dm. 2,3) waarin houtresten vastgeroest zijn, en breed gedrukt ovaal (L. 22,9; B. 6,5) plat blad.

22. (inv. 11a); afb. 5 nr. 22.

Zwaar beschadigde lanspunt in fragmenten (L. nog 40). De afgebroken, gesplitste huls (L. nog 16; Dm. 2) is gans gevuld met ingeroeste houtresten, die de split bijna onzichtbaar maken. Het zeer gemutileerde blad (L. 24; B. 6,4) moet een gedrukt ovale vorm gehad hebben.

Voor de datering van cat. nrs. 21-22 kunnen wij niet steunen op de typologie van Böhner, aangezien dit type in de buurt van Trier niet voorkomt. Er is ons enkel een analogie bekend uit Forges (départ. Meuse) (42), die echter niet gedateerd is.

Moest de huls van deze lanspunten gesloten zijn, dan zouden zij behoord hebben tot het type dat Böhner B3 noemt, en naar

(36) F. FREMERSDORF, *Köln-Müngersdorf*, I p. 109 (met verwijzing naar de platen).

(37) J. WERNER, *Münz.*, Pl. 27 A nr. 3 en p. 99.

(38) P. JANSSENS, *Grobbendonk*, p. 81, fig. 16 p. 82 en p. 93.

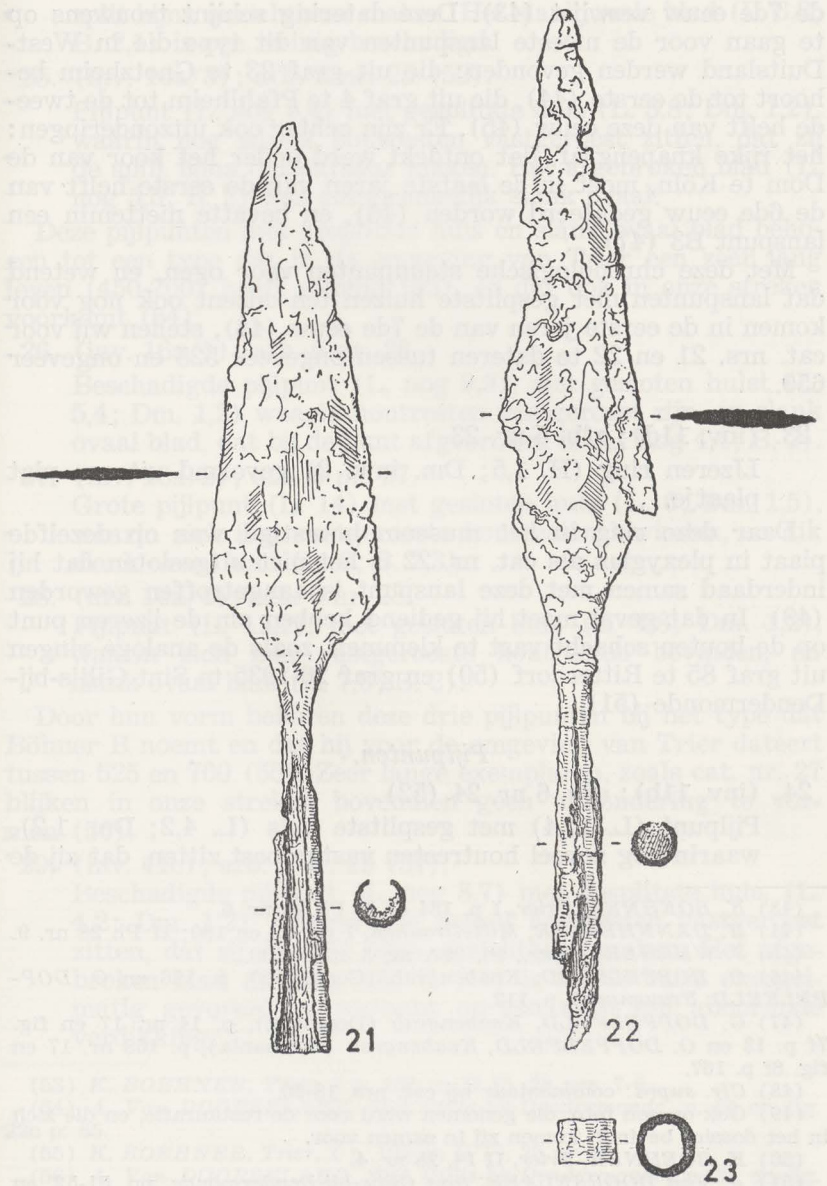
(39) K. BOEHNER, *Trier*, I p. 43 en II Pl. 2 nr. 12.

(40) Ph. de SCHAETZEN en M. VANDERHOEVEN, *Engelmanshoven*, p. 10, afb. 10 - graf V nr. 2 p. 21 en p. 11.

(41) *Ibid.*, p. 19, afb. 10 - graf VIII nr. 4 p. 21 en p. 22.

(42) M. C. BARRIERE-FLAVY, III Pl. XIII nr. 7.





Afb. 5. — 1/3.

de 7de eeuw verwijst (43). Deze datering schijnt trouwens op te gaan voor de meeste lanspunten van dit type die in West-Duitsland werden gevonden: die uit graf 23 te Gnotzheim behoort tot de eerste (44), die uit graf 4 te Pfahlheim tot de tweede helft van deze eeuw (45). Er zijn echter ook uitzonderingen: het rijke knapengraf, dat ontdekt werd onder het koor van de Dom te Köln, moet in de laatste jaren van de eerste helft van de 6de eeuw gedateerd worden (46), en bevatte niettemin een lanspunt B3 (47).

Met deze chronologische steunpunten voor ogen, en wetend dat lanspunten met gesplitste hulzen ten onzent ook nog voor komen in de eerste jaren van de 7de eeuw (48), stellen wij voor cat. nrs. 21 en 22 te dateren tussen ongeveer 525 en ongeveer 650.

23. (inv. 11d); afb. 5 nr. 23.

IJzeren ring (H. 1,5; Dm. inw. 2) gevormd uit een plat plaatje.

Daar deze ring in het museum bevestigd was op dezelfde plaat in plexyglas als cat. nr. 22 is het niet uitgesloten dat hij inderdaad samen met deze lanspunt is aangetroffen geworden (49). In dat geval moet hij gediend hebben om de ijzeren punt op de houten schacht vast te klemmen, zoals de analoge ringen uit graf 85 te Ritterdorf (50) en graf 20-1935 te Sint Gillis-bij-Dendermonde (51).

#### *Pijlpunten.*

24. (inv. 11b); afb. 6 nr. 24 (52).

Pijlpunt (L. 10,4) met gesplitste huls (L. 4,2; Dm. 1,2), waarin nog zoveel houtresten vastgeroest zitten, dat zij de

---

(43) K. BOEHNER, *Trier*, I p. 154 en II Pl. 29 nr. 6.

(44) H. DANNHEIMER, *Mittelfranken*, I pp. 89 en 180; II Pl. 28 nr. 9.

(45) J. WERNER, *Münz.*, Pl. 29A nr. 3 en p. 100.

(46) O. DOPPELFELD, *Knabengrab* (Germania), p. 186 en O. DOPPELFELD, *Frauengrab*, p. 112.

(47) O. DOPPELFELD, *Knabengrab* (Domblatt), p. 14 nr. 17 en fig. 7f p. 13 en O. DOPPELFELD, *Knabengrab* (Germania), p. 168 nr. 17 en fig. 8f p. 167.

(48) *Cfr. supra*: commentaar bij cat. nrs. 18-20.

(49) Ook op een foto, die genomen werd voor de restauratie, en die zich in het dossier bevindt, komen zij te samen voor.

(50) K. BOEHNER, *Trier*, II Pl. 28 nr. 4.

(51) A. Van DOORSELAER, *Sint Gillis-bij-Dendermonde*, pp. 51-52, en fig. 16b p. 50.

(52) Op de tekening is de split naar onder gekeerd, zodat zij onzichtbaar is.



split bijna onzichtbaar maken. Het slank ovale blad (L. 6,2; B. 2,1) is een weinig beschadigd.

25. (inv. 16a/3); afb. 6 nr. 25 (52).

Pijlpunt (L. nog 9,4) met gesplitste huls (L. 3,8; Dm. 1,2), waarin nog zoveel houtresten vastgeroest zitten, dat zij de split bijna onzichtbaar maken. Het afgebroken blad (L. nog 5,5; B. 2) was oorspronkelijk slank ovaal.

Deze pijlpunten met gesplitste huls en slank ovaal blad behoren tot een type dat in de omgeving van Trier een zeer lang leven (450-700) heeft gekend (53), en dat ook in onze streken voorkomt (54).

26. (inv. 16a/1); afb. 6 nr. 26.

Beschadigde pijlpunt (L. nog 9,9), met gesloten hulst (L. 5,4; Dm. 1,2) waarin houtresten vastgeroest zijn, en slank ovaal blad, dat bij de punt afgebroken is (L. nog 4,4; B. 2).

27. (inv. 16a/2); afb. 6 nr. 27.

Grote pijlpunt (L. 14) met gesloten huls (L. 6; Dm. 1,5), waarin zich nog vastgeroeste houtresten bevinden, en dik slank ovaal blad (L. 8; B. 2,3).

28. (inv. 16a/4); afb. 6 nr. 28.

Pijlpunt (L. 12,2), met gesloten huls (L. 4,8; Dm. 1,2), waarin zich nog vastgeroeste houtresten bevinden, en slank ovaal blad (L. 7,3; B. 2).

Door hun vorm behoren deze drie pijlpunten bij het type dat Böhner B noemt en dat hij voor de omgeving van Trier dateert tussen 525 en 700 (55). Zeer lange exemplaren, zoals cat. nr. 27 blijken in onze streken bovendien geen uitzondering te vormen (56).

29. (inv. 11c); afb. 6 nr. 29 (57).

Beschadigde pijlpunt (L. nog 8,7) met gesplitste huls, (L. 4,2; Dm. 1,2), waarin nog zoveel houtresten vastgeroest zitten, dat zij de split bijna onzichtbaar maken. Het afgebroken blad (L. nog 4,5; B. 2,1) is bij de basis onregelmatig gevormd en vertoont op één zijde een abnormale verdikking.

---

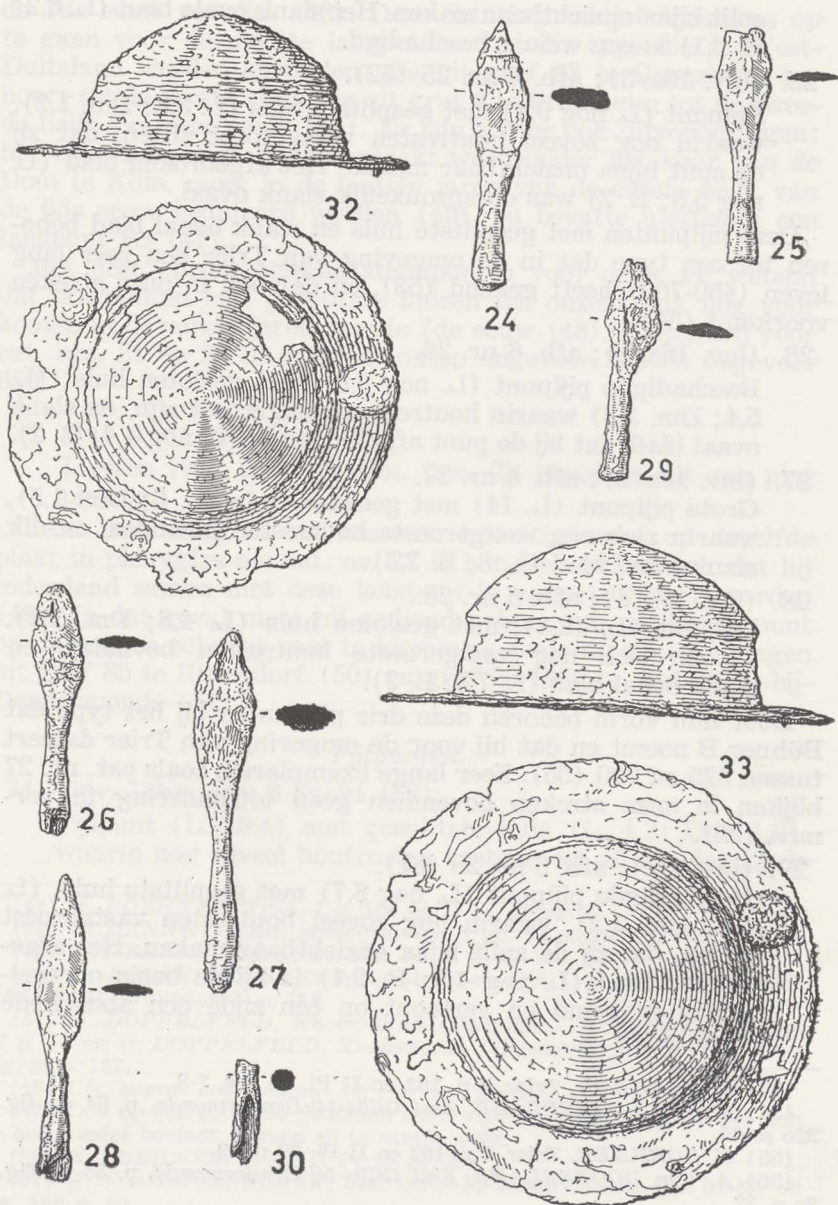
(53) K. BOEHNER, *Trier*, I p. 163 en II Pl. 29 nrs. 7-8.

(54) A. Van DOORSELAER, *Sint Gillis-bij-Dendermonde*, p. 64 en fig. 22c p. 65.

(55) K. BOEHNER, *Trier*, I p. 163 en II Pl. 29 nr. 9.

(56) A. Van DOORSELAER, *Sint Gillis-bij-Dendermonde*, p. 35 en fig. 8c p. 32.

(57) Op de tekening is de split naar onder gekeerd, zodat zij onzichtbaar is.



Afb. 6. — 1/3.



De gesplitste huls en vooral de onregelmatige vorm van het blad doen vermoeden dat deze pijlpunt het best kan ingedeeld worden bij het type dat Böhner C noemt en dat hij voor Trier en omgeving dateert tussen 525 en 700 (58).

30. (« fragm. buiten inv. 12 »); afb. 6 nr. 30.

Fragment van een pijlpunt: afgebroken gesplitste huls (L. nog 4; Dm. 1), waarin nog houtresten vastgeroest zitten.

#### *Schildknobbels.*

31. (inv. 18 ; afb. 3 nr. 31.

Zwaar beschadigde *umbo* (Dm. uitw. nog 16 — oorspronkelijk 17,2; Dm. inw. 11,4; H. 9,2), met platte rand (B. 2,9), schuine kraag (H. 3,5) en spitse welving, die uitloopt op een plat bekroonde knop (H. 1,4; Dm. nog 1,8), waarvan de belegging totaal verdwenen is. Op de rand bevindt zich nog één niet met platte ronde kop.

Zijn vorm staat er borg voor dat deze schildknobbel typologisch kan ondergebracht worden bij één der *umbotypes* die Böhner onder de letter A groepeerd (59). Doordat niet meer kan vastgesteld worden of de centrale knop en de nietknoppen op de rand met zilver, dan wel met brons belegd waren, ontbreekt echter elk criterium om hem aan type A1 of A2 toe te wijzen. Dit ware niet zo erg, moest er tussen beide soorten geen chronologisch onderscheid bestaan; de met bronsblik versierde exemplaren A2 schijnen immers in gans Zuid-West-Duitsland die met zilveren ornamenten A1 met meer dan een eeuw overleefd te hebben. De eerste komen nog sporadisch voor in de vroege 7de eeuw, terwijl de laatste kort na het begin van de 6de verdwijnen (60).

De datering in de eerste helft van de 6de eeuw van enkele *umbo's* van het type A2, die werden aangetroffen te Rhenen (61) en in graf 1953-VIII te Engelmanshoven (62), kan evenmin veel licht in de zaak brengen. Zij kan enkel doen veronderstellen dat, wanneer wij cat. nr. 31 slechts vaag kunnen dateren tussen 450 en het begin van de 7de eeuw, het het waarschijnlijkste is dat hij binnen die grenzen, tot de 6de eeuw behoort.

---

(58) K. BOEHNER, *Trier*, I p. 163 en II Pl. 29 nr. 10.

(59) *Ibid.*, I pp. 175-176 en II Pl. 34 nrs. 1 en 2.

(60) *Ibid.*, I p. 176.

(61) P. GLAZEMA en J. YPEY, *Ambachtskunst*, Pl. 20; P. GLAZEMA en J. YPEY, *Kunst en schoonheid*, Pl. 20.

(62) Ph. de SCHAETZEN en M. VANDERHOEVEN, *Engelmanshoven*, pp. 18 en 22 en fig. 9 nr. 4a-e p. 16.

32. (inv. 20) ; afb. 6 nr. 32.

Beschadigde *umbo* (Dm. uitw. 15,5; Dm. inw. 10; H. 5,5), met lage kraag (H. 3,2) en lage, vlakke, iets overkragende welving. Op de platte rand (B. 2,7) bevinden zich nog de resten van drie ijzeren nieten met vlakke, ronde koppen (Dm. ongeveer 2).

33. (inv. 19) ; afb. 6 nr. 33.

Beschadigde *umbo* (Dm. uitw. 17,4-17,9; Dm. inw. 11,5; H. 7), met lage kraag (H. 3,6) en lage, vlakke, iets overkragende welving. Op de platte rand (B. 3-3,2) zijn nog slechts de resten van één enkele ijzeren niet met vlakke ronde kop (Dm. 2,1) merkbaar.

Deze *umbo*'s kunnen ondergebracht worden bij het type dat Böhner C noemt, en dat in de omgeving van Trier in de 7de eeuw voorkomt (63). Daar deze datering ook opgaat voor schildknobbels van hetzelfde type die ver daar vandaan werden aangetroffen, zoals in graf 10 te Gnotzheim (64), mogen wij haar eveneens toepassen op de vondsten uit Lutlommel.

### GESPEN EN BIJBEHORENDE.

#### *Bronzen gespen.*

34. (inv. 33) ; afb. 7 nr. 34.

Bronzen gesp-garnituur, bestaande uit een ovale beugel (H. 4,2; B. 2,4) met een lange, aan het uiteinde omgebogen schilddoorn, ronde beslag- en tegenbeslagplaat (Dm. 6) en een rechthoekige (H. 5,5; B. 4,2) rugplaat. De beslagplaat is bij middel van twee omgebogen plaatjes, waartussen de doorn zich bevindt, aan de beugel vastgelast; tegenover de beugel is de tegenbeslagplaat lichtjes ingedrukt. Het schild van de doorn en de platen zijn alle langs de rand versierd met een diep uitgestoken meandermotief, dat geklemd is tussen twee evenwijdige lijnen en niet steeds even regelmatig, verloopt; op de rugplaat is deze versiering nog omlijst door twee stippellijnen. Op de beslagplaten bevinden zich nog de — telkens drie — nieten met halfbolvormige kop afgezet met een randje, die dienden om het metaal op de gordel te bevestigen; op de rugplaat zijn de vier daartoe bestemde nieten verdwenen. In alle gevallen verborgen zij een deel der versiering.

(63) K. BOEHNER, *Trier*, I pp. 177-178 en II Pl. 34 nrs. 4 en 5.

(64) H. DANNHEIMER, *Mittelfranken*, I pp. 93 en 95 en fig. 11 nr. 2 p. 94; II Pl. 25C nr. 1.



Door de wijze waarop beugel en beslagplaat aan mekaar verbonden zijn en door de vorm van deze laatste kunnen wij deze gesp indelen bij het type dat Böhner B2 noemt, en dat hij tussen 525 en het begin van de 7de eeuw dateert (65). Dat dit type van gesp in Toxandrië niet onbekend was wordt onrechtstreeks bewezen door cat. nr. 50 en door het stuk 1949 XI 4b uit graf IV te Broekeneind-bij-Hoogeloon (66). Deze laatste zijn weliswaar in ijzer uitgevoerd, maar dit is geen bezwaar, aangezien zij typologisch van het hier besproken type afstammen (67). Ook de versiering van cat. nr. 34 staat niet geïsoleerd; vergelijkingsmateriaal wordt geleverd door de randornamenten van cat. nr. 50 of de versiering van de zilveren beslagen uit een onbekende vindplaats in de buurt van Trier (68).

35. (inv. 40); afb. 7 nr. 35.

Bronzen gesp met smalle ovale beugel (H. 3; B. 1,4), waarop de ligplaats voor de korte gedrongen ijzeren (schild?)-doorn aangegeven is door twee dwarse opgehoogde bankjes. De beugel, de doorn en de driehoekige beslagplaat (L. 4,9; B. max. 2,5), die drie halfcirkelvormige uitstulpingen vertoont, scharnieren om een dun ijzeren staafje. De beslagplaat werd niet door nieten op de gordel vastgehouden, maar door een hechtingssysteem dat bestaat uit drie kleine doorboorde plaatjes, rechtopstaand en volgens de lengteas geplaatst onder elk der uitstulpingen. Op de voorzijde is zij versierd met een ingesneden motief: een zigzaglijn tussen twee rechten, verlopend langsheen de randen en dwars achter de voorste uitbollingen; deze dragen elk een ingekrast masker, dat een kaalhoofdige en gebaard mannegezicht in vooraanzicht schematisch weergeeft.

Door de manier waarop beugel, doorn en beslagplaat met elkaar verbonden zijn kan deze gesp ingedeeld worden bij de groep die Böhner C, *Schnallen mit Scharnierbeschlägen*, noemt en die in de omgeving van Trier in de 7de eeuw werden gedragen (69). Door de vorm van haar beslagplaat is zij daarbij in de eerste plaats verwant met het frequent voorkomende type C1, *mit unverziertem, dreieckigem Scharnierbeschlag* (70). Daar de zeldzame types C2, *Scharnierbeschlag mit Flechtbandverzierung*, en

(65) K. BOEHNER, *Trier*, I p. 184 ; II Pl. 36 nr. 8a-d en Pl. 37 nr. 1.

(66) W. GLASBERGEN, *Broekeneind-bij-Hoogeloon*, pp. 15-16, afb. 5 p. 16 en Pl. II nr. 1.

(67) K. BOEHNER, *Trier*, I p. 204.

(68) *Ibid.*, I p. 186 en II Pl. 37 nr. 5a-b.

(69) *Ibid.*, I pp. 188-191; II Pl. 40 nrs. 1 en 2 en Pl. 41 en 42.

(70) *Ibid.*, I pp. 188-189 en II Pl. 40 nr. 1.

C3, *Scharnierbeschlag* — *Verzierung in Tierstil II*, echter uitsluitend exemplaren met een driehoekige beslagplaat omvatten, moet ook hiermede vergeleken worden. Dit is des te meer voor de hand liggend daar zowel het uit Midden-Frankrijk ingevoerde stuk van type C2 (71) als dat uit graf 63 te Ehrang van type C3 (72), respectievelijk op de beslagplaat en op de schilddoorn, een ingekrast menselijk masker in vooraanzicht vertonen.

Het voorkomen van dit versieringselement — dat een apotropaisch karakter gehad heeft (73) — kan op zichzelf echter niet als dateringscriterium dienst doen, aangezien het sinds de laatste decennia van de klassieke Oudheid sporadisch is blijven voortleven (74). Meestal bevindt er zich één masker in vooraanzicht tussen twee dreigende gedrochten, zo goed als altijd gevormd door gestyleerde slangenlichamen met roofvogelkoppen. Dit is het geval met de reeds aangehaalde gesp uit Ehrang (75), en op stukken uit Haillot, Eprave (Croix-Rouge), Krefeld-Gellep, en Noord-Frankrijk (76). Wanneer er in dergelijke symbolische taferelen twee menselijke aangezichten verwerkt zijn, dan worden zij bijna steeds in profiel weergegeven; zo op een bronzen gesp uit Namur (La Plante) (77) en op een gouden zwaardbeslag uit Snartemo (Noorwegen) (78). Op het stuk uit Ehrang na (79) zijn alle andere voorbeelden in de 5de en de eerste helft van de 6de eeuw gedateerd (80).

Buiten de aaneensluitende reeksen menselijke gezichtsmaskers op bronzen emmerbeslagen uit de 6de en/of het begin van de 7de eeuw, zoals b.v. uit Rhenen (81) of uit het knapengraf onder het koor van de Dom te Köln (82), zijn versieringen die twee menselijke maskers in vooraanzicht vertonen zeldzaam. Op de grote gesp uit het rijke mannengraf te Morken — omstreeks

(71) *Ibid.*, I p. 189 en II Pl. 40 nr. 2.

(72) *Ibid.*, I pp. 189-190 en fig. 11 p. 190; II Pl. 41 nr. 1.

(73) K. BOEHNER, *Morken* (Führer), pp. 12-14; K. BOEHNER, *Morken* (Ausgrabungen), pp. 438-440.

(74) *Ibid.*, loc. cit.

(75) *Cfr. supra*, noot (72).

(76) J. WERNER, *Boucles de ceinture*, pp. 329-336 en Pl. X resp. nrs. 1, 2, 3, 6 en 5.

(77) *Ibid.*, fig. 25 p. 331; Pl. X nr. 4 en Pl. XI.

(78) *Ibid.*, Pl. XII nr. 1.

(79) *Cfr. supra*, noot (72).

(80) J. WERNER, *Boucles de ceinture*, pp. 335-336.

(81) P. GLAZEMA en J. YPEY, *Kunst en schoonheid*, Pl. 27; P. GLAZEMA en J. YPEY, *Ambachtskunst*, Pl. 27.

(82) O. DOPPELFELD, *Knabengrab* (Domblatt), p. 17, fig. 10b p. 17 en foto 48; O. DOPPELFELD, *Knabengrab* (Germania), p. 178 nr. 25, fig. 13b p. 177 en Pl. 42 nr. 2.



600 — kan op het eerste gezicht een dergelijke compositie waargenomen worden. Bij nader toekijken blijkt dat het daar slechts gaat om de bekende opstelling: één masker tussen twee demonen; zij wordt echter twee maal herhaald: eens op de schilddoorn en eens op de beslagplaat (83). Toch kunnen er enkele voorbeelden aangehaald worden van gespen die inderdaad op hun beslagplaat — en daarbij eventueel nog op de tong — een motief tonen samengesteld uit twee, drie of zelfs vier, min of meer gestyleerde, maar steeds goed herkenbare mensengelaten in vooraanzicht, al dan niet vrijstaand op het veld of verweven tussen rechte friezen of arabeskekachtige slingers. Dit is het geval met bronzen stukken van Böhners type B2 — 525 tot begin 7de eeuw (84) — uit Cormettes (Pas-de-Calais) en uit Buzancy (Aisne) (84bis), en met een exemplaar van een zeer speciaal type dat gevonden werd te Anderlecht — dus eigenlijk nog in de ruimere omgeving van Lutlommel! (85). Dit laatste stuk zou uit de 6de eeuw dateren (85bis).

Een andere variatie op deze combinatie komt voor in de onmiddellijke omgeving. Graf 42 te Grobbendonk bevatte immers o.a. een bronzen gesp van het type B3, die versierd is met een ten voeten uit afgebeelde mannenfiguur, bedreigd door twee slangachtige wezens (86). Zowel uit dit stuk zelf als uit zijn vondstomstandigheden zijn voor ons belangrijke besluiten te trekken. Vooreerst bewijst het dat de menselijke maskers op de gesp uit Lutlommel ook in Toxandrië geen totaal geïsoleerd verschijnsel vormen. Bovendien bevestigt het de datering in de 7de eeuw die wij, aan de hand van de wijze waarop zijn delen aan elkaar verbonden zijn, reeds suggereerden voor cat. nr. 35. Het behoort immers tot een type, dat typologisch ouder is dan het hier besproken stuk (87) en werd inderdaad aangetroffen in een 6de eeuwse context (88).

36. (inv. 41, 41bis en 46); afb. 7 nr. 36.

Resten van een bronzen gespgarnituur.

(83) K. BOEHNER, *Morken* (Führer), pp. 12-15, fig. 6 p. 13, p. 28 en pp. 45-46; K. BOEHNER, *Morken* (Ausgrabungen), pp. 438-441, fig. 6 p. 439 en p. 454.

(84) *Cfr. supra*: commentaar bij cat. nr. 34.

(84bis) M. C. BARRIERE-FLAVY, III Pl. XLIX resp. nrs. 7 en 9.

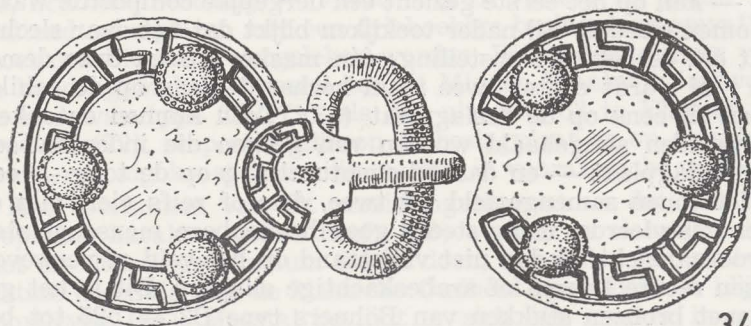
(85) *Ibid.*, III Pl. A5 nr. 2.

(85bis) E. SALIN en A. FRANCE-LANORD, *Le fer*, pp. 203-204, 270 en Pl. LI nr. 4.

(86) P. JANSSENS, *Grobbendonk*, p. 71, fig. 10 nr. 2 p. 70 en fig. 11 p. 71; P. JANSSENS, *Mensenfiguur*.

(87) K. BOEHNER, *Trier*, I p. 189.

(88) P. JANSSENS, *Grobbendonk*, *loc. cit.* en p. 93.



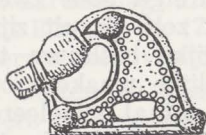
34



37



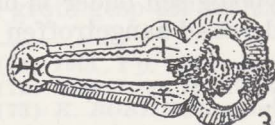
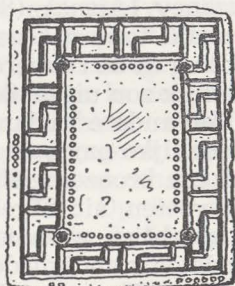
49



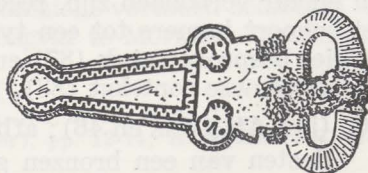
42



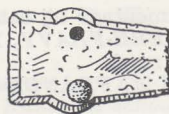
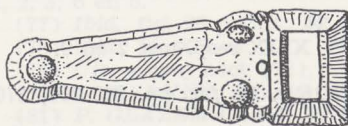
39



38



35



36





(inv. 41). Bronzen gesp met rechthoekige beugel (H.2,2; B. 1,5), eenvoudige doorn (89) en vast driehoekig beslag (L. 6,2; B. 2,1), dat uitbolt omheen de drie bronzen, halfbolvormige nietkoppen, op de hoeken. De plaat is onversierd op de voorzijde, en concaaf op de rugzijde.

(inv. 41bis). Fragment van een bronzen tegenbeslagplaat, met dezelfde kenmerken als de hiervoor beschreven beslagplaat (L. nog 3,2; B. 2,1).

(inv. 46). Onversierd rechthoekig (L. 2,3; B. 2,1) bronzen rugplaatje, met een nietje met afgeplatte kop op elke hoek (90).

37. (inv. 32); afb. 7 nr. 37.

Bronzen gesp met ovale beugel (H. 2; B. 1,3), en vaste driehoekige beslagplaat (L. 2,9; B. 2); de doorn is verdwenen. De beslagplaat is aan de rugzijde concaaf en de voorzijde is in reliëf versierd; op elke lange zijde bevinden zich twee uitbollende pseudo-nietkoppen, de lengteas is aangegeven door een diepe inkeping en aan weerszijden daarvan verlopen zes evenwijdige dwarsstreepjes tussen de « nietkoppen ». Op de rugzijde staan op, en in de richting van de lengteas twee kleine doorboorde plaatjes, die het hechtingssysteem vormen.

38. (inv. 38bis); afb. 7 nr. 38.

Bronzen gesp met brede ovale beugel (H. 2,1; B. 1,5), ijzeren, door roest vervormde schilddoorn, en vaste driehoekige beslagplaat (L. 3,6; B. max. 1,7), die aan elke hoek een halfcirkelvormige uitstulping vertoont. Zij is in het middenveld opengewerkt en langsheen de randen versierd met ingekraste motieven: op elk der afgeronde hoeken bevindt zich een niet steeds even verzorgd Grieks kruis met twee schuine schraveringen bij ieder uiteinde; deze figuren zijn met elkaar verbonden door een zigzaglijn. Onder de uitstulpingen zijn nog de resten van het hechtingsdispositief aanwezig: drie opstaande doorboorde plaatjes, geplaatst evenwijdig met de lengteas.

39. (inv. 44); afb. 7 nr. 39.

Beschadigde bronzen schoengesp met vast beslag. De smalle ovale beugel (H. ongeveer 1,6) is afgebroken. De drie-

---

(89) Deze is verdwenen, maar voor deze aanduiding konden wij steunen op een schets uit het dossier.

(90) De toewijzing van dit rugplaatje aan dit gordelgarnituur steunt enkel op een veronderstelling, gebaseerd op zijn afmetingen en zijn algemeen voorkomen.

hoekige beslagplaat (L. 2,3) is zo smal dat haar lange zijden bijna evenwijdig verlopen; zij wordt bij elke hoek verbreed door een ronde uitstulping (B. in het midden 0,8; B. vooraan 1,7). Zij is versierd door twee ingekraste evenwijdige lijnen langsheen de lengteas, en door concentrische cirkels op de afgeronde hoeken. Op de rugzijde bevindt zich vooraan op, en evenwijdig met de lengteas, een opstaand, doorboord bronzen plaatje, rest van het hechttingsdispositief.

Door de driehoekige vorm van hun vaste beslagplaat kunnen de bronzen gespen cat. nrs. 36-39 ondergebracht worden bij het type dat Böhner D2 noemt, en dat hij in de *Stufen* III en IV dateert, dus tussen ongeveer 525 en ongeveer 700 (91). Evenals de stukken uit Lutlommel vertoont het vergelijkingsmateriaal uit de omgeving van Trier een grote verscheidenheid naar de wijze van vasthechting op de gordel of de schoenriem, naar de vorm van de beugel en naar de versiering van de beslagplaat. Analoge, niet nader gedateerde gespen kwamen ook ten onzent aan het licht te Sint Gillis-bij-Dendermonde (92) en in graf 24 te Grobbendonk (93). De eerste herinnert door haar opgehoogde middenrib vooral aan cat. nr. 37, de tweede door haar afmetingen en hechttingsdispositief aan cat. nr. 39. Dat de opengewerkte beslagplaat van cat. nr. 38 geen noemenswaardige afwijking vormt wordt bevestigd door H. Stoll (94), die zelf twee voorbeelden aanhaalt uit het *Hauptfriedhof* te Hailfingen (95); deze hebben echter een beweegbare driehoekige beslagplaat, evenals een opengewerkt stuk uit graf 108 te Köln-Müngersdorf (96). Van de andere kant is de beslagplaat van gesp nr. 2 uit graf 15-1935 te Sint Gillis-bij-Dendermonde wel vast aan de beugel verbonden, maar zij is dan weer anders gevormd en doorboord (97)! Een bronzen gesp met een vaste, opengewerkte driehoekige beslagplaat kwam echter toevallig aan het licht te Salgen (97bis).

---

(91) K. BOEHNER, *Trier*, I p. 192 en II Pl. 43 nrs. 5-10.

(92) A. Van DOORSELAER, *Sint Gillis-bij-Dendermonde*, p. 77 en Pl. XII nr. 19.

(93) P. JANSSENS, *Grobbendonk*, p. 61 en fig. 7B nr. 1 p. 62.

(94) H. STOLL, *Hailfingen*, p. 24.

(95) *Ibid.*, Pl. 23 nr. 20 en p. 47; Pl. 23 nr. 22 en p. 58.

(96) F. FREMERSDORF, *Köln-Müngersdorf*, I pp. 134 en 150 en II Pl. 20 en Pl. 96 nr. 4.

(97) A. Van DOORSELAER, *Sint Gillis-bij-Dendermonde*, pp. 46 en 48, fig. 14c p. 45 en Pl. XIII nr. 8.

(97bis) M. FRANKEN, *Alamannen*, p. 60 en Pl. 19 nr. 35.



40. (inv. 38); afb. 8 nr. 40.

Zwaar beschadigde bronzen gesp in fragmenten. De dunne ovale beugel (H. 2; B. 1,2) is doorbroken. De vaste geprofileerde beslagplaat (L. 3,4; B. max. 1,5) is aan de voorzijde volledig glad maar vertoont in het midden op de rugzijde, evenwijdig met de lengteas twee opstaande doorboorde plaatjes, resten van het hechtingsdispositief.

41. (inv. 39); afb. 8 nr. 41.

Fragmentjes van een bronzen gespje met vast, geprofileerd beslag.

— Plat rechthoekig plaatje, dat aan de ene zijde afgebroken is, en aan de andere verbreed en doorboord (L. nog 1,5; B. max. 0,8). Uiteinde van de beslagplaat?

— Plat geprofileerd plaatje (L. 2,1; B. 1,5) met aan een uiteinde sporen van de afgebroken beugel. Op de rugzijde bevinden zich twee rechtopstaande, doorboorde plaatjes, resten van het hechtingssysteem. Het centrale deel is versierd met vijf gaatjes, die in kruisvorm geplaatst zijn.

Cat. nr. 40 en wellicht ook cat. nr. 41 zijn gespen die kunnen ingedeeld worden bij het type D3 van Böhner, dat in de omgeving van Trier in de 7de eeuw gedateerd is (98). Dat deze datering ook geldt voor onze streken wordt bewezen door de reeds aangehaalde gesp uit graf 15-1935 te Sint Gillis-bij-Dendermonde (99). Daar er voor de hier besproken stukken geen vondstomstandigheden bekend zijn, en hun afmetingen voor beide kunnen gediend hebben, is het niet geweten of zij als gordel- dan wel als schoengespjes zijn gedragen geworden (100).

42. (inv. 35); afb. 7 nr. 42.

Bronzen riembeslag met gesloten omtrek (max. afm. 4), dat door drie kleine bronzen nietjes met halfbolvormige kop op de riem werd vastgehouden. Het is versierd door twee doorboringen, een uitstulpend deel in reliëf en volle en puntlijnen langsheen de randen.

Dergelijke beslagen, die soms rechthoekig of driehoekig van vorm zijn, maar meestal een gestyleerd dier met een roofvogelkop voorstellen, werden gebruikt om gordel en draagriemen aan elkaar te bevestigen (101). Naast voorbeelden uit Trier en om-

(98) K. BOEHNER, *Trier*, I p. 192 en II Pl. 43 nrs. 11 en 12.

(99) Zie noot (97) en *ibid.*, p. 91.

(100) Vgl. K. BOEHNER, *Trier*, *loc. cit.*

(101) *Ibid.*, I p. 186; II Pl. 36 nr. 8a-b, Pl. 37 nrs. 3e-f en 5a-b, Pl. 38 nrs. 1, 2, 3a-c en 3e.

geving (102) kunnen er ook aangehaald worden uit plaatsen die dichterbij Lutlommel gelegen zijn, bijvoorbeeld uit Rhenen (103), uit Maastricht (104) of uit Grobbendonk (105). Deze vertonen echter alle een opengewerkte omtrek, en de twee eerste zijn daarenboven duidelijk met roofvogelkoppen versierd.

43. (inv. 45); afb. 8 nr. 43.

Rechthoekige bronzen rugplaat (H. 4,4; B. 3), met op elke hoek een bronzen niet met een halfbolvormige kop. De voorzijde is versierd met drie evenwijdige ingepunte stippellijnen, waarvan de buitenste steeds de randen volgt, de binnenste telkens om de nietkoppen heendraait en de middenste steeds op hen doodloopt. De rugzijde vertoont in het midden, evenwijdig met de kleine as, een beschadigde band van 1,6 cm breed; haar randen zijn lichtjes geheven.

Dat bronzen gordelgarnituren met rugplaat ook in Toxandrië werden gedragen blijkt niet alleen uit cat. nr. 36, maar ook uit een parallel uit graf XIV te Broekeneind-bij-Hoogeloon (106).

44. (inv. 47); afb. 8 nr. 44.

Bronzen riemtong (L. 6; B. max. 2,1) die bij het vrije uiteinde afgerond is. Het andere einde is gespleten, en werd op de riem bevestigd bij middel van twee op de hoeken geplaatste nieten, waarvan nog de ronde afgeplatte koppen resten. Zij is naar het midden toe versierd met drie ingekraste evenwijdige dwarsstreepjes; van daaruit verslankt zij naar het vrije einde toe.

45. (inv. 48); afb. 8 nr. 45.

Bij de afgeronde? punt afgebroken bronzen riemtong (L. nog 4,2; B. 1,5). Bij het vaste uiteinde is zij gespleten, en vertoont zij nog drie in driehoek geplaatste nietjes met platte ronde kop, die haar op de riem moesten bevestigen. In het midden is zij versierd met twee dwarsstreepjes.

46. (inv. 49a-b-c); afb. 8 nr. 46.

Fragmenten van drie, bij de afgeronde? punt afgebroken, bronzen riemtongetjes (L. resp. nog 3,5, 3, en 2,6; B. max. resp. 1,1, 1,1 en 1,3). Bij het vaste uiteinde zijn zij gesple-

---

(102) *Ibid.*, loc. cit.

(103) P. GLAZEMA en J. YPEY, *Ambachtskunst*, Pl. 16; P. GLAZEMA en J. YPEY, *Kunst en schoonheid*, Pl. 16.

(104) *Ibid.*, Pl. 72 en *ibid.*, Pl. 72.

(105) P. JANSSENS, *Grobbendonk*, p. 71 en fig. 10 nr. 3 p. 70.

(106) W. GLASBERGEN, *Broekeneind-bij-Hoogeloon*, p. 19 en fig. 9 p. 19.





ten en lichtjes verbreed. Zij werden op de riem, waarvan er in de split nog enkele sporen bewaard zijn, vastgehouden door telkens drie in driehoek geplaatste nietjes met ronde kop.

47. (inv. 53); afb. 8 nr. 47.

Fragment van een bronzen riemtongetje (L. nog 2,4; B. 1), dat aan het vaste uiteinde nog sporen vertoont van twee bronzen nietjes met platte kop.

Dergelijke riemtongen dienden als uiteinde van de gordelriem of als afhangend sieraad (107). Het stel der drie kleine exemplaren cat. nr. 46 (108) kan vergeleken worden met het zeven stuks sterke garnituur uit Wettlingen (109). Analoge riemtongen, zij het dan versierd, werden nog in Toxandrië aangetroffen, namelijk te As (110) en te Broekeneind-bij-Hoogloon (111).

48. (inv. 50); afb. 8 nr. 48.

Resten van een bronzen gordelgarnituur (112).

Bij de afgeronde? punt afgebroken riemtong (L. nog 4,5; B. max. 1,3), die bij het vaste uiteinde gespleten en lichtjes verbreed is. Aldaar draagt zij nog drie in driehoek geplaatste nietjes met platte kop.

Twee fragmenten van een gesp met vast beslag, waarvan de vorm van de zwaar beschadigde beugel en doorn niet meer te herkennen zijn. De beslagplaat (113) is rechthoekig (L. 3; B. 1,2) en afgerond bij het uiteinde; op de rugzijde draagt zij op, en evenwijdig met de lengteas, twee opstaande, doorboorde plaatjes, resten van het hechtings-systeem.

Hierbij bevond zich een klein stukje leder (L. 2,4; B. 0,7) met bronssporen. Het is op twee plaatsen doorboord, maar de gaatjes zijn zo geplaatst, dat zij niet passen op de plaatjes van het hechtingssysteem van de gesp!

Door de vorm van haar beslagplaat kan deze gesp ingedeeld

---

(107) K. BOEHNER, *Trier*, I p. 195.

(108) Dat deze bij mekaar horen volgt niet enkel uit hun onderling zeer sterke gelijkenis, maar vooral uit een schets van een hunner, die zich in het dossier bevindt, en waarbij vermeld was: 3 pièces.

(109) K. BOEHNER, *Trier*, loc. cit.

(110) J. BREUER, *Asch*, p. 72 en fig. 7 p. 71.

(111) W. GLASBERGEN, *Broekeneind-bij-Hoogloon*, p. 29 en fig. 21a p. 28.

(112) De samenhang zoals die hier voorgesteld wordt is twijfelachtig; in het dossier bevindt zich een schets van de riemtong met daarbij de opmerking: + 3 fragm de boucle en bronze.

(113) Van deze twee fragmenten is enkel dit laatste afgebeeld.



worden bij het type dat Böhner D4 noemt, en dat in de omgeving van Trier tot de 7de eeuw behoort (114).

49. (inv. 38tris); afb. 7 nr. 49.

Plat stukje brons, bestaande uit twee plaatjes (B. 0,4; L. 1,6 en 1,7) die aan een uiteinde elkaar loodrecht ontmoeten en aan het andere afgebroken zijn. Zij vertonen zwakke sporen van een ingekraste versiering. Op de hoek staat, loodrecht op het vlak der twee vorige, een derde veel kleiner plaatje, dat een klein stukje leder (max. afm. 1) vasthoudt.

49bis. (inv. 72); afb. 8 nr. 49bis.

Plat vormloos stukje brons (max. afm. 3). Rest van riemtong ?

Dat cat. nrs. 49 en 49bis tot een gordelgarnituur behoord hebben is waarschijnlijk.

*Gedamasquineerde ijzeren gespen (115).*

50. (inv. 15a/3, 15d en 17); afb. 9 nr. 50 (115bis).

Volledig ijzeren gordelgarnituur.

(inv. 15a/3) IJzeren gesp, met zware, brede ovale beugel, die bij het beslag beschadigd is (H. 6,6; B. groter dan 3,5). Hij is versierd met damasquining, die van binnen naar buiten toe bestaat uit een slingerende lijn tussen twee evenwijdige, een traptredenries en een motief, gevormd door telkens vier naast en boven elkaar ingelegde trapgevels. De grote schilddoorn (L. 7; H. schild 3,1) is vooraan omgebogen; van de versiering resten nog enkel op de staaf drie dwarsstreepjes, gevolgd door een zeer verward lijnenmotief, dat vooraan, aan beide zijden uitloopt op een gestyleerde vogelkop (115tris). De ronde beslagplaat (Dm. 7) moet oorspronkelijk door twee omgebogen uitsteeksels aan de beugel vastgelast geweest zijn; op de riem werd zij vastgehouden door drie ijzeren nieten met onver-

((14) K. BOEHNER. *Trier*, I p. 193; II Pl. 43 nr. 13 en Pl. 44 nr. 1.

(115) Bij de redactie van deze paragraaf konden wij rekenen op de zeer waardevolle medewerking van Mej. Lic. B. TRENTÉSEAU, die ons niet enkel bij de beschrijvingen behulpzaam was, maar die ons ook spontaan haar nog onuitgegeven licentiaatsdissertatie, waaruit wij het overgrote deel van het vergelijkingsmateriaal geput hebben, ter beschikking stelde. Zij vinde hier de uitdrukking van onze oprechte gevoelens van erkentelijkheid.

(115bis) Over de behandeling die deze gesp op het A.C.L. onderging, zie: D. GOORIECK en R. PEETERS, *Behandeling*.

(115tris) Deze zijn op de afbeelding niet zichtbaar.

sierde halfbolvormige koppen. Op alle zichtbare delen is zij gedamasquineerd: op het middenveld bevindt zich een dwarsgestreept lussenvierkant, geplaatst boven een willekeurig spel van dwarsgestreepte banden, waartussen de weinige open ruimten opgevuld zijn met een traptredenmotief. De omlijsting bestaat van binnen naar buiten uit een meander, een dwarsstreepfries en een zaagtandmotief.

(inv. 17) Bij de randen zwaar beschadigde, ronde tegenbeslagplaat (Dm. 7), die op dezelfde wijze op de riem werd gehouden als de hiervoor beschreven beslagplaat. Zij is ook op analoge wijze versierd; als afwijkingen zijn enkel aan te stippen: het ontbreken van de meander in de omlijsting en het opvullen van de tussenruimten met dubbele bijenkorfmotieven.

(inv. 15d) Rechthoekige rugplaat (H. 6,7; B. 5), die op de riem werd gehecht door vier ijzeren nieten, met onversierde halfbolvormige koppen, waarvan er nog drie resten. Zij is versierd met damasquines, die op het middenveld een dwarsgestreept St. Andrieskruis vormen, dat vervlochten is met enkele dwarsgestreepte banden. De tussenruimten zijn gevuld met traptreden en dubbele bijenkorven. De randversiering bestaat van binnen naar buiten (behalve onder de nietkoppen) uit een dwarsstreepfries, een motief met telkens vier naast en boven elkaar ingelegde trapgevels, en een zaagtandfries.

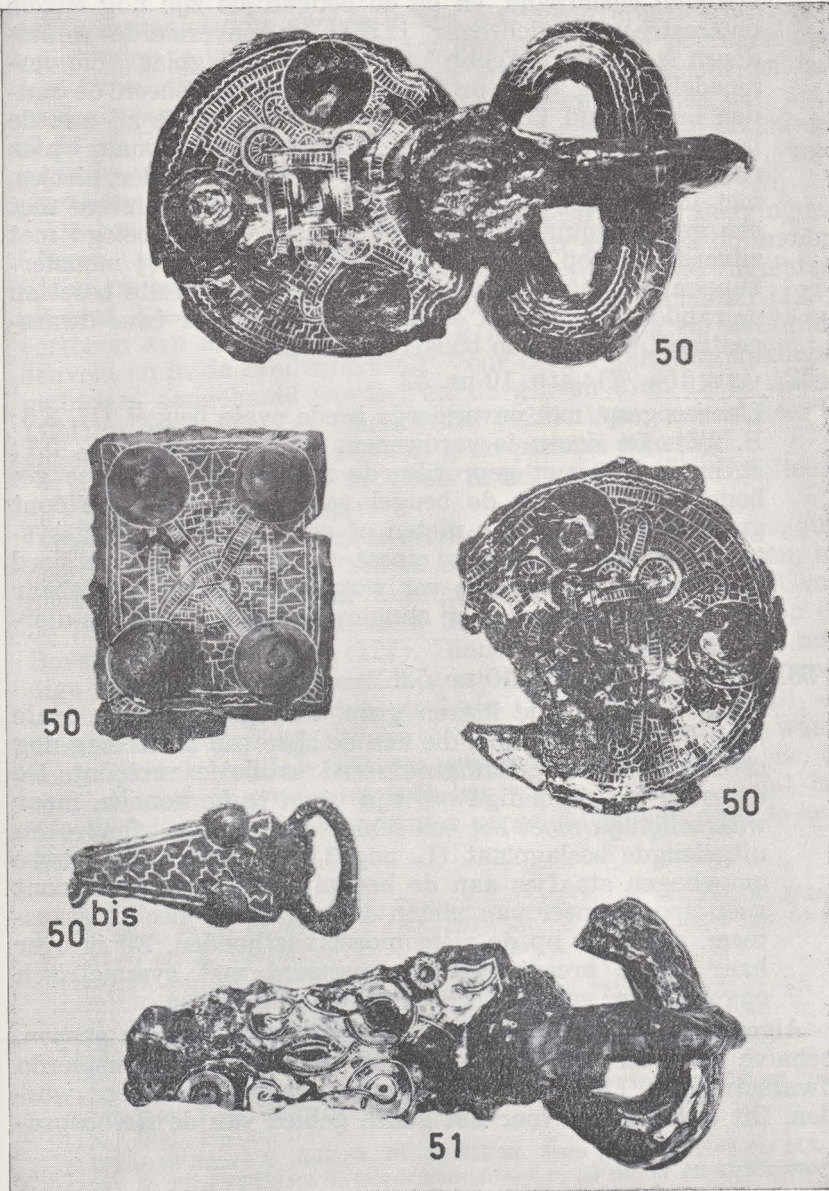
50bis. (inv. 15a /2); afb. 9 nr. 50bis.

IJzeren gesp, met smalle ovale beugel (H. 2,7; B. 1,4), waarop vooraan de ligplaats van de verdwenen schilddoorn aangeduid is door twee groepjes van drie evenwijdige, gedamasquineerde dwarsstreepjes. De uitgelengde driehoekige beslagplaat is bij het uiteinde afgebroken (L. nog 3,9; B. max. 2,3). Zij is door twee omgebogen staafjes aan de beugel vastgelast, en werd op de riem bevestigd door drie of vier, buiten haar randen uitbollende, ijzeren nieten met onversierde halfbolvormige kop. Zij is versierd met damasquines: twee evenwijdige lijnen volgen de randen, en daarbinnen bevinden zich in de langsrichting drie in elkaar grijpende rijen ruiten met kartelrand.

51. (inv. 15a /1); afb. 9 nr. 51.

Zeer beschadigde ijzeren gesp, met zware, ovale beugel (H. 5,5; B. 3,7), die aan de beslagzijde afgebroken is; de gedamasquineerde versiering bestaat vooraan uit een twee-





strokige vlechtband, en bij de beugelzijde zijn nog enkele dwarsstreepjes zichtbaar (116). De onversierde schilddoorn is vooraan afgebroken. Ook de beslagplaat, die vermoedelijk lang en geprofileerd was, is langsheen de randen beschadigd (L. nog 8,7; B. nog 3,4). Hoe zij aan de beugel verbonden was is niet meer na te gaan, maar op de riem werd zij vastgehouden door, vermoedelijk vier, nietjes, met ingedrukte, halfbolvormige ijzeren kop, versierd met een gedamasquineerde parelrand. Het veld is belegd met zilverdraden op een duidelijk ingekrast rooster; monsterkoppen, met naar binnen draaiend snavelgedeelte bezetten de randen, en zijn met elkaar verbonden door twee dwarsgestreepte, kruisende boogfragmenten.

52. (inv. 15a /7) ; afb. 10 nr. 52.

IJzeren gesp, met onversierde brede ovale beugel (H. 3,6; B. 2,6). De doorn is verdwenen. De beslagplaat (L. 5,7; B. max. 2,5) met geprofileerde randen is door twee gebogen staafjes aan de beugel vastgelast, maar vertoont geen sporen meer van nieten of enig ander hechtingssysteem, dat haar op de riem moest vasthouden. Zij is versierd met damasquines, die ver vergaan en moeilijk leesbaar zijn; wellicht vormden zij slingers in een verbasterde dierstijl.

53. (inv. 15a/ 6) ; afb. 10 nr. 53.

Zwaar beschadigde ijzeren gesp, met grote, brede ovale beugel (H. 4,3; B. 3,5), die aan de zijde van het beslag nog sporen van een gedamasquineerd krulletje vertoont. De doorn is te beschadigd om zijn vorm te herkennen, maar waarschijnlijk moet het een schildtong zijn. De afgebroken uitgelengde beslagplaat (L. nog 3,5; B. 2,6) is door twee omgebogen staafjes aan de beugel gelast, maar vertoont geen sporen meer van nieten of enig ander hechtingssysteem, dat haar op de riem moest vasthouden. Zij is over haar ganse breedte gedamasquineerd met symmetrisch opgebouwde, geometrische vlechtbandmotieven.

Algemeen wordt aangenomen dat gedamasquineerde gespen, behalve wanneer zij enkel versierd zijn met geïncrusteerde dwarsstreepjes (117), in de 7de eeuw moeten gedateerd worden. Dit is het geval voor het ganse gebied van de *Reihengrä-*

---

(116) Niet zichtbaar op de afbeelding.

(117) H. ZEISS, *Burgundenreich*, p. 62.



*berkultur* (118) en dus ook voor onze streken (119). Men is er wel in geslaagd deze gespen in een zeer gedifferentieerde typologie onder te brengen, maar tot dusver zijn alle pogingen om deze types ook chronologisch van elkaar te onderscheiden zo goed als tevergeefs gebleken (120). Bijgevolg kunnen cat. nrs. 50-53 als 7de eeuws aangezien worden. Zonder dat zij doorslaggevende nieuwe dateringselementen vormen, kunnen o.a. volgende analogieën aangehaald worden.

De beslagplaten uit het rijke mannengraf 78 te Beggingen-Löbern (121) hebben dezelfde vorm als cat. nr. 50 en bovendien zijn zij op een bijna identieke manier versierd. Ook de rugplaten uit graf 2 te Jonen (122) en uit graf 86 te Oberbuchsiten (123) vertonen een analoge ornamentiek respectievelijk op het middeveld en in de randversiering. Voor België kan vergelijkingsmateriaal aangehaald worden uit de graven 3 en 15 te Arlon (124) en uit graf 42 te Harmignies (125). Voor de gestyleerde vogelkoppen op de doorn is ons geen parallel bekend.

De versiering van cat. nr. 50bis is vrij zeldzaam en immiteert de cloisonnétechniek (126).

Cat. nr. 51 vindt een zeer sterke analogie in de gedamasquinerde gesp die in graf 143 te Bülach aan het licht kwam, en die volgens J. Werner vervaardigd werd in de tweede helft van de 7de of de vroege 8ste eeuw in een atelier gesitueerd op de Boven- of Midden-Aare (127). Binnen de grenzen van het huidige België kan voor dezelfde gesp aangepast vergelijkingsmateriaal aangehaald worden uit Lede (128), Maurage (129), en Feschaux, Spontin of Eprave (130). Door zijn vorm, en waarschijnlijk ook wel door zijn ver vergane versiering is cat. nr. 52 min of meer eng verwant met het vorige nummer, zodat het overbodig is hiervoor nog verder vergelijkingsmateriaal te zoeken.

---

(118) Zie bv.: K. BOEHNER, *Trier*, I pp. 199-200; J. WERNER, *Münz.*, Pl. 21, 25B, 29 en 31-33; H. DANNHEIMER, *Mittelfranken*, I pp. 80-81; E. SALIN en A. FRANCE-LANORD, *Le fer*, p. 135.

(119) H. ROOSENS, *Grandcourt*, p. 171.

(120) K. BOEHNER, *Trier*, I p. 199; J. WERNER, *Münz.*, p. 41.

(121) W. U. GUYAN, *Beggingen-Löbern*, p. 38 en Pl. XI nrs. 3-5.

(122) J. WERNER, *Bülach*, Pl. XXIX nr. 2c; pp. 33 en 41-42.

(123) *Ibid.*, Pl. XXVII nr. 2c; pp. 31 en 41-42.

(124) B. TRENTÉSEAU, *Gordelsieraden*, I p. 48 resp. nrs. 10 en 10bis.

(125) *Ibid.*, I pp. 69-70 nr. 44.

(126) *Ibid.*, I p. 30.

(127) J. WERNER, *Bülach*, Pl. XXIII nr. 4 en pp. 36-37, 68 en 111.

(128) B. TRENTÉSEAU, *Gordelsieraden*, I p. 53 nr. 17 en II Pl. 6e.

(129) *Ibid.*, I pp. 118-119 en II Pl. 55c.

(130) *Ibid.*, I p. 136 nr. 136 en II Pl. 68c.

Geometrische versiering over gans het veld zoals op cat. nr. 53, is in onze streken wel een geliefd motief geweest. Gespen die zulk een ornamentiek vertonen op beslagplaten, met een uitgelengd karakter, komen o.a. voor in Franchimont (131), Wancennes (132), Védryn (133), Honnay (Revogne) (134), Haine St. Paul (135) en Ledeberg (136).

*Onversierde ijzeren gespen.*

54. (inv. 16d/ 2); afb. 10 nr. 54.

Zwaar beschadigd fragment van een onversierd ijzeren gespgarnituur. De afgebroken, vermoedelijk rechthoekige ? (L. nog 1,2; B. 2), beslagplaat die geen sporen van nieten of enig ander hechtingssysteem vertoont, is aan de brede ovale beugel (H. 3,1; B. 2,3) vastgelast door twee omgebogen staafjes. Opstaand in de beugel is de afgeronde punt van de riemtong vastgeroest. Deze heeft de brede, platte (schild ?)doorn eveneens omhooggedrukt.

In zijn typologie voor de omgeving van Trier verwijst K. Böhner onversierde ijzeren gespen met rechthoekige beslagplaat naar de jaren tussen ongeveer 525 en ongeveer 700 (137).

55. (inv. 15a/ 4); afb. 10 nr. 55.

Zwaar beschadigde onversierde ijzeren gesp, met grote ovale beugel (H. 4,4; B. 2,6) en brede schilddoorn die aan het uiteinde omgebogen is. De beslagplaat is afgebroken, maar moet oorspronkelijk wel driehoekig geweest zijn (L. nog 3; B. 3,3). Vooraan bolt zij uit omheen twee bronzen nieten met halfbolvormige koppen. Zij is door twee omgebogen staafjes aan de beugel vastgelast.

56. (inv. 16d/ 1); afb. 10 nr. 56.

Onversierde ijzeren gesp met brede ovale beugel (H. 2,7; B. 2,2) die van boven naar onder in het midden door een recht ijzeren staafje in twee gedeeld wordt. Vooraan op de beugel is een spitsje, rest van de doorn, vastgeroest. De beslagplaat is smal en driehoekig (L. 4,8; B. max. 1,5); bij het uiteinde is ze afgerond en vooraan, bij de twee staafjes die haar aan de beugel verbinden, versmalt ze. Op de rug-

---

(131) *Ibid.*, I p. 143 nr. 147.

(132) *Ibid.*, I p. 191 en II Pl. 59d.

(133) *Ibid.*, I pp. 186-187 nrs. 224-225 en II Pl. 71a en c.

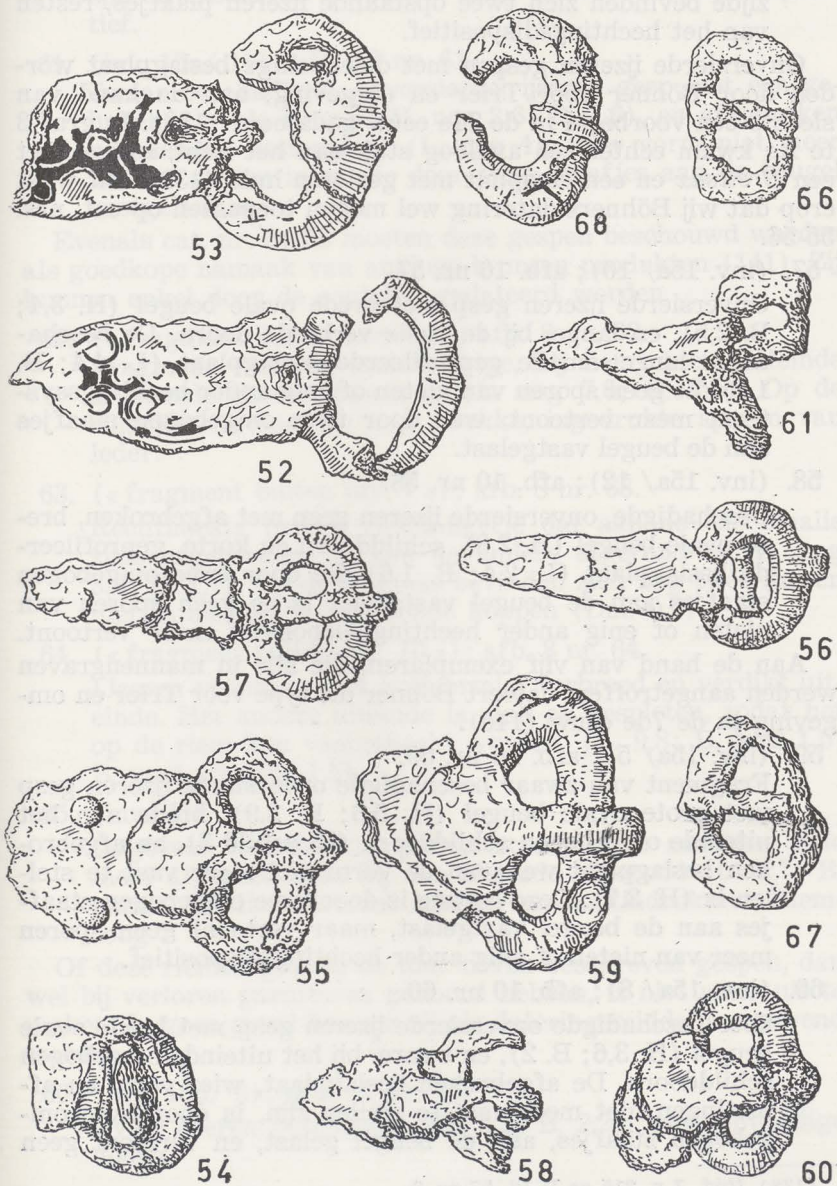
(134) *Ibid.*, I p. 146 nr. 154.

(135) *Ibid.*, I p. 115 nr. 109 en II Pl. 52a-b.

(136) *Ibid.*, I p. 55 nr. 20 en II Pl. 6b.

(137) K. BOEHNER, Trier, I p. 105 en II Pl. 57 nrs. 6-7.





Afb. 10. — 2/3.

zijde bevinden zich twee opstaande ijzeren plaatjes, resten van het hechtingsdispositief.

Onversierde ijzeren gespen met driehoekige beslagplaat worden door Böhner voor Trier en omgeving, aan de hand van slechts één voorbeeld in de 7de eeuw gedateerd (138). In graf 3 te As kwam echter een analoog stuk aan het licht, samen met een *Breitsax* en een lanspunt met gesloten huls (139). Dit wijst erop dat wij Böhners datering wel mogen toepassen op cat. nrs. 55-56.

57. (inv. 15a/ 10) ; afb. 10 nr. 57.

Onversierde ijzeren gesp met brede ovale beugel (H. 3,4; B. 2,5), en lange, bij de basis verbrede doorn. De beschadigde lange, smalle geprofileerde beslagplaat (L. 4,4; B. 1,8) die geen sporen van nieten of enig ander hechtingssysteem meer vertoont, was door twee omgebogen staafjes aan de beugel vastgelast.

58. (inv. 15a/ 12) ; afb. 10 nr. 58.

Beschadigde, onversierde ijzeren gesp met afgebroken, brede ovale beugel (H. 2,8), schilddoorn en korte, geprofileerde beslagplaat (L. 2,4; B. 1,6) die door twee omgebogen staafjes aan de beugel vastgelast is en geen sporen van nieten of enig ander hechtingsdispositief meer vertoont.

Aan de hand van vijf exemplaren, die alle in mannengraven werden aangetroffen, dateert Böhner dit type voor Trier en omgeving in de 7de eeuw (140).

59. (inv. 15a/ 5) ; afb. 10 nr. 59.

Fragment van zwaar beschadigde onversierde ijzeren gesp met grote ovale beugel (H. 5,6; B. 2,9), brede aan het uiteinde omgebogen schilddoorn (H. schild 3), en afgebroken beslagplaat waarvan de vorm niet meer vast te stellen is (H. 3,7). Deze laatste is door twee omgebogen staafjes aan de beugel vastgelast, maar vertoont geen sporen meer van nieten of enig ander hechtingsdispositief.

60. (inv. 15a/ 8) ; afb. 10 nr. 60.

Zeer beschadigde onversierde ijzeren gesp met brede ovale beugel (H. 3,6; B. 2), en zware, bij het uiteinde omgebogen schilddoorn. De afgebroken beslagplaat, wier vorm en afmetingen niet meer vast te stellen zijn, is door twee omgebogen staafjes, aan de beugel gelast, en vertoont geen

(138) *Ibid.*, I p. 215 en II Pl. 57 nr. 9.

(139) J. BREUER, *Asch*, p. 68 en fig. 6 p. 69.

(140) K. BOEHNER, *Trier*, I p. 204 en II Pl. 57 nr. 11.



sporen meer van nieten of enig ander hechtingsdispositief.

61. (inv. 15a/ 11); afb. 10 nr. 61.

Zwaar beschadigde, onversierde, ijzeren gesp met een gehavende ovale beugel (H. nog 3,6; B. 1,6), en afgebroken uitgelengde beslagplaat (L. nog 4), wier vorm niet meer vast te stellen is en die door twee staafjes aan de beugel vastgelast is.

Evenals cat. nr. 54-58 moeten deze gespen beschouwd worden als goedkope namaak van analoge bronzen produkten (141). Zij kunnen enkel door de kontekst gedateerd worden.

62. (« fragment buiten inv. 6 »); afb. 8 nr. 62.

Fragment van een rechthoekige, bij het intacte uiteinde afgeronde ijzeren riemtong (L. nog 7,6; B. 2,5). Op de rugzijde vertoont ze nog zwakke, ingedrukte sporen van leder.

63. (« fragment buiten inv. 7 »); afb. 8 nr. 63.

Rechthoekig ijzeren riemtongetje dat aan de ene smalle zijde afgebroken, en aan de andere afgerond is (L. nog 3,6; B. 1,7). Op de lengteas bevinden zich nog twee ijzeren nietjes met platte afgeronde koppen (Dm. 0,7).

64. (« fragment buiten inv. 10 »); afb. 8 nr. 64.

IJzeren riemtong met kolfvormig, verbreed en verdikt uiteinde. Het andere uiteinde is vlak en gespleten, zodat het op de riem kon vastgehecht worden. (L. 9,8; B. kolf 1,5; B. vast uiteinde 1,5).

65. (inv. 70).

Ongeveer rechthoekig ijzeren staafje, dat aan een zijde mooi afgeplat is en bij een uiteinde afgerond (L. 7,7; B. max. 1,7). Het vertoont sporen van houtindrukken. Riemtong ?

Of deze riemtongen bij de hier boven beschreven gespen, dan wel bij verloren garnituren gehoord hebben, is niet meer uit te maken. In geen geval kunnen zij als dateringsmiddel aangewend worden.

66. (inv. 16d/ 3); afb. 10 nr. 66.

Ovale ijzeren gespbeugel (H. 3,3; B. 2,2), met eenvoudige doorn.

---

(141) *Ibid.*, I p. 204.

67. (inv. 16d/ 4); afb. 10 nr. 67.  
Ovale ijzeren gespbeugel (H. 3,8; B. 2), met eenvoudige doorn.
68. (inv. 15a/ 9); afb. 10 nr. 68.  
Fragment van een ovale ijzeren gespbeugel (H. 4,1; B. 2,9), met afgebroken doorn, wiens vorm niet meer vast te stellen is.
69. (inv. 74).  
Ongerestaureerde, ovale ijzeren gespbeugel, met doorn, wiens vorm niet te onderscheiden is. (max. afm. 5,5).

In de streek van Trier komen gespen van deze soort gedurende gans de Merovingische periode voor (142). Zonder meer kan aangenomen worden dat dit, voor dit elementaire type, overal het geval moet geweest zijn.

#### WEEFSEL- EN LEDERRESTEN

70. (inv. 71).  
Drie samengekoekte kleine, broze, bruin- tot zwartkleurige weefselresten, vervaardigd uit wolvezels. De draden van het weefsel zijn gesponnen in S-windingen en in Z-windingen en werden geweven volgens een visgraat-keperkruising. Het weefsel telt zowel in de ketting als in de inslag tien draden per lopende centimeter (143).
71. (inv. 77).  
Enkelvoudig weefselfragmentje (max. afm. 3), dat, zelfs voor het blote oog, duidelijk een lijnwaadkruising vertoont (144). Gegevens over grondstof, spinwijze en dichtheid zijn niet voorhanden.

De oorspronkelijke aanwending van deze weefselfragmenten kan natuurlijk niet meer achterhaald worden. In dit verband kan echter uit een brief van P. Coremans aan J. Breuer, bewaard in het dossier, volgende passus aangehaald worden: « *La matière du fil, trouvé sur la boucle (tombe franque Lommel 1939) est de la laine* » (144). Het gaat hier dus zeker niet om cat. nrs. 70 en/of 71, maar dit citaat suggereert wel dat ook deze stukken resten van gordels zouden kunnen zijn.

---

(142) *Ibid.*, I p. 204 en II Pl. 57 nr. 1.

(143) Goede schetsen van deze kruisingswijzen kunnen geraadpleegd worden bij R. LEFEVE, *Beerlegem*, figg. 4 en 6 p. 154, die er op p. 156 tevens op wijst dat de weeftechnieken reeds in de Merovingische periode een grote verscheidenheid kenden.

(144) Deze draad hebben wij niet kunnen terugvinden.



72. (inv. 73).

Langwerpig stukje leder (L. 5,2; B. 1,4), met bronssporen op de rugzijde.

Waarschijnlijk is cat. nr. 72 de rest van een riem, zij het van een gordel, een schoen of enig ander kledings- of uitrustingsstuk.

72bis. (inv. 21, 22, 24, 26 of 27) (144bis).

In het dossier bevindt zich een steekkaart, waarop o.a. te lezen staat: « *à retrouver musée, 1 cuir tressé* ». Een voorwerp dat aan deze omschrijving beantwoordt, en dat dus blijkbaar niet kan verward worden met cat. nr. 72, hebben wij niet kunnen terugvinden.

#### AARDEN VAATWERK.

73. (inv. 59); afb. 11 nr. 73.

Kom met voet, konische wand en afgestreken rand uit goed gebakken, geëffende oranje-rode klei. (H. 7; Dm. opening 12,7; Dm. voet 5).

Zowel door haar vorm als door haar kleur gelijkt deze kom zeer sterk op het Romeinse T.S.-vaatwerk van het type Dragendorff 33, dat in gebruik geweest is vanaf de eerste jaren van onze jaartelling tot in het midden van de 4de eeuw (145). Merovingische ceramiek die een rechtstreekse nabootsing is van Romeinse voorbeelden is niet zo uitzonderlijk: er kunnen zowel voorbeelden aangehaald worden uit de streek rond Trier (146) als uit Toxandrië zelf (147). In beide gevallen is het duidelijk dat deze namaak niet noodzakelijk vroeg moet gedateerd worden (148). Wat wel opvalt is dat het steeds om schalen en schotels, maar nooit, zoals hier, om kommen gaat. Daar Dragendorff 33 echter een van de populairste en stabielste functionele vormen geweest is, die bovendien ook in de Kempen bekend was (148bis), hoeft het feit dat hij hier door cat. nr. 73 gecopiëerd wordt geen verwondering te baren.

74. (inv. 69); afb. 11 nr. 74.

Biconische pot uit donkere, grijs-bruine klei, die goed gebakken is en bedekt met een grijs-zwarte geëffende dek-

---

(144bis) Cfr. *supra*, Inleiding — De inventarisnummers.

(145) F. OSWALD en T. D. PRYCE, *Terra Sigillata*, pp. 189-191 en Pl. 51; E. GOSE, *Gefässtypen*, nrs. 73-80, pp. 10-11 en Pl. 5.

(146) K. BOEHNER, *Trier*, I pp. 35-37 en II Pl. 1 nrs. 1-7.

(147) J. BREUER, *Asch*, pp. 63-64, noot 4 p. 63 en fig. 3 nr. III p. 64.

(148) K. BOEHNER, *Trier*, I p. 35; J. BREUER, *Asch*, p. 74.

(148bis) J. MERTENS, *Grobendonk*, nr. 19 pp. 9 (140) en 12 (143) en afb. 5, eerste rij, rechts.

laag, die afschilfert. De hals is van de schouder gescheiden door een plastische band. De schouder, die aanzienlijk lager is dan de buik, is versierd met twee groefjes, waarvan het bovenste drie-, het onderste tweemaal spiraalvormig omloopt; tussen beide bevindt zich een nu ver uitgesleten ornament, dat met een radstempel werd aangebracht en bestaat uit vier boven elkaar geplaatste rijen vierkantjes. (H. 12,4; Dm. opening 13,5).

Deze pot behoort tot een zeer verspreid type, dat Böhner in zijn typologie voor Trier en omgeving Bla noemt, en dat aldaar gedateerd is tussen ongeveer 525 en ongeveer 600 (149). Ook in onze streken komt het regelmatig voor, zo bv. in het rijke vrouwengraf VII te Engelmanshoven, dat in de laatste jaren van de 6de en de eerste helft van de 7de eeuw thuishoort (150). Van de talrijke in Toxandrië aangetroffen analogieën — o.a. uit graf 69 te Grobbendonk (151), graf 22 te Brecht (152), en de graven 3-1949, II-1949 en I-1949 te Broekeneind-bij-Hoogeloon (153) — kan enkel het laatste stuk als gesloten vondst gedateerd worden: het bevond zich tesamen met een bronzen gespje van Böhners type A4b, en moet dus tot de 6de of de vroege 7de eeuw behoren (154). Al deze gegevens wijzen erop dat cat. nr. 74 moet geplaatst worden in de jaren tussen ongeveer 525 en het begin van de 7de eeuw.

75. (inv. 68); afb. 11 nr. 75.

Bij de harde bakking lichtjes misvormde biconische pot uit bruingrijze klei, bedekt met een zwarte, effen deklaag. De uitkragende hals en de lage schouder, die versierd is met drie groefjes die elk drie maal spiraalvormig omlopen, gaan direct in elkaar over. De benedenwand is onderaan lichtjes ingesnoerd. (H. 14,5; Dm. opening 12).

76. (inv. 58); afb. 11 nr. 76.

Biconische pot uit goed gebakken grijze klei, bedekt met een grijs-zwarte, geëffende deklaag. De hoge hals is van de lage, onversierde schouder gescheiden door een plastische

---

(149) K. BOEHNER, *Trier*, I pp. 38-39 en II Pl. 1 nrs. 8-12.

(150) Ph. de SCHAEZTEN en M. VANDERHOEVEN, *Engelmanshoven*, p. 14 en afb. 5 nr. 7 p. 11.

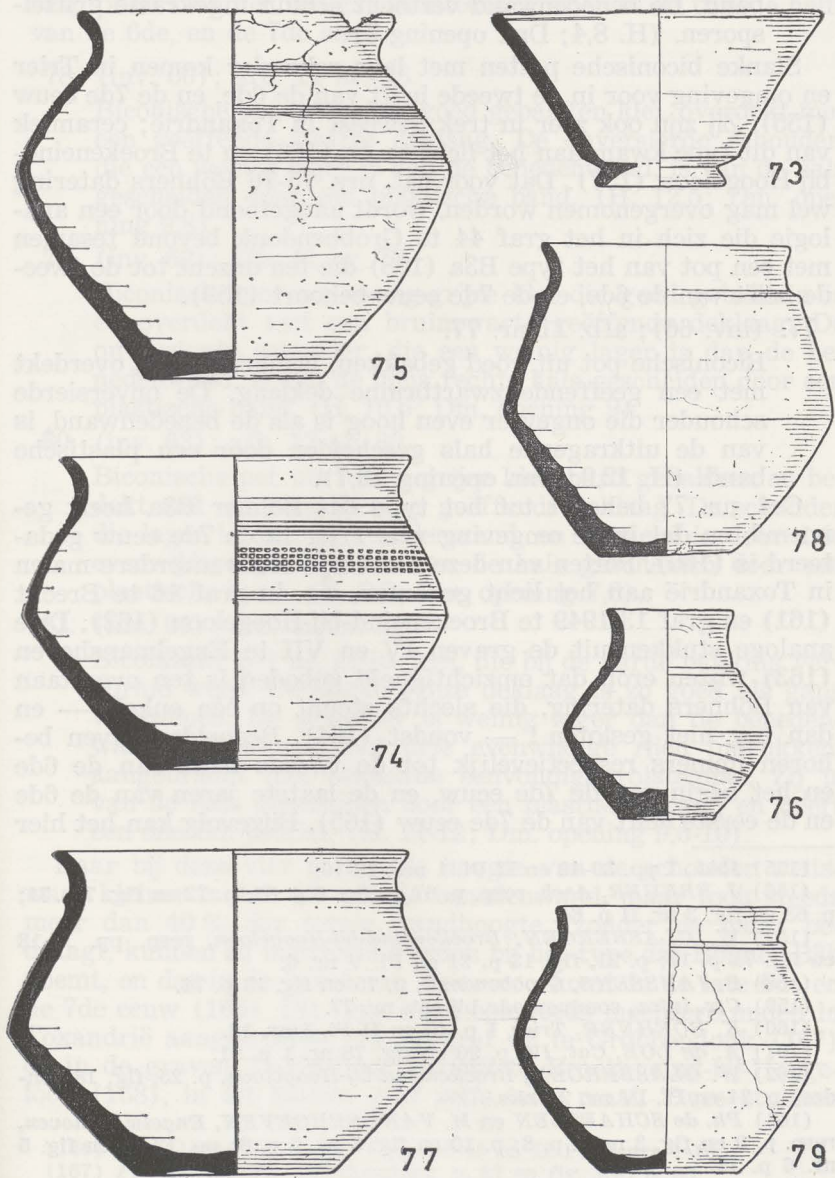
(151) P. JANSSENS, *Grobbendonk*, p. 89 en fig. 19B p. 88.

(152) A. de LOE, *Cat. IV*, p. 92 en fig. 78 nr. 3 p. 91.

(153) W. GLASBERGEN, *Broekeneind-bij-Hoogeloon*, resp. p. 21, fig. 12 p. 21 en Pl. V nr. 5; p. 15, fig. 4 p. 15 en Pl. V nr. 1; p. 15 en fig. 3 p. 14.

(154) K. BOEHNER, *Trier*, I p. 181 en II Pl. 35 nrs. 10-11.





Afb. 11. — 1/3.

band. De benedenwand vertoont schuin ingekraste griffel-sporen. (H. 8,4; Dm. opening 5).

Slanke biconische potten met lage schouder komen in Trier en omgeving voor in de tweede helft van de 6de, en de 7de eeuw (155). Zij zijn ook zeer in trek geweest in Toxandrië; ceramiek van dit type kwam aan het licht te As (156) en te Broekeneind-bij-Hoogeloon (157). Dat voor cat. nrs. 75-76 Böhners datering wel mag overgenomen worden, wordt aangetoond door een analogie die zich in het graf 44 te Grobbendonk bevond tesamen met een pot van het type B3a (158) die ten onzent tot de tweede helft van de 6de, en de 7de eeuw behoort (159).

77. (inv. 66); afb. 11 nr. 77.

Biconische pot uit goed gebakken, bruinrode klei, overdekt met een geëffende zwartbruine deklaag. De onversierde schouder die ongeveer even hoog is als de benedenwand, is van de uitkragende hals gescheiden door een plastische band. (H. 12,9; Dm. opening 13,7).

Cat. nr. 77 behoort tot het type dat Böhner B3a heeft genoemd, en dat in de omgeving van Trier in de 7de eeuw gedateerd is (160). Potten van deze soort zijn reeds meerdere malen in Toxandrië aan het licht gekomen, o.a. in graf 16 te Brecht (161) en graf 13-1949 te Broekeneind-bij-Hoogeloon (162). Drie analoge stukken uit de graven IV en VII te Engelmanshoven (163) wijzen erop dat omzichtigheid geboden is ten overstaan van Böhners datering, die slechts steunt op één enkele — en dan nog niet gesloten! — vondst (164). Bedoelde graven behoren immers respectievelijk tot de tweede helft van de 6de en het begin van de 7de eeuw, en de laatste jaren van de 6de en de eerste helft van de 7de eeuw (165). Bijgevolg kan het hier

(155) *Ibid.*, I pp. 39-40 en II Pl. 1 nrs. 13-16.

(156) J. BREUER, *Asch*, resp. p. 67 en fig. 6 p. 69; p. 72 en fig. 7 p. 71; p. 63 en fig. 3 nr. II p. 64.

(157) W. GLASBERGEN, *Broekeneind-bij-Hoogeloon*, resp. pp. 17-18 en fig. 7a p. 17; p. 21, fig. 13 p. 21 en Pl. V nr. 6.

(158) P. JANSSENS, *Grobbendonk*, p. 75 en fig. 13 p. 74.

(159) *Cfr. infra*, commentaar bij cat. nr. 77.

(160) K. BOEHNER, *Trier*, I p. 40 en II Pl. 1 nr. 18.

(161) A. de LOE, *Cat. IV*, p. 90 en fig. 78 nr. 1 p. 91.

(162) W. GLASBERGEN, *Broekeneind-bij-Hoogeloon*, p. 25, fig. 18 (onder) p. 24 en Pl. IV nr. 2 links.

(163) Ph. de SCHAEETZEN en M. VANDERHOEVEN, *Engelmanshoven*, resp. p. 9 en fig. 3 nr. 4 p. 8; p. 10 en fig. 3 nr. 5 p. 8; pp. 13-14 en fig. 5 nr. 6 p. 11.

(164) K. BOEHNER, *Trier*, I p. 40.

(165) Ph. de SCHAEETZEN en M. VANDERHOEVEN, *Engelmanshoven*, resp. pp. 10 en 14.



besproken stuk het veiligst gedateerd worden in de tweede helft van de 6de, en de 7de eeuw.

78. (inv. 60); afb. 11 nr. 78.

Biconische pot uit grijze, goed gebakken klei, overdekt met een geëffende zwarte deklaag. De onversierde schouder, die een weinig lager is dan de benedenwand, is van de hals gescheiden door een plastische band. (H. 12,5; Dm. opening 9,8).

79. (inv. 62); afb. 11 nr. 79.

Biconische pot uit rossig-grijze klei die goed gebakken is en overdekt met een bruinzwarte geëffende deklaag. De onversierde schouder, die een weinig lager is dan de benedenwand, is van de bijna rechte hals gescheiden door een plastische band. (H. 10,6; Dm. opening 9).

80. (inv. 63); afb. 12 nr. 80.

Biconische pot uit rossig-grijze klei, hard gebakken en bedekt met een zwartbruine, geëffende deklaag. De schouder die lager is dan de benedenwand, en versierd is door drie evenwijdige groefjes, is van de hals gescheiden door een plastische band. (H. 9,2; Dm. opening 7,6).

81. (inv. 64); afb. 12 nr. 81.

Biconische pot uit grijze klei, die bij de harde bakking vervormd werd. De donkergrijze deklaag is zo goed als gans verdwenen. De schouder is weinig lager dan de benedenwand en versierd met drie evenwijdige rijen indrukken, aangebracht met eenzelfde eenvoudige rolstempel. Zij is van de hals gescheiden door een plastische band en heeft een oneffen profiel. (H. 11-12; Dm. opening 9,6-10).

Daar bij deze vier potten de hoogte van de schouder weliswaar kleiner is dan die van de benedenwand, maar toch steeds meer dan 40 % der totale wandhoogte (zonder de hals) bedraagt, kunnen zij ingedeeld worden bij het type dat Böhner B3b noemt, en dat in de buurt van Trier voorkomt in de late 6de en de 7de eeuw (166). Dit type werd ook reeds meerdere malen in Toxandrië aangetroffen, o.a. in graf 62 te Grobbendonk (167) en in de graven 21-1949 en 26-1949 te Broekeneind-bij-Hoogeloo (168), in dit laatste graf zelfs twee maal. Twee stukken

(166) K. BOEHNER, *Trier*, I pp. 40-42 en II Pl. 2 nrs 1-10.

(167) P. JANSSENS, *Grobbendonk*, p. 87 en fig. 18D p. 86.

(168) W. GLASBERGEN, *Broekeneind-bij-Hoogeloo*, resp. p. 27, fig. 20 p. 27 en Pl. V nr. 3; p. 29, fig. 22a p. 30 en Pl. V nr. 4; p. 30 en fig. 22b p. 31.

uit Belgisch Limburg die in de eerste helft van de 7de eeuw thuishoren, namelijk dat uit graf 1951-X te Rosmeer (169) en dat uit graf I te Engelmanshoven (170), wijzen erop dat de door Böhner voorgestelde datering ook voor onze streken kan gelden.

82. (inv. 74-3); afb. 12 nr. 82.

Scherven van een biconische pot uit grijsbruine klein, goed gebakken, en bedekt met een geëffende grijs-zwarte afschilferende deklaag. Daar de bodem ontbreekt kan niet meer vastgesteld worden hoe de verhouding was tussen de hoogten van de benedenwand en van de schouder. Deze laatste is door een plastische band van de hals gescheiden en versierd met twee groepen van enkele onderling evenwijdige of spiraalvormig omlopende groeven. (H. nog 11; Dm. opening ongeveer 10,5).

83. (inv. 74-4); afb. 12 nr. 83.

Scherven van de benedenwand van een biconische pot uit goed gebakken grijze klei, bedekt met een grijs-zwarte geëffende deklaag, die afschilfert. (Dm. bodem 6,2).

84. (inv. 74-8); afb. 12 nr. 84

Scherven van hals en schouder van een vermoedelijk biconische pot uit goed gebakken grijsbruine klei, bedekt met een geëffende grijs-zwarte deklaag, die afschilfert. Een plastische band scheidt de hals van de schouder, die versierd is met vijf rijen indrukken, aangebracht met eenzelfde eenvoudige rolstempel. (Dm. opening ongeveer 12).

85. (inv. 74-5); afb. 12 nr. 85.

Twee randscherven uit grijze, hard gebakken klei. Vermoedelijk van een biconische pot (Dm. opening ongeveer 18), waarbij de hals van de schouder gescheiden is door een plastische band.

86. (inv. 74-1); afb. 12 nr. 86.

Breed uitkragende randscherf uit grijsbruine, goed gebakken klei, waarop sporen van een zwarte afschilferende deklaag. (Dm. opening ongeveer 12). Hierbij horen nog vijf niet identificeerbare scherven uit hetzelfde materiaal (171). Resten van een (of meerdere?) biconische potten?

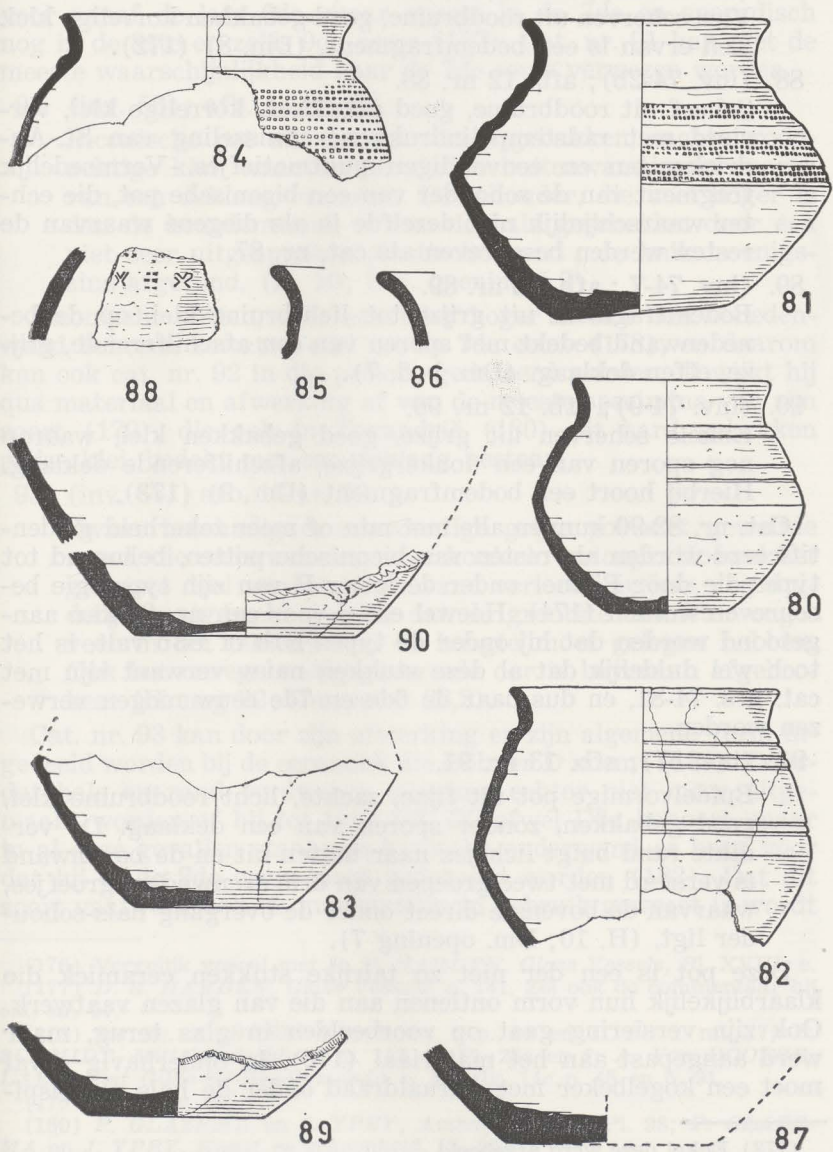
---

(169) H. ROOSENS en M. VANDERHOEVEN, *Rosmeer*, p. 9 en fig. 4 p. 8.

(170) Ph. de SCHAEETZEN en M. VANDERHOEVEN, *Engelmanshoven*, p. 6 en afb. 2 nr. 11 p. 5.

(171) Deze werden niet afgebeeld.





Afb. 12. — 1/3.

87. (inv. 74-2a) ; afb. 12 nr. 87.

Vier scherven uit roodbruine, goed gebakken korrelige klei. Een ervan is een bodemfragment. (Dm. 8) (172).

88. (inv. 74-2b) ; afb. 12 nr. 88.

Scherf uit roodbruine, goed gebakken, korrelige klei, versierd met radstempelindrukken: afwisseling van St.-Andriekruisen en eenvoudigen puntmotiefjes. Vermoedelijk fragment van de schouder van een biconische pot, die echter waarschijnlijk niet dezelfde is als diegene waarvan de resten werden beschreven als cat. nr. 87.

89. (inv. 74-7 ; afb. 12 nr. 89.

Bodemfragment uit grijze tot lichtbruine klei, op de benedenwand bedekt met sporen van een afschilferende, grijze, effen deklaag. (Dm. bod. 7).

90. (inv. 74-9) ; afb. 12 nr. 90.

Enkele scherven uit grijze, goed gebakken klei, waarop nog sporen van een donkergrijze, afschilferende deklaag. Hierbij hoort een bodemfragment (Dm. 9) (173).

Cat. nr. 82-90 kunnen alle met min of meer zekerheid geïdentificeerd worden als resten van biconische potten, behorend tot types die door Böhner onder de letter B van zijn typologie beschreven werden (174). Hoewel enkel voor cat. nr. 82 kan aangetoond worden dat hij onder de types B1b of B3b valt, is het toch wel duidelijk dat al deze stukken nauw verwant zijn met cat. nrs. 74-81, en dus naar de 6de en 7de eeuw mogen verwezen worden.

91. (inv. 57) ; afb. 13 nr. 91.

Buidelvormige pot uit fijne, zachte, licht roodbruine klei, goed gebakken, zonder sporen van een deklaag. De verdikte rand buigt lichtjes naar buiten uit en de bovenwand is versierd met twee groepen van drie evenwijdige groefjes, waarvan de bovenste direct onder de overgang hals-schouder ligt. (H. 10; Dm. opening 7).

Deze pot is een der niet zo talrijke stukken ceramiek die klaarblijkelijk hun vorm ontleen aan die van glazen vaatwerk. Ook zijn versiering gaat op voorbeelden in glas terug, maar werd aangepast aan het materiaal (175). In onderhavig geval moet een kogelbeker met spiraaldraad onder de hals als inspi-

---

(172) Enkel deze werd afgebeeld.

(173) Enkel deze werd afgebeeld.

(174) K. BOEHNER, *Trier*, I pp. 37-46 en II Pl. 1 nr. 8 t.e.m. Pl. 3 nr. 3.

(175) Vgl. C. ISINGS, *Glas-imitaties*.



ratiebron dienst gedaan hebben (176). Zulke vaasjes komen voor vanaf de late 6de, maar vooral in de 7de en sporadisch nog in de 8ste en zelfs 9de eeuw (177). Cat. nr. 91 kan met de meeste waarschijnlijkheid naar de 7de eeuw verwezen worden.

92. (inv. 56); afb. 13 nr. 92.

Biconische pot uit niet zeer hard gebakken, zachte, rood-achtige klei, waarvan de gladde buitenwand geen sporen van een deklaag vertoont. De schouder, die veel hoger is dan de benedenwand, is van de hals gescheiden door een niet zeer uitgesproken plastische band; de knik is enigszins afgerond. (H. 10; Dm. opening 5,7).

Biconische potten, wier schouder hoger is dan hun benedenwand behoren zowat overal tot de 7de eeuw (178), en daarom kan ook cat. nr. 92 in die periode gedateerd worden, al wijkt hij qua materiaal en afwerking af van de meeste specimina van zijn soort (179), die ook in Toxandrië (180) uit hard gebakken grijze klei, bedekt met een deklaag bestaan.

93. (inv. 65); afb. 13 nr. 93.

Zwaar beschadigde, ruwwandige grijze pot met gewelfde wand, die onderaan ongeveer konisch verloopt. Hoewel het grootste deel van de bovenwand verloren is, kan nog duidelijk vastgesteld worden dat de grootste diameter ongeveer in het midden van de hoogte moet gelegen hebben. Ook het onregelmatig gevormde oor is bovenaan afgebroken. (H. nog 22; Dm. max. 22,2).

Cat. nr. 93 kan door zijn afwerking en zijn algemene vorm ingedeeld worden bij de ceramiek die Böhner D noemt (181). Doordat hals en rand verdwenen zijn kan echter niet meer uitgemakt worden of hij tot type D2, D5 ofwel D6a behoort, maar in al deze gevallen staat zijn konische onderwand er borg voor dat hij in de 7de eeuw moet gedateerd worden (182). Dat dit soort vaatwerk ook in onze streken in gebruik geweest is wordt

---

(176) Vergelijk vooral met *D. B. HARDEN, Glass Vessels*, Pl. XVIII, e.

(177) *D. B. HARDEN, Glass Vessels*, p. 141. Zie ook de commentaar bij cat. nr. 97.

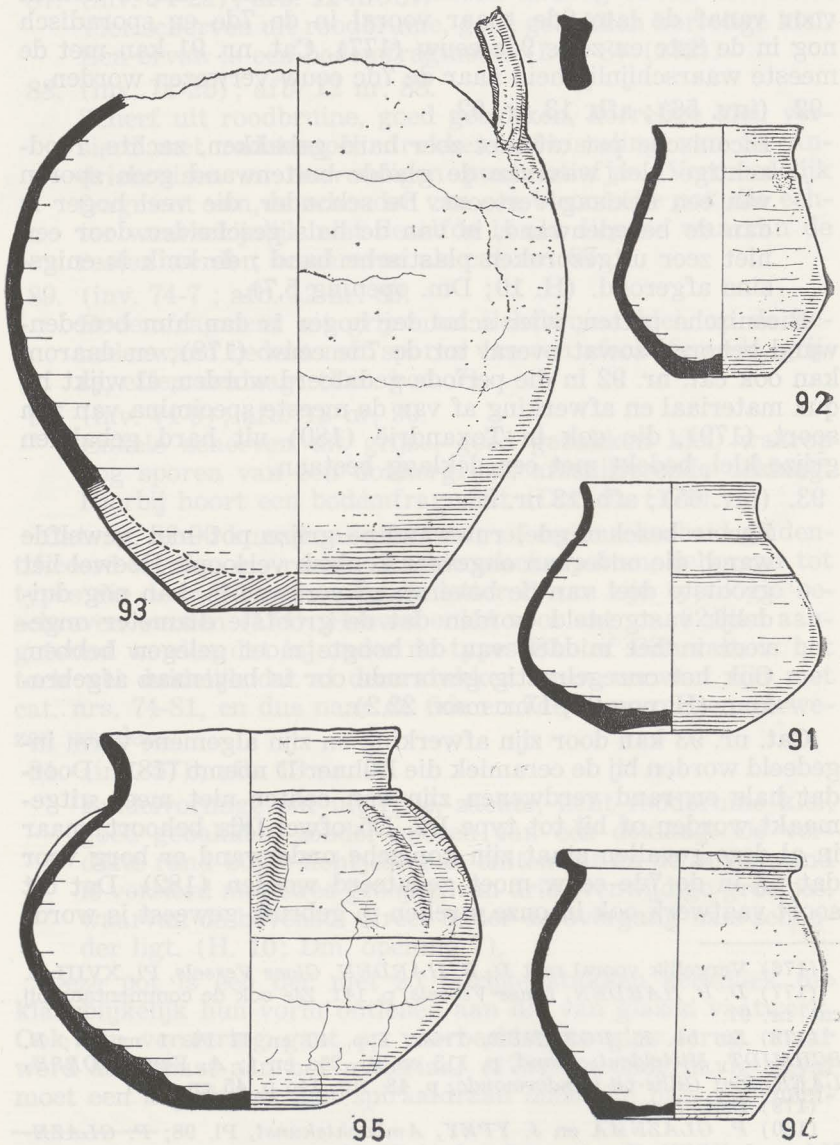
(178) Zie bv. *K. BOEHNER, Trier*, I p. 40 en II Pl. 1 nr. 17; *B. SCHMIDT, Mittelddeutschland*, p. 113 en Pl. 25a en f; *A. Van DOORSELAER, Sint Gillis-bij-Dendermonde*, p. 48, fig. 14c p. 45 en p. 91.

(179) *Ibid.*, loc. cit.

(180) *P. GLAZEMA en J. YPEY, Ambachtskunst*, Pl. 98; *P. GLAZEMA en J. YPEY, Kunst en schoonheid*, Pl. 98.

(181) *K. BOEHNER, Trier*, I pp. 49 seqq en II Pl. 3 seqq.

(182) *Ibid.*, resp. I pp. 50-51 en II Pl. 4 nrs. 1-5; I p. 52 en II Pl. 4 nr. 11; I p. 53 en II Pl. 5 nr. 1.



Afb. 13. — 1/3.



bewezen door een analoog stuk uit Sint Gillis-bij-Dendermonde (183).

94. (inv. 61); afb. 13 nr. 94.

Pot met bijna gelijkmatig gewelfde buitenwand, die bij de bodem iets ingesnoerd is en bij de verdikte rand naar buiten buigt. Hij bestaat uit hard gebakken bruin-grijze klei, waarin zich een korrelig verschrallingsmiddel bevindt. De buitenwand voelt ruw aan. (H. 10,7; Dm. opening 9).

Aan de hand van slechts één exemplaar en steunend op analogieën met kruiken, verwijst Böhner dit type van pot voor de omgeving van Trier naar de 7de eeuw (184). Een stuk vaatwerk van hetzelfde type gevonden in graf 19 te Grobbendonk (185) kan geen nadere gegevens over de datering verstrekken, maar wijst er wel op dat cat. nr. 94 in Toxandrië geen uitzonderlijk stuk vormt.

95. (inv. 67); afb. 13 nr. 95.

Op de draaischijf vervaardigde « Saksische » pot, bestaande uit grijze, zacht gebakken klei, bedekt met een gladde zwarte deklaag. De wand is gewelfd en loopt bijna zonder overgang in de bodem over; op het bovenste deel werden van binnen naar buiten, op ongeveer gelijke afstanden, negen langwerpige bulten uitgeduwd. De uitbuigende hals is onderaan afgezet door een plastische band. (H. 15; Dm. opening 11,6).

Deze zgn. « Saksische » potten zijn moeilijk te dateren (186), en een algemeen aanvaarde chronologie werd dan ook nog niet voorgesteld. Een groot deel ervan schijnt echter wel tot de 6de eeuw te behoren (187). Een exemplaar, dat door zijn zeven ovale bulten kan vergeleken worden met cat. nr. 95 kwam aan het licht in een inhumatiegraf te Rhenen, en behoort tot de 5de of de 6de eeuw (188). Zeer veel « Saksische » ceramiek werd aangetroffen op de Merovingische begraafplaats te Sint Gillis-bij-Dendermonde (188bis); het gaat daar echter meestal om exemplaren van een ander type dan cat. nr. 95. Toch kan het feit dat enkele onder hen als gesloten vondst naar de 6de en

(183) A. Van DOORSELAER, *Sint Gillis-bij-Dendermonde*, p. 68 en Pl. II nr. 6.

(184) K. BOEHNER, *Trier*, I p. 54 en II Pl. 5 nrs. 13-14.

(185) P. JANSSENS, *Grobbendonk*, pp. 60-61 en fig. 6c p. 58.

(186) J. N. L. MYRES, *Anglo-Saxon Pottery*, p. 12.

(187) *Ibid.*, loc. cit.

(188) P. GLAZEMA en J. YPEY, *Ambachtskunst*, Pl. 32 rechts; P. GLAZEMA en J. YPEY, *Kunst en schoonheid*, Pl. 32 rechts.

(188bis) A. Van DOORSELAER, *Sint Gillis-bij-Dendermonde*.

de 7de eeuw kunnen verwezen worden (189) ons een zeker houvast bieden. Een vergelijking met de bultige pot, inv. nr. 47 uit hetzelfde grafveld (190) dringt zich eveneens op; deze is echter slechts gedateerd door de algemene datering van de necropool van de tweede helft van de 5de tot in de loop van de 7de eeuw (191).

96. (inv. 74-6).

Vijf scherven uit grijze, goed gebakken klei; een ervan is een randstuk (Dm. opening ongeveer 12). Scherf uit licht-bruine, zacht gebakken klei. — Resten van meerdere potten.

Geen enkel van deze scherven kon geïdentificeerd worden.

#### GLASWERK.

97. (inv. 54); afb. 17B nr. 97.

Buikig glazen vaasje bestaande uit tamelijk dun, blauw glas, dat vrij zuiver is maar een groot aantal kleinere en grotere luchtbellens vertoont. De bodem (Dm. 7-7,5) welst sterk opwaarts, de grootste diameter (Dm. max. 15) ligt ongeveer in het midden van de hoogte (H. 11,7), en de rechte hals is afgezet door een naar buiten omgeslagen lip (Dm. opening 8,5). De schouder is over ongeveer een derde van haar omtrek versierd met een onverzorgd en schuin ingesmolten rode glasdraad.

Dergelijke *Kugelbecher* zijn, steunend op hun vorm alleen, moeilijk chronologisch van elkaar te onderscheiden; daarom moet men zich hiervoor vooral laten leiden door hun versiering

---

(189) Deze zijn *Ibid.*:

- graf B4-1933 nr. 4 (p. 35 en fig. 9c p. 34): tweede helft 6de eeuw (p. 90).
- graf 9-1935 nr. 3 (p. 42 en fig. 13a p. 43): voor 650 (franciska; *cfr. supra*, noot 29).
- graf 12-1935 nr. 2 (p. 44 en fig. 13d p. 43): 7de eeuw (ceramiek C4; K. BOEHNER, *Trier*, I p. 48 en II Pl. 3 nr. 8).
- graf 16-1935 nr. 4 (p. 48 en fig. 15a p. 47): 6de - vroege 7de eeuw (Bronzen gesp A6; K. BOEHNER, *Trier*, I pp. 181-183 en II Pl. 36 nrs. 1-4).
- graf 17-1935 nr. 6 (p. 49 en fig. 15b p. 47): late 6de - 7de eeuw (ceramiek B3b; *cfr. supra*, commentaar bij cat. nrs. 78-81).
- graf 25-1935 nr. 7 (pp. 56-57 en fig. 18a p. 55): 6de eeuw (p. 91).

(190) *Ibid.*, p. 71 en Pl. IV nr. 7.

(191) *Ibid.*, p. 93.



(192). Afgezien echter van de slordige draad op de schouder, waarvoor ons geen analogieën bekend zijn, is cat. nr. 97 onversierd. Bij gevolg kan hij het gemakkelijkst vergeleken worden met de zgn. *plain squat jars* die vooral in Kent, en meer in het bijzonder in Faversham bekend geweest zijn, wellicht reeds in de late 6de, maar dan vooral in de 7de, en sporadisch nog in de 8ste en uitzonderlijk zelfs tot in de 9de eeuw (193). Veel explicieter gedateerd is een eveneens onversierd stuk uit Andernach, dat tot de eerste helft van de 7de eeuw behoort, en dat zowel door zijn vorm, als door het feit dat het uit blauw glas — zeldzaam in de Merovingische periode — bestaat, zeer sterk op het hier besproken vaasje gelijkt (194). Andere voorbeelden van onversierde *Kugelbecher* kwamen aan het licht in graf 59 te Köln-Müngersdorf dat omstreeks 570 moet geplaatst worden (195) en in graf 89 te Rittersdorf dat tussen de jaren 525 en 600 thuishoort (196). Daar dit laatste stuk echter vrij open en hoog is, en Böhner zelf er op zinspeelt dat meer gedrongen vormen jonger zijn (197) mogen wij samenvattend besluiten dat cat. nr. 97 wellicht tot de tweede helft van de 6de, en waarschijnlijk tot de 7de eeuw behoort. Tenslotte dient er nog op gewezen te worden dat een verwant buikig vaasje uit donkerblauw glas, zij het dan versierd, ontdekt werd op de Merovingische begraafplaats te Folx-les-Caves (198).

#### BRONZEN VAATWERK.

98. (inv. 25); afb. 15 nr. 98.

Fragmenten van een bronzen schaal, die voldoende groot en sterk genoeg in aantal zijn om haar in tekening te reconstrueren. Zij bestaat uit dun bronsblik en heeft een zacht welvende bodem, die bijna onmerkbaar overgaat in de schuin oplopende wand. Deze is bovenaan afgezet door een korte, platte, onversierde rand. (H. ongeveer 8,5; Dm. uitw. ongeveer 30; Dm. inw. ongeveer 28,5). Oorspronkelijk moet dit bekken op de buitenkant, recht tegenover elkaar, twee beweegbare oren gedragen hebben, die ge-

(192) F. RADEMACHER, *Gläser*, pp. 311-312.

(193) D. B. HARDEN, *Glass Vessels*, p. 164, fig. 25 nr. VIII-c-I p. 138, Pl. XVIII-1 en p. 141.

(194) F. RADEMACHER, *Gläser*, p. 314 en Pl. 63 nr. 1.

(195) F. FREMERSDORF, *Köln-Müngersdorf*, I pp. 100, 132 en 142; II Pl. 10 en Pl. 120 nr. 2.

(196) K. BOEHNER, *Trier*, I pp. 231-232 en II Pl. 67 nr. 6.

(197) *Ibid.*, loc. cit.

(198) J. ALENUS, *Folx-les-Caves*, p. 50, fig. 26 nr. 4 p. 47 en Pl. VII.

vormd zijn uit een dun staafje, rechthoekig in doorsnede, en puntig bij de einden. Deze werden vastgehouden door telkens twee gevouwen plaatjes, die zo op de wand geplaatst zijn dat het centrale deel, dat in het midden doorboord is, naar buiten uitsteekt. Bovenaan zijn zij recht, maar onderaan lopen zij uit in twee punten (H. ongeveer 2,5).

Analoge bronzen bekkens werden aangetroffen te Sinzig en in graf 106 te Soest (199), te Wendlingen en te Kochendorf (200). Zij hebben alle een gewelfde bodem, een schuine wand eindigend op een korte, onversierde rand en twee overstaande, beweegbare oren. Toch verschillen zij van cat. nr. 98 doordat de ringen die de oren dragen steeds op platte draagplaatjes gemonteerd zijn. Het stuk uit Kochendorf werd wellicht gevonden tesamen met een — herbruikt? — laat-Romeins glazen vaasje (201), en die uit Sinzig en Soest zijn respectievelijk in de tweede en de eerste helft van de 7de eeuw gedateerd (202). Dichter bij Lutlommel kan vergelijkingsmateriaal aangehaald worden uit het rijke mannengraf VIII te Engelmanshoven, dat tot de eerste helft van de 6de eeuw behoort (203). De rand van deze schaal staat echter naar binnen toe, zij is kleiner en bodem en wand zijn veel sterker gewelfd. Uit deze gegevens kan besloten worden dat cat. nr. 98 naar de 6de en de 7de eeuw moet verwezen worden.

98bis. (inv. 21, 22, 24, 26 of 27) (204).

In het dossier bevindt zich een steekkaart, waarop o.a. vermeld is: « *à retrouver musée, 1 bassin bronze?* ». Bovendien is op hetzelfde blad, waarop in het dossier de reconstructietekening van cat. nr. 98 voorkomt, een tweede, ongenummerde schets aanwezig van een schaal in « *bronze* ». Indien hiermee het verloren stuk bedoeld is, dan moet het er als volgt uitgezien hebben. Bronzen bekken, waarvan de lichtjes welvende bodem en dito wanden bijna ongemerkt, langs een brede boog in mekaar overgaan (H. ongeveer 9,2). De wand eindigt bovenaan op een platte, rech-

---

(199) J. WERNER, *Münz.*, resp. p. 106 en Pl. 35B nr. 6a-b; p. 92 en Pl. 18 nr. 24.

(200) W. VEECK, *Alamannen*, resp. I pp. 30 en 215 en II Pl. 20B nr. 5; I pp. 30 en 234 en II Pl. 20A nr. 4.

(201) *Ibid.*, I pp. 29 en 234 en II Pl. 19B nr. 6.

(202) J. WERNER, *Münz.*, resp. Pl. 35 en 18.

(203) Ph. de SCHÄTZEN en M. VANDERHOEVEN, *Engelmanshoven*, pp. 18-19, fig. 8 nr. 2 p. 15 en p. 22.

(204) *Cfr. supra*, Inleiding - Werkwijze; de inventarisnummers.



te, onversierde rand, die naar buiten steekt. (Dm. inw. ongeveer 33,8; Dm. uitw. ongeveer 35,2; B. rand ongeveer 0,6). Onder de rand zijn op de buitenzijde sporen aangeduid van een halfrond, opgeniet? plaatje (Dm. max. 5,4), spoor van een antieke herstelling.

Bronzen vaatwerk is in de Merovingische begraafplaatsen weliswaar zeer verspreid, maar daarom niet minder zeldzaam. Schalen van hetzelfde type als cat. nr. 98bis zijn bekend uit graf 3 te Sinz, dat tot de jaren tussen ongeveer 525 en ongeveer 625 behoort (205), en uit graf 4 te Pfahlheim dat in de tweede helft van de 7de eeuw gedateerd is (206). Er zijn ook enkele analoge stukken voorhanden in het Rijksmuseum Kam te Nijmegen, waar deze uit hun verband gerukte stukken door den Boesterd aan een lange periode, lopend van de 5de tot de 7de eeuw worden toegewezen (207). Vooral steunend op de gesloten vondsten en op de datering van cat. nr. 98 (208), die — abstractie gemaakt van de oren — tot hetzelfde type behoort, menen wij cat. nr. 98bis in de 6de en de 7de eeuw te mogen dateren.

### SIERADEN.

#### *Fibula.*

99. (inv. 43); afb. 17B nr. 99.

Gouden sierplaat van een umbovormige schijffibula (Dm. 4,8). Op de rugzijde zijn nog sporen merkbaar van de bronzen drager en van meerdere nietjes die plaat en drager aan elkaar vasthechtten. De voorzijde is op het platte vlak versierd met vier vogelfiguren, geplaatst op regelmatige afstanden van mekaar. Elk dezer bestaat uit zes opstaande cellen gevuld met almandines; drie ervan vormen de staart, één het lijf, één de bek en één het oog. Meerdere stenen zijn beschadigd of zelfs geheel verdwenen. Op de helling bevinden zich tussen de vogels vier maal twee cellen, die samen telkens een driehoek vormen met de scherpste punt opwaarts. De onderste trapeziumvormige cellen zijn nog gevuld met almandines, terwijl uit de bovenste driehoekige de vulling verdwenen is. Het centrum van de ophoging is versierd met een grote vierlobbige cel,

(205) K. BOEHNER, *Trier*, I p. 70 en II Pl. 7 nr. 10.

(206) J. WERNER, *Münz.*, Pl. 30 nr. 40 en p. 101.

(207) M. H. P. den BOESTERD, *Bronze Vessels*, nrs. 211-213 p. 61 en Pl. IX.

(208) *Cfr. supra.*

die nu leeg is maar oorspronkelijk wel een opvallende steen gedragen heeft. Daar omheen ligt een cirkelvormige zone, die in acht segmenten verdeeld is; elke cel moet gevuld geweest zijn met een almandin, waarvan er nu enkele beschadigd of verloren zijn. De rand van de schijf is afgezet door een vervlochten —, die van de ophoging met een enkele spiraaldraad. Alle ruimten tussen de cellen zijn opgevuld met korte, soms dubbele, en meestal S-vormig geplooid filigraandraadjes.

In zijn typologie voor Trier en omgeving dateert Böhner deze umbovormige schijffibulae, enkel steunend op hun gelijkenis met de platte, in de 7de eeuw (209). Deze datering wordt echter bevestigd door Rademacher (210) wiens uiteenzetting zelfs toelaat cat. nr. 99 naar de eerste helft van deze eeuw te verwijzen: de cellen zijn immers wel vrij talrijk maar nog klein en laag (211). Voorbeelden uit Frankrijk en Italië van schijffibulae die op het buitenveld versierd zijn met vogelmotieven worden aangehaald door Thiry, die ze in de tweede helft van de 6de en de eerste helft van de 7de eeuw plaatst (212). Deze sierspellen zijn echter ook in onze streken bekend geweest: zo werden er aangetroffen te Bergeijk (213) en in graf XI-1933 te Sint Gillis-bij-Dendermonde (214); deze laatste behoort weer tot de eerste helft van de 7de eeuw (215).

#### *Kralen.*

100. (inv. 42b); afb. 14 nrs. 100a en 100b.

86 kralen verdeeld over twee snoeren.

a. Snoer gevormd door 34 kralen. 4 kralen bestaan uit amber: drie ervan zijn plat en rond en de vierde heeft een langwerpige hoekig profiel; 3 zijn er gevormd uit donkerblauw, doorschijnend glas: twee ervan zijn plat amandelvormig en de derde werd uit een spiraalvormig opgerolde draad gesneden. De grondstof van al de overige is glaspasta: 3 zijn er okergeel en ringvormig tot weinig uitgesproken dubbelkonisch; van de 4 witte zijn er drie ring-

---

(209) K. BOEHNER, *Trier*, I pp. 104-105; II Pl. 15 nrs. 3 en 4 en Pl. 16 nrs. 1-3.

(210) F. RADEMACHER, *Goldscheibenfibeln*, p. 54 en Pl. 12-24.

(211) *Ibid.*, pp. 55-56.

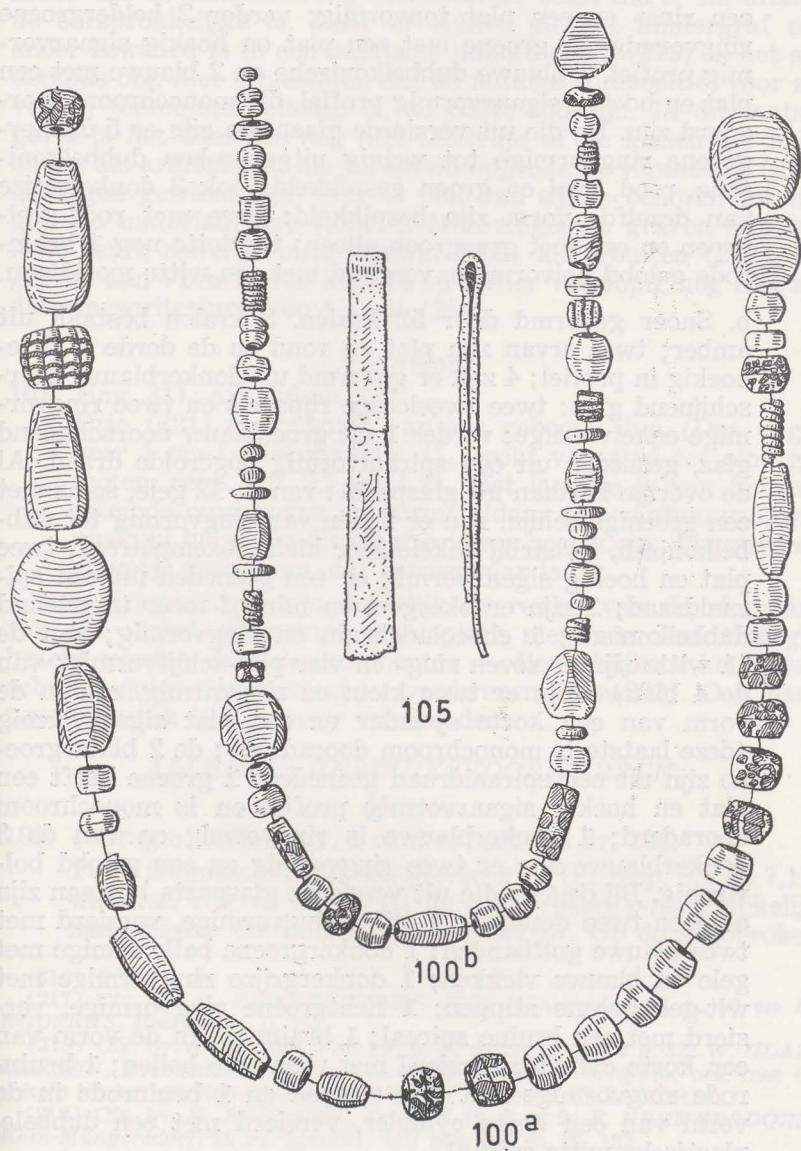
(212) G. THIRY, *Vogelfibeln*, p. 31 en nrs. 83-84 p. 76 en Pl. 8.

(213) J. YPEY, *Vroeg-middeleeuwse vondsten*, p. 101.

(214) A. Van DOORSELAER, *Sint Gillis-bij-Dendermonde*, p. 27, fig. 6c p. 26 en Pl. VIII nr. 1.

(215) *Ibid.*, p. 90.





Afb. 14. — 2/3.

en een plat tonvormig; bij de 2 bruinrode is er eveneens een ring- en een plat tonvormig; verder 2 heldergroene ringvormige, 1 groene met een plat en hoekig sigaarvormig profiel, 1 blauwe dubbelkonische en 2 blauwe met een plat en hoekig sigaarvormig profiel, die monochroom dooraderd zijn. Bij die uit versierde glaspasta zijn er 5 donkergroene ringvormige tot weinig uitgesproken dubbelkonische, rood, geel en groen gespikkeld; ook 3 donkergrijze van dezelfde vorm zijn bespikkeld: twee met rood-geelgroen en een met grasgroen alleen; tenslotte nog 1 bruinrode gelobd bolvormige, versierd met een witte meridiaan.

b. Snoer gevormd door 52 kralen. 3 kralen bestaan uit amber; twee ervan zijn plat en rond en de derde is driehoekig in profiel; 4 zijn er gevormd uit donkerblauw, doorschijnend glas: twee tweeledige rijparels en twee ringvormige enkelvoudige; verder 1 uit groenblauw doorschijnend glas, gesneden uit een spiraalvormig opgerolde draad. Al de overige bestaan uit glaspasta: van de 12 gele, soms met een groenige schijn, zijn er negen van ringvormig tot dubbelkonisch, (waarbij enkele zeer kleine exemplaren), twee plat en hoekig sigaarvormig en een gesneden uit een spiraal draad; 2 zijn er okergeel en min of meer uitgelengd dubbelkonisch; 1 chocoladebruin en ringvormig; van de 11 witte zijn er zeven ring- en vier plat-schijfvormig; van de 4 blauwe zijn er twee klein en ringvormig, een in de vorm van een korte cylinder en een plat sigaarvormig (deze laatste is monochroom dooraderd); de 2 blauwgroene zijn uit een spiraal draad gesneden; 1 groene heeft een plat en hoekig sigaarvormig profiel en is monochroom dooraderd; 1 donkerblauwe is ringvormig en van de 3 donkerblauwe zijn er twee ringvormig en een gelobd bolvormig. Bij degene die uit versierde glaspasta bestaan zijn er geen twee dezelfde: 1 witte ringvormige, versierd met twee blauwe golfbanden; 1 donkergroene balkvormige met gele en blauwe vlekken; 1 donkergrijze ringvormige met wit-geel-groene stippen; 1 lichtgroene ringvormige, versierd met een bruine spiraal; 1 bruinrode in de vorm van een korte cylinder versierd met rijen gele bollen; 1 bruinrode ringvormige met gele stippen en 1 bruinrode in de vorm van een korte cylinder, versierd met een dubbele, plastische witte spiraal.

Deze kralen zijn — evenals alle voorwerpen beschreven in deze catalogus — uit hun verband gerukt. Bijgevolg is het niet



zeker dat de samenstelling der snoeren, zoals die er nu uit ziet, de oorspronkelijke is. Daar er echter uit het kindergraf een snoer bewaard is in een blijkbaar intacte staat (216) is het anderzijds ook niet uitgesloten dat de huidige compositie, voor zover zij tenminste volledig is, de echte zou zijn. In dit laatste geval is het daarmee nog niet duidelijk of de kralen als hals-snoer, als armband of als verspreid opgenaaide versiering (217) gedragen geweest zijn. Wat er ook van zij, ze behoren tot het gewone materiaal dat vaak in Merovingische graven aan het licht komt, zowel in onze streken (218) als erbuiten (219). Bij gebrek aan *Vorarbeiten* kunnen zij echter voorlopig nog niet als dateringscriterium dienst doen (220).

#### *Oorring.*

101. (inv. 31); afb. 16 nr. 101.

Drie (221) fragmenten van een gebogen dun (Dm. ongeveer 1 mm) zilverdraadje (L. recht van eind tot eind gemeten, resp. 3,5, 2,1 en 1,2). Het langste is aan het ene uiteinde omgebogen en vormt aldaar een verdunnend, minuskuul lusje. Op dit staafje is een zeer klein, dun zilveren ringetje geschoven, dat beweegbaar is.

Deze fragmentjes zijn duidelijk de resten van de ringstaaf van een oorbel, die echter typologisch niet meer kan thuisgebracht worden, daar de ornamenten — die er blijkens het kleine schuifringetje zijn geweest — verdwenen zijn (222). Ook haar tweelingstuk is niet meer voorhanden.

### ALLERLEI GEBRUIKSVOORWERPEN.

#### *Messen.*

102. (« fragm. buiten inv. 1 en 2 »); afb. 15 nr. 102.

Twee fragmenten van een ijzeren mes (L. resp. 8,1 en 7,1), waarvan rug en snede bij de afgebroken punt gelijkelijk naar elkaar toe buigen (B. lemmet 3). Op de afgebroken

(216) *Cfr. infra.*

(217) *Cfr. bv. F. FREMERSDORF, Köln-Müngersdorf, I p. 80 en H. ROOSENS, Beerlegem, p. 142.*

(218) *Cfr. bv. A. de LOE, Cat. IV, p. 91 en fig. 21 nr. 2 p. 32; W. GLASBERGEN, Broekeneind-bij-Hoogeloon, kleurplaat I; vergelijk ook met de enkele kralen uit Brecht, bewaard op het Museum TAXANDRIA.*

(219) *Cfr. bv. K. BOEHNER, Trier, II Pl. 8 en 9; F. FREMERSDORF, Köln-Müngersdorf, II Pl. 110-117, 118 nrs. 6-7 en Pl. 133.*

(220) *K. BOEHNER, Trier, I p. 71.*

(221) Slechts het langste en het kortste werden afgebeeld.

(222) *Cfr. K. BOEHNER, Trier, I pp. 113-116 en II Pl. 19 nrs. 3-13 en Pl. 20 nrs. 1-7.*

greep zijn houtresten vastgeroest die de overgang naar het lemmet overdekken.

103. (« fragm. buiten inv. 8 »); afb. 15 nr. 103.

Resten van een ijzeren mes waaryan de rug en de snede bij de beschadigde punt gelijkelijk naar elkaar toe buigen (L. lemmet nog 9; B. lemmet, 2,1). De greep (L. 7,4) is nog gans omgeven door houtresten.

In de omgeving van Trier komt dit type van mes voor doorheen gans de Merovingische periode (223), en daar het om een vorm gaat die meer functioneel dan door de mode bepaald wordt ligt het voor de hand dat ook voor Lutlommel cat. nrs. 102-103 niet als dateringselement kunnen aangewend worden. Wel kan een analoog mes uit graf 19 te Brecht (224)) als vergelijkingsmateriaal dienst doen.

104. (inv. 16b); afb. 15 nr. 104.

IJzeren mes (L. 18) waarvan de snede bij de punt naar de slechts lichtjes ingeknikte rug toe buigt. Het lemmet (L. 11,2; B. 2,7) en de kern van de greep (L. 6,7) gaan zowel bij de rug als de snede trapvormig in elkaar over.

Dit mes behoort tot het type dat Böhner B noemt, en dat in de omgeving van Trier doorheen gans de Merovingische periode in gebruik is geweest, maar dat in de loop van de 7de eeuw blijkbaar aan populariteit heeft ingeboet (225).

#### *Pincet.*

105. (inv. 51); afb. 14 nr. 105.

Fragmenten van een bronzen, onversierde pincet (L. nog 7,8), die naar de afgebroken nijpdelen toe slechts weinig en geleidelijk verbreedt (B. bovenaan 0,7; B. max. 1).

Dergelijke pincetten zijn moeilijk te dateren (226). Daar zij steeds uitsluitend in mannengraven voorkomen, wordt algemeen aangenomen dat zij gebruikt werden als epileertangen bij het verzorgen van de baard (227). Dat zij ook in Toxandrië in gebruik geweest zijn wordt aangetoond door een analoog stuk uit graf IX-1949 te Broekeneind-bij-Hoogeloon (228).

(223) K. BOEHNER, *Trier*, I p. 214 en II Pl. 60 nrs. 1 en 2.

(224) A. de LOE, *Cat. IV*, p. 91 en fig. 77 nr. 1 p. 89.

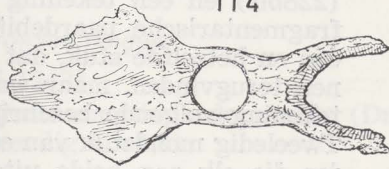
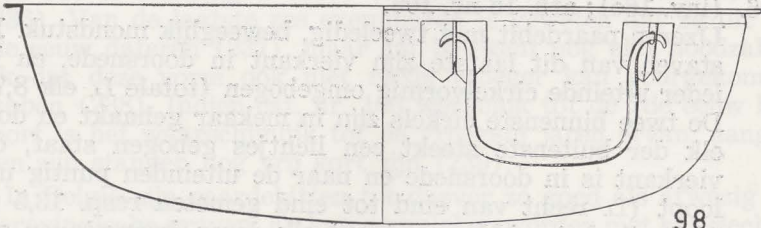
(225) K. BOEHNER, *Trier*, I pp. 214-215 en II Pl. 60 nrs. 3 en 4.

(226) *Ibid.*, I p. 219.

(227) *Ibid.*, loc. cit.; F. FREMERSDORF, *Köln-Müngersdorf*, I p. 96; H. DANNHEIMER, *Mittelfranken*, I pp. 100-101; B. SCHMIDT, *Mitteldeutschland*, p. 141; J. BREUER en H. ROOSENS, *Haillot*, p. 216.

(228) W. GLASBERGEN, *Broekeneind-bij-Hoogeloon*, p. 18 en fig. 8 p. 18.





106

102

103

104

*Paardebitten.*

106. (inv. 16e); afb. 15 nr. 106.

IJzeren paardebit met tweeledig, beweeglijk mondstuk. De staven van dit laatste zijn vierkant in doorsnede, en bij ieder uiteinde cirkelvormig omgebogen (totale L. elk 8,7). De twee binnenste cirkels zijn in mekaar gehaakt en door elk der buitenste steekt een lichtjes gebogen staaf, die vierkant is in doorsnede en naar de uiteinden puntig uitloopt (L. recht van eind tot eind gemeten resp. 13,5 en 12,5). In het midden vertoont elk dezer dwarsstaven een afgebroken uitsteeksel waaraan oorspronkelijk ringen moeten bevestigd geweest zijn.

106bis (inv. 23).

In het dossier bevindt zich een steekkaart met o.a. de vermelding « *à retrouver musée 1 mors Lommel (moitié) - 23* » (228bis) en een tekening die onder het nummer 23 een fragmentarische paardebit toont. Blijkbaar gaat het om één en hetzelfde stuk, dat wij weliswaar niet hebben kunnen terugvinden, maar waarvan wij aan de hand van de tekening volgende beschrijving hebben kunnen opmaken: Tweeledig mondstuk van een bit, bestaande uit twee staafjes die elk aan beide uiteinden cirkelvormig omgebogen zijn (L. totaal van elk 9,5). De twee binnenste cirkels zijn in mekaar gehaakt en door elk der twee buitenste steekt een ring (Dm. ongeveer 4). Omheen een dezer is nog een afgebroken staafje geplooid. (229).

Te oordelen naar wat ervan overgebleven is moet cat. nr. 106bis behoord hebben tot een minder frequent type, waarvoor vergelijkingsmateriaal voorhanden is uit het *département* Meurthe-et-Moselle (230). Of hij aan elke zijde één of twee riemen gedragen heeft is door zijn beschadiging niet meer uit te maken.

Voor cat. nr. 106 kunnen meer analogieën — met aan weerszijden een of twee riemen — aangehaald worden, zo bv. uit Neuilly (231), Hopfau, Oberflacht, Ditzingen, Pfahlheim en Wilfingen (232), Wallerstadten (233) graf 56 te Einloch (234),

(228bis) *Cfr. supra*, Inleiding, noot (14).

(229) *Cfr. infra*, cat. nr. 107.

(230) E. SALIN en A. FRANCE-LANORD, *Le fer*, pp. 219-220 en fig. 59-onderaan p. 219.

(231) *Ibid.*, pp. 219-220 en fig. 59-bovenaan p. 219.

(232) W. VEECK, *Alamannen*, resp. II Pl. 65A nr. 1; II Pl. 65B nrs. 1 en 2; I p. 76 en II Pl. 65A nr. 2; I p. 76 en II Pl. 66 nr. 2.

(233) J. WERNER, *Münz.*, Pl. 26 nr. 22 en p. 98.

(234) *Ibid.*, Pl. 21 nr. 21 en p. 95.



graf 546 te Hailfingen (235) en graf 80 te Köln-Müngersdorf (236). Van de laatste zes exemplaren is geweten dat zij uit de 7de eeuw dateren (237), maar dat betekent nog niet noodzakelijk dat deze vorm ook niet reeds vroeger kan voorgekomen hebben (238). Indien cat. nr. 106 werkelijk tot de 7de eeuw behoort is het waarschijnlijk tot de vroegste jaren ervan, aangezien zijn stangen nog vrij kort zijn (239).

In België zijn paardebitten tot dusver zo goed als afwezig in Merovingische graven. Er kan vergeleken worden met het slechts partieel aan de aarde toevertrouwde stuk dat onlangs te Beerlegem werd ontdekt (240). Dit kwam aan het licht in een paardeggraf (241) terwijl het grootste deel van het buitenlandse vergelijkingsmateriaal in mannengraven werd aangetroffen (242). Voor cat. nrs. 106 en 106bis kan helaas niet meer worden nagegaan in welke omstandigheden zij werden ontdekt.

#### *IJzeren en bronzen ringen.*

107. (inv. 15b); afb. 16 nr. 107 (243).

IJzeren ring, waarvan de staaf rond is in doorsnede (Dm. inwendig 2,8-3,3; Dm. uitwendig 4,1-4,5).

108. (inv. 30); afb. 16 nr. 108.

Bronzen voorwerp, waarvan het centrale deel bestaat uit

---

(235) H. STOLL, *Hailfingen*, Pl. 29 nr. 33 en p. 74.

(236) F. FREMERSDORF, *Köln-Müngersdorf*, I p. 145 en II Pl. 12 en Pl. 105 nr. 7.

(237) resp. W. VEECK, *Alamannen*, I p. 76; J. WERNER, *Münz.*, Pl. 26 en 21; H. STOLL, *Hailfingen*, p. 74; F. FREMERSDORF, *Köln-Müngersdorf*, I p. 132.

(238) W. VEECK, *Alamannen*, loc. cit.

(239) H. STOLL, *Hailfingen*, p. 34.

(240) A. Van DOORSELAER en H. ROOSENS, *Beerlegem*, p. 88.

(241) *Ibid.*, loc. cit. en S.J. De LAET, A. Van DOORSELAER en P. SPITAEELS, *Vijf jaar*, p. 12 en fig. 25.

(242) *Cfr. supra*, noten (230)-(239).

(243) Vlak bij de reeds aangehaalde tekening van cat. nr. 106bis bevond zich op hetzelfde blad, maar zonder nummer, de schets van twee ringen, die aan de beschrijving van cat. nr. 107 beantwoorden. Hieruit valt af te leiden dat: Ofwel er onder inv. 15b oorspronkelijk twee ringen ressorteerden, waarvan er een verloren is gegaan — in dat geval blijft de vraag open of inv. 15 b en inv. 23 al dan niet één geheel gevormd hebben, waarvan de delen over meerdere inventarismummers werden verspreid; Ofwel dat de ring die op foto 148997 B van het ACL het inv. nr. 15b droeg, die wij in het museum terugvonden en die wij als cat. nr. 107 beschrijven enerzijds, en de twee ringen afgebeeld bij de tekening van cat. nr. 106bis anderzijds niet met elkaar te identificeren zijn, omdat hun gelijkenis slechts toevallig is — in dat geval zijn de twee ringen op de tekening delen van cat. nr. 106bis, die samen met de rest verloren gingen.

een ring (Dm. inw. 1,9; Dm. uitw. 3), gevormd uit een in doorsnede cirkelvormige staaf. Hierop staan langs de buitenzijde twee dunnere dito staafjes, die niet evenwijdig met elkaar zijn en wier verlengde ook niet door het middelpunt van de ring gaat (L. 1,6; max. spanwijdte 1,9). Bijna bij de uiteinden zijn zij met elkaar verbonden door een analoog staafje.

109. (inv. 29); afb. 16 nr. 109.

Twee bronzen ringen, waarvan de staaf rond is in doorsnede (Dm. inw. 1,9; Dm. uitw. 3).

110. (inv. 29bis); afb. 16 nr. 110.

Bronzen ring, gevormd uit een staaf die rond is in doorsnede (Dm. inw. 3; Dm. uitw. 4,6) en een analoog, maar kleiner stuk (Dm. inw. 1,7; Dm. uitw. 2,6).

Daar ze uit hun verband gerukt zijn is de functie van deze ringen niet meer met zekerheid vast te stellen. Cat. nr. 107 zou deel hebben kunnen uitmaken van een paardebit (244), of evenals de andere tot de beslagen der doodskisten (245) of de sluitstukken van handtassen (246) behoord hebben. Moest deze laatste identificatie de juiste zijn, dan is het niet onwaarschijnlijk dat cat. nrs. 108 en 109, gezien hun gelijke afmetingen, tot eenzelfde stuk behoord hebben.

#### *Schaar.*

111. (« fragm. buiten inv. 9 »); afb. 16 nr. 111.

Fragment van een schaar, bestaande uit twee, plat tegen elkaar klevende, afgebroken, rechthoekige ijzeren plaatjes (B. 1,6), waarvan er een bovenaan versmalt en naar buiten buigt als een deel van een lus (L. nog 5).

Dergelijke « wolscharen », waarvan geen chronologie op te stellen is, werden zowat overal gedurende gans de Merovingische periode aan mannen en vrouwen in het graf meegegeven (247).

---

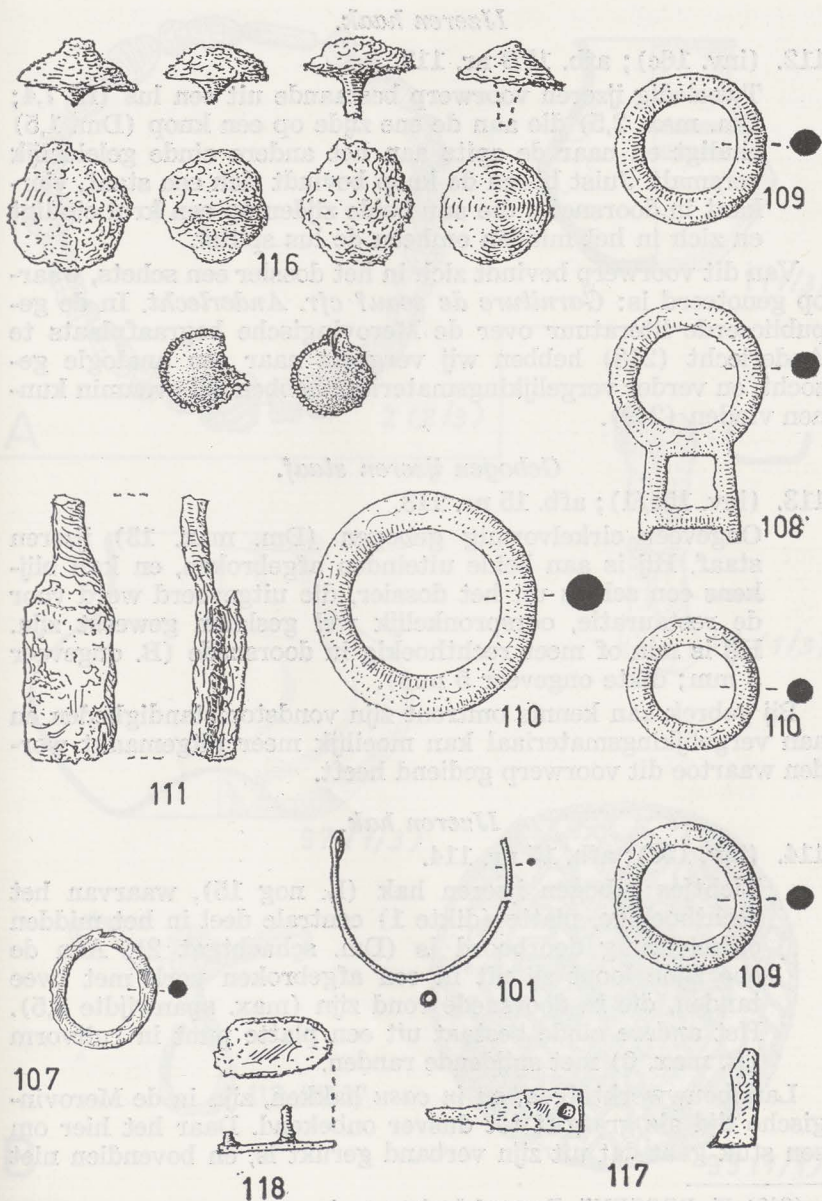
(244) *Cfr.* noot (243).

(245) *K. BOEHNER, Trier, I pp. 220-221.*

(246) Daar er ten onzent wel opengewerkte sierschijven werden aangetroffen die wijzen op het bestaan van handtassen (zie bv. *A. DE LOE, Cat. IV fig. 134 p. 163*) gaat Böhnners bezwaar tegen deze identificatie niet op. Zie ook: *F. FREMERSDORF, Köln-Müngersdorf, I pp. 93-94.*

(247) *K. BOEHNER, Trier, I p. 216 en II Pl. 60 nrs. 9-10; J. WERNER, Münz., Pl. 27A nr. 7 en p. 99; B. SCHMIDT, Mitteldeutschland, pp. 144-145; H. DANNHEIMER, Mittelfranken, I p. 100; H. ROOSENS, Baisy-Thy, p. 64.*





Afb. 16. — 2/3.

*IJzeren haak.*

112. (inv. 16c); afb. 17B nr. 112.

Tweeledig ijzeren voorwerp bestaande uit een lus (H. 7,4; Dm. max. 2,5) die aan de ene zijde op een knop (Dm. 1,5) eindigt en naar de spits aan het andere einde geleidelijk versmalt. Juist boven de knop bevindt zich een staaf, vierkant in doorsnede, die aan beide zijden op een krul eindigt en zich in het midden omheen de lus splitst.

Van dit voorwerp bevindt zich in het dossier een schets, waarop genoteerd is: *Garniture de seau? cfr. Anderlecht*. In de gepubliceerde literatuur over de Merovingische begraafplaats te Anderlecht (248) hebben wij vergeefs naar een analogie gezocht, en verder vergelijkingsmateriaal hebben wij evenmin kunnen vinden (249).

*Gebogen ijzeren staaf.*

113. (inv. 15e/1); afb. 15 nr. 113.

Ongeveer cirkelvormig gebogen (Dm. max. 13) ijzeren staaf. Hij is aan beide uiteinden afgebroken, en kan blijken een schets uit het dossier, die uitgevoerd werd voor de restauratie, oorspronkelijk wel gesloten geweest zijn. Hij is min of meer rechthoekig in doorsnede (B. ongeveer 8 mm; dikte ongeveer 5 mm).

Bij gebrek aan kennis omtrent zijn vondstomstandigheden en aan vergelijkingsmateriaal kan moeilijk meer uitgemaakt worden waartoe dit voorwerp gediend heeft.

*IJzeren hak.*

114. (inv. 15c); afb. 15 nr. 114.

Lichtjes gebogen ijzeren hak (L. nog 15), waarvan het rechthoekige, platte (dikte 1) centrale deel in het midden cirkelvormig doorboord is (Dm. schachtgat 2). Aan de ene zijde loopt zij uit in een afgebroken vork met twee tanden, die in doorsnede rond zijn (max. spanwijdte 3,5). Het andere einde bestaat uit een platte punt in ruitvorm (B. max. 6) met snijdende randen.

Landbouwwerktuigen, en *in casu* hakken, zijn in de Merovingische tijd als grafgift tot dusver onbekend. Daar het hier om een stuk gaat dat uit zijn verband gerukt is, en bovendien niet

(248) H. ROOSENS, *Begraafplaatsen*, p. 4.

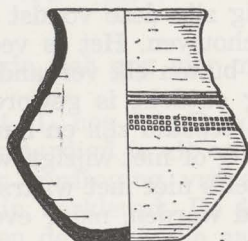
(249) Indien de identificatie als hengel van een emmer de juiste is, dan is cat. nr. 112 op afb. 17 ondersteboven weergegeven.



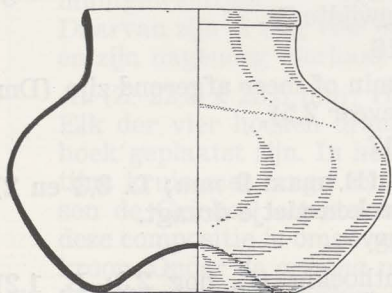


A

2 (2/3)



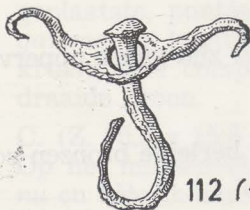
1 (1/3)



97 (1/3)



115 (1/3)



112 (1/3)



99 (1/1)

B

bij systematische opgravingen aan het licht kwam, zou het voorbarig zijn deze vondst als een bijgave, uniek in haar soort, te beschouwen. Het is veel meer voor de hand liggend dat deze hak buiten elk verband met een graf, en wellicht in een bovenlaag ontdekt is geworden. Daar landbouwwerktuigen functioneel bepaald zijn en hun vorm zich in de loop der tijden slechts weinig of niet wijzigt, wordt hiermede impliciet vooropgezet dat zij zelfs niet met waarschijnlijkheid als Merovingisch kan geda-teerd worden, maar evengoed uit latere eeuwen kan stammen.

VARIA.

115. (fragm. buiten inv. 3 en 4) ; afb. 17B nr. 115.

Twee afgebroken ijzeren plaatjes, wier algemene vorm rechthoekig is en die aan een zijde houtsporen vertonen. Het ene (L. nog 4,9) is bij het intacte uiteinde verbreed en afgerond (B. max. 3). Het andere (L. nog 4,5; B. 2,2) krult bij twee over elkaar liggende uiteinden van de lange zijden puntig op (max. spanwijdte 3).

116. (inv. 16d/5) ; afb. 16 nr. 116.

Zes ijzeren nietkoppen, die min of meer afgerond zijn (Dm. tussen ongeveer 1,5 en ongeveer 2,5).

117. (inv. 16d/5) ; afb. 16 nr. 117.

Twee smalle stukjes brons (B. max. 9 mm; L. 3,3 en 2) waarvan een nog een afgebroken nietje draagt.

118. (inv. 16d/5) ; afb. 16 nr. 118.

Afgebroken, ongeveer rechthoekig (L. nog 2,3; B. 1,2) bronzen plaatje, dat aan een zijde afgerond is en op de rug nog twee beschadigde opstaande plaatjes draagt, resten van een hechtingssysteem.

119. ( fragm. buiten inv. 11).

Puntig stukje hout (L. 4,6) dat over zijn ganse oppervlakte roestsporen vertoont.

120. (inv. 76).

Enkele zeer kleine, bijna tot poeder herleide bronzen schilfers.



BAKJE MET MUNTGEWICHTJES (250).

121. (inv. 52); afb. 18.

Resten van een houten bakje, waarin zich nog vier muntgewichtjes bevonden.

Het ongeveer rechthoekig fragment (L. nog 7,2; B. nog 5; H. nog 1,3) van het kistje, dat vervaardigd is uit een mediterrane Erica-houtsoort, is door verdroging vrij sterk samengeschrompeld en donkerbruin verkleurd. De korte zijden, die concaaf afgerond zijn, en de groef, die aan de bovenkant de middens van de lange zijden met elkaar verbindt, laten vermoeden dat het bakje oorspronkelijk ook een gelijkarmige balans bevatte; de twee schalen rustten in de ronde holten links en rechts van het bewaarde deel, terwijl ophangbeugel en naald plaats vonden in de centrale geul. Aan weerszijden van deze laatste zijn nog de sporen van vier, respectievelijk twee vierkante uithollingen merkbaar, die de ligplaatsen vormden voor de bijbehorende muntgewichtjes.

Daarvan zijn er nog vier bewaard; zij bestaan alle uit brons en zijn nagenoeg vierkant van vorm.

A. (Z. 22,5 x 23,5 mm; H. 6,5 mm; gewicht 26,12 g).

Elk der vier hoeken draagt drie puntjes, die in een driehoek geplaatst zijn. In het midden bevindt zich een Byzantijns kruis met lange schacht en cirkelvormig hoofd, tussen de Griekse lettertekens *gamma* en *alfa* in kapitalen; deze compositie is omgeven door een ronde, geguillocheerde kroon. Onder de *gamma* moet zich oorspronkelijk een kleine *o-micron subscriptum* bevonden hebben.

B. (Z. 17,8 x 18,8 mm; H. 5,3 mm; gewicht 13,75 g).

Elk der vier hoeken draagt ook hier drie, in een driehoek geplaatste, puntjes. Boven de Griekse lettertekens *nu* en *gamma* in kapitalen bevindt zich een klein, gelijkarmig kruis; deze compositie is omgeven door een ronde, gedraaide kroon.

C. (Z. 15,5 x 15,8 mm; H. 4,8 mm; gewicht 8,35 g).

Op het middenveld bevinden zich de Griekse lettertekens *nu* en *bèta* in kapitalen, nauw omringd door een ronde, gedraaide kroon.

(250) De alhier opgenomen gegevens zijn getrokken uit een speciale studie van J. BREUER en J. LECERF-ALÉNUS, die *in extenso* is afgedrukt in de bijzondere uitgave van dit artikel in de reeks *Archaeologia Belgica*.



Afb. 18.

Bewaard gebleven fragment van het bakje met muntgewichtjes.

Copyright A.C.L. Brussel

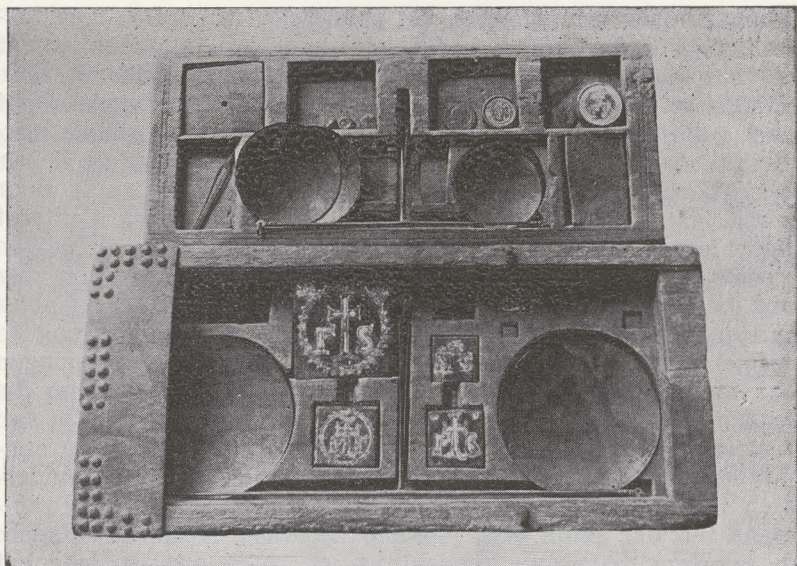
D. (Z. 12,5 x 13,5 mm; H. 3,5 mm; gewicht 4,05 g).

Het ganse veld wordt ingenomen door een Grieks letterteken *nu* in kapitaal, dat zeer slordig met een stift gegraveerd is.

Balansen — zowel gelijkarmige als unsters — worden op Merovingische begraafplaatsen slechts sporadisch aangetroffen. Toch zijn er enkele tientallen exemplaren bekend, die vooral in het noorden en het oosten van het Frankische rijk, en dus ook in onze streken, aan het licht zijn gekomen. In deze gebieden hadden de muntstukken hun betekenis als geld verloren, en ontleenden zij hun waarde nog slechts aan de hoeveelheid edel metaal die zij bevatten. Bijgevolg moesten zij bij elke verhandeling gewogen worden.

Wat bij de vondst van Lutlommel voor gans het Westen echter wel een *unicum* vormt, is de aanwezigheid, niet alleen van Byzantijnse muntgewichtjes, maar ook van een kistje uit erica-





Afb. 19.

Egyptische doos met muntgewichtjes en weegschalen uit de verzameling Flinders-Petrie (University College, London).

hout, behorend tot een type dat tot dusver vooral in Opper-Egypte werd weergevonden. Een vergelijking met een analoog exemplaar uit de collecties Flinders-Petrie (afb. 19) laat wellicht een reconstructie toe.

Ook voor de muntgewichtjes kan slechts vergelijkingsmateriaal aangehaald worden uit Noord-Afrika en de kusten en de eilanden van het oostelijk bekken van de Middellandse Zee. Uit een confrontatie met deze parallellen blijkt dat zij eng verwant zijn met de Byzantijnse *exagia*, die vooral bestemd waren voor het wegen van munten, maar daarom niet altijd officieel waren geijkt door de provinciale ambtenaren van het Rijk. De legenden van de stukken A, B en C duiden een gewicht aan van respectievelijk een *uncia* of zes *solidi*, drie en twee *solidi*. Het exemplaar D is waarschijnlijk een onhandige nabootsing ter vervanging van een gewichtje van een *solidus* dat verloren gegaan was. Bij toetsing aan de ideale Romeins-Byzantijnse gewichtseenheden (251) blijkt dat geen enkel van hen met de

(251) Algemeen wordt aangenomen dat de Romeinse gewichtseenheid 1 *libra* = 327,45 g. Daaruit volgt dat 1 *solidus* =  $1/72$  *libra* = 4,55 g.

standaardmaat overeenkomt; de stukken A, C en D wegen respectievelijk 1,16 g, 0,75 g, en 0,50 g minder dan aangeduid wordt door hun legende, en het exemplaar B overschrijdt deze waarde met 0,10 g. Dit is echter geen alleenstaand verschijnsel. Niet enkel geijkte muntgewichtjes die schijnbaar in optimale omstandigheden bewaard zijn gebleven, maar zelfs door de keizer gewaarborgde standaardgewichten die werden gebruikt door de officiële muntmeesters van het Rijk, komen slechts uiterst zelden met hun ideële waarde overeen; integendeel, zij wijken er soms vrij gevoelig van af. Deze schommelingen worden zeer goed begrijpelijk wanneer men bedenkt dat op het ogenblik waarop zij ontstonden de techniek van de metallurgie nog zo rudimentair was, dat het onmogelijk bleek homogene legeringen voor munten en/of gewichten te bereiden. De werktuigen die dienden om het metaal te snijden of te gieten lieten daarbij aan precisie evenveel te wensen over als degene die werden aangewend om het te wegen. En zelfs al moesten deze hinderpalen niet bestaan hebben, dan blijft het toch nog een vaststaand feit dat gelijk welk metalen voorwerp steeds in mindere of meerdere mate aan gewicht af- of toeneemt wanneer het gedurende eeuwen in de grond verblijft, hoe voordelig de samenstelling van de bodem ook weze voor een intacte conservering.

Bij gebrek aan goed gedateerd vergelijkingsmateriaal is het moeilijk cat. nr. 121 typologisch scherp te dateren. Weliswaar blijken platte, vierkante muntgewichtjes, voorzien van een legende in Griekse lettertekens, reeds op te komen vanaf het midden van de 4de eeuw, maar ondanks de uitgebreide literatuur die erover bestaat, werd hun chronologie tot dusver nog nooit grondig verder onderzocht. Daarom lijkt het aangewezen de datering van de stukken uit Lutlommel vooral afhankelijk te maken van de algemene datering van de begraafplaats waarop zij werden aangetroffen. Daar deze de late 6de en de 7de eeuw omvat, kan het bakje met de muntgewichtjes waarschijnlijk, maar onder voorbehoud, het best naar de tweede helft van de 6de eeuw verwezen worden.



### HET KINDERGRAF

Dank zij de aantekeningen op twee door J. Bréuer vervaardigde schetsen uit het dossier, kon de inhoud van een kindergraf weder samengesteld worden (1).

1. (inv. 55); afb. 17A nr. 1.

Biconische pot uit goed gebakken grijs-roodachtige kléi (H. 9,2 cm; Dm. opening 6 cm). De hoge hals is van de schouder gescheiden door een plastische band. De schouder is van boven naar onder versierd met een groefje, dat ongeveer drie maal spiraalvormig omloopt, en een — nu ver uitgesleten — ornament, aangebracht met een zeer eenvoudige rolstempel. De buik is iets hoger dan de schouder.

2. (inv. 42a); afb. 17A nr. 2.

Een halssnoer, gevormd door 26 kralen; 1 kraal bestaat uit lichtgroen, doorzichtig glas en is vervaardigd uit een afgesneden spiraaldraad. De grondstof van al de overige is glaspasta: 8 gele, waarbij zes ringvormige, een gesneden uit een lange spiraaldraad en een platte; 4 groenblauwe, monochroom dooraderd: twee zijn er plat-sigaar-en een plat-scholvormig terwijl de laatste de vorm heeft van een lang-gerekte cylinder; 4 witte: twee biconische, een ringvormige en een in de vorm van een korte cylinder; 1 dondergroene, gesneden uit een lange spiraaldraad; 3 licht-chocoladebruine tot bruinrode, waarvan er twee ringvormig en een biconisch zijn; 1 zwarte en 1 blauwe, hoekig en sigaarvormig; 1 donkerblauwe en 1 donkergroene, beide ringvormig en versierd met een wit-rood-gele stippelversiering; 1 donkergrijs-bruine in de vorm van een korte cylinder, versierd met witte, rode en gele strepen in de langsrichting.

3. De schetsen in het dossier vermelden verder een « os », dat verdwenen is, tenzij het zou gaan om de proximale humerus-epifyse met open groeischijf, die zich bij de beenderresten bevindt (2).

4. « 2 ou trois dents de lait ». Deze zijn niet meer voorhanden.

De biconische pot nr. 1 behoort tot een type dat meerdere malen te Lutlommel werd aangetroffen en dat in de late 6de

(1) Cfr. *supra*, Inleiding-Werkwijze; de wedersamenstelling van het kindergraf.

(2) Zie bijlage: P. JANSSENS, *Onderzoek van de beenderresten*, nr. 1.

en de 7de eeuw thuishoort (3). Door zijn hoge hals kan hij vergeleken worden met cat. nr. 76 en zijn versiering met een eenvoudige rolstempel is verwant met die op cat. nrs. 74, 81 en 84.

Ook de kralen, waarvan niet geweten is of ze als halssnoer, als armband of als opgenaaide versiering gedragen werden, komen zeer goed overeen met de andere op het zelfde grafveld aangetroffen exemplaren; bij gebrek aan *Vorarbeiten* kunnen zij niet als dateringscriterium aangewend worden (4).

Daar de vondsten nrs. 3 en 4 evenmin daterende waarde hebben, kan dit graf, enkel steunend op de biconische pot nr. 1, toegewezen worden aan de late 6de en de 7de eeuw. Hierdoor wordt de datering van het enige graf waarvan de inhoud kon gereconstrueerd worden voor de algemene datering van de begraafplaats van slechts weinig meer belang dan die der uit hun verband gerukte voorwerpen. Evenals deze laatste werd zij immers vastgesteld door vergelijking, en niet door de methode der gesloten vondsten.

---

(3) *Cfr. supra*: cat. nrs. 78-81 en de commentaar daarbij.

(4) *Cfr. supra*: cat. nr. 100 en de commentaar daarbij.



BIJLAGE (1)

ONDERZOEK VAN DE BEENDERRESTEN (inv. 75).

door  
Dr. Med. P. JANSSENS.

De voorgelegde beenderen omvatten fragmenten die aan ten minste twee volwassenen en een kind hebben toebehoord, doch waarvan ons de onderlinge samenhang niet bekend is.

1. Proximale humerusepifyse met open groeischijf van een kind.
2. Vier halswervels, waaronder een atlas en een epistropheus, alle beschadigd.
3. Enkele fragmenten van platte schedelbeenderen, een deel van een corpus mandibulae, het pars basialis van een os occipitale, en een linker rotsbeen met de fossa mandibularis doch zonder processus mastoides, waarvan de basis smal is.
4. Een schedelbasis waarvan de omtrek van het foramen magnum intact is en gaat tot en met het grootste deel van de fossa cranii frontalis. Het been is licht en dun van bouw. De processus mastoides ontbreken doch de basis ervan is klein. De synchondrosis sphenoccipitalis is vergroeid. Aan de aanwezige suturen van de platte schedelbeenderen bespeurt men nog geen vergroeiing. Het gaat hier waarschijnlijk om de resten van een volwassen, doch jonge vrouw.

Maten :

Lengte van het foramen magnum	: 34
Breedte van het foramen magnum	: 30
Index van het foramen magnum	: 88,2 (dit duidt op een breed foramen)
Breedte pars basialis	: 22
Lengte inion-opisthion	: 53

---

(1) Dr. P. Janssens vinde hier de uitdrukking van onze oprechte erkentelijkheid voor de hulp die hij ons bood, en voor de grondigheid en de snelheid waarmee hij dit onderzoek heeft doorgevoerd.

5. Een palatum osseum met volledig definitief gebit. Tand-  
afslijting graad 2 volgens Broca.

Maten :

Verhemeltelengte	: 46
Verhemeltebreedte	: 44
Verhemeltehoogte	: 13
Index van het verhemelte	: 95,6
Verhemeltehoogte-index	: 29,5

Beide indexen leren ons dat dit verhemelte orthostaphylien of  
middelmatig hoog is, en ook brachystaphylien of breed.



## CONCLUSIES.

### SCHATTING VAN HET AANTAL BLOOTGELEGDE GRAVEN.

Van al de Merovingische graven die te Lutlommel werden ontdekt kon slechts één kindergraf met min of meer grote zekerheid gereconstrueerd worden (1).

Niettemin is het mogelijk een schatting te maken van het aantal geplunderde graven, steunend op de aard en de frequentie van de overblijfselen die eruit te voorschijn zijn gekomen.

Zo wijzen de vier zwaarden, cat. nrs. 1-4, zeker op het bestaan van vier mannengraven (2). Daar *spathen* en *scramasaxen* elkaar niet uitsluiten, maar het eerste wapen zeer dikwijls vergezeld wordt door het tweede (3), kan uit de *scramasaxen*, cat. nrs. 5-10 worden afgeleid dat dit aantal ten minste met twee moet vermeerderd worden. De drie *umbo's*, cat. nrs. 31-33, de zeven pijlpunten, cat. nrs. 24-30 (4), de vijf lanspunten, cat. nrs. 18-22 en de *franciska*, cat. nr. 17 kunnen eveneens in deze zes graven van gewapende mannen hun plaats gevonden hebben (5), hoewel zij ook alle, of slechts een deel ervan, uit andere bijzettingen kunnen afkomstig zijn (6).

Daar de twee paardebitten, cat. nrs. 106 en 106bis zowel overblijfselen uit twee mannen- als uit twee paardegraven kunnen zijn (7), hebben zij voor de bepaling van het aantal menselijke bijzettingen slechts een ondergeschikt belang.

De *fibula*, cat. nr. 99 duidt op één vrouwengraf. Of de oorring, cat. nr. 101, en de kralen, cat. nr. 100, uit dezelfde bijzetting afkomstig zijn is niet meer na te gaan. In ieder geval is het feit dat deze laatste over twee snoeren verdeeld zijn geen ar-

(1) *Cfr. supra*, Het kindergraf.

(2) Er is ons geen enkel voorbeeld bekend van een Merovingisch graf dat meer dan één *spatha* zou bevatten.

(3) Zie bv. J. WERNER, *Münz.*, Pl. 3A, 21, 26, 27A, en 31; F. FREMERSDORF, *Köln-Müngersdorf*, II Pl. 7 graf 27, Pl. 8 graf 37, Pl. 11 graf 65, Pl. 13 graf 81 en Pl. 24 graf 139; J. WERNER, *Bülach*: graven 77, 106, 108, 127, 289 en 301 pp. 95-134.

(4) Deze worden wel niet altijd, maar dan toch dikwijls in groepjes van twee of meer aangetroffen. Zie bv. K. BOEHNER, *Trier*, I p. 163; A. Van DOORSELAER, *Sint Gillis-bij-Dendermonde*, p. 87; P. JANSSENS, *Grobbendonk*, p. 94.

(5) *Cfr. supra*, de verwijzingen onder noot (3).

(6) Er zijn immers voorbeelden bekend van graven, die als enig wapen een *spatha* bevatten. Zie bv. J. WERNER, *Bülach*, graven 17 en 124, pp. 87 en 106.

(7) *Cfr. supra*, Catalogus, commentaar bij cat. nrs. 106 en 106bis.

gument om tot het bestaan van twee vrouwengraven te besluiten. Zelfs indien deze groepering de oorspronkelijke is (8), dan kunnen zij nog altijd de halsketting en de armband van dezelfde dame zijn (9).

Steunend op de gegevens uit het dossier en op de bewaarde bijgaven, hebben wij ten minste één kindergraf, één vrouwengraf en zes mannengraven kunnen aantonen. Deze resultaten stemmen zeer goed overeen met degene die Dr. Janssens bewakwam uit de studie van de beenderresten; deze zijn immers te identificeren als de resten van een kind en van tenminste twee volwassen personen, waarvan één zeker een vrouw is (10).

Uit het grote aantal gespen en bijbehorende, cat. nrs. 34-69, zijn weinig conclusies te trekken. Het is immers niet meer mogelijk na te gaan hoeveel garnituren zij samen oorspronkelijk gevormd hebben. Bovendien kan eenzelfde graf meerdere gespen bevatten, die gordel, draag- en sluitriemen afsloten (11). Het enige wat met een vrij grote graad van zekerheid kan verondersteld worden is dat de twee zware drieledige gordelgarnituren, cat. nrs. 34 en 50, afkomstig zijn uit *Kriegergräber* (12), wellicht uit een der zes waarvan wij het bestaan hierboven vaststelden. Toch is het moeilijk aan te nemen dat de zesentwintig bewaarde gespen (13), in slechts zeven graven (14) zouden zijn gevonden.

De frequentie van het aarden vaatwerk wijst in dezelfde richting. Buiten de pot uit het kindergraf, zijn er dertien min of meer intacte exemplaren tot ons gekomen. Daar in de meeste Merovingische bijzettingen aan de overledene ofwel geen, ofwel een en ten hoogste twee recipiënten uit aardewerk zijn meegegeven (15), is het waarschijnlijk dat ook zij uit meer dan

(8) *Cfr. supra*, Catalogus, commentaar bij cat. nr. 100.

(9) *Cfr. F. FREMERSDORF, Köln-Müngersdorf*, I p. 80.

(10) *Cfr. supra*, Bijlage, P. JANSSENS, *Onderzoek van de beenderresten*.

(11) Zie bv. A. VAN DOORSELAER, *Sint Gillis-bij-Dendermonde*, graf VII-1933, p. 25 en fig. 5c p. 28; J. WERNER, *Bülach, graven* 77, 108, 114, 116, 125, 127, 202, 251 en 289 pp. 95-131.

(12) *Cfr. J. WERNER, Bülach, loc. cit.; F. FREMERSDORF, Köln-Müngersdorf*, I pp. 74-75.

(13) Wij bedoelen hier gespen *stricto sensu*, m.a.w. gespebeugels, abstractie makend van alle beslag-, tegenbeslag- en rugplaten en riembeslagen en -tongen.

(14) Zes mannen- en een vrouwengraf. Van het kindergraf weten wij immers zeker dat het geen gesp bevatte.

(15) Zie bv. F. FREMERSDORF, *Köln-Müngersdorf*, I p. 101. Dit verschijnsel kan trouwens op gelijk welke Merovingische begraafplaats vastgesteld worden.



zeven graven stammen. En dan betrekken wij in deze redenering nog niet de scherven van tenminste een tiental andere, die bewaard bleven. Gezien de uiterst gebrekkige techniek van de « opgravers » (16) is het immers niet helemaal uitgesloten dat zij geen eigenlijke bijgaven waren, maar afvalproducten, die in de vullingen van de grafkuilen lagen.

Aan de andere kant moet er rekening mee gehouden worden dat bronzen bekkens als cat. nrs. 98 en 98bis (17), muntgewichtjes als cat. nr. 121 (18) en *spathen* als cat. nrs. 1-4 (19) meestal aan het licht komen in rijke graven met vele bijgaven.

Tegen deze opwerping, die er zou toe strekken het aantal geplunderde graven tot enkele rijke bijzettingen te beperken, kunnen drie ernstige bezwaren geopperd worden. Vooreerst kunnen er voorbeelden aangehaald worden van graven, waarin een *spatha* de enige bijgave vormde (20), al zijn die dan ook sterk in de minderheid. Daarenboven wezen wij er reeds op (21) dat de hier bestudeerde voorwerpen slechts een selectie vormen uit wat de « opgravers » ten eerste niet over het hoofd hebben gezien en, ten tweede dan nog het bewaren waard achtten. Het meest doorslaggevend argument ligt tenslotte hierin dat het enige graf waarvan wij — dank zij J. Breuer — de inhoud kennen, juist relatief arm is, zowel wat de kwaliteit als wat de kwantiteit van zijn bijgaven betreft (22).

Uit de eerste bedenking, en uit wat wij hierboven reeds zagen over de grote hoeveelheid gespen en aarden potten, volgt dat het zeer weinig waarschijnlijk is dat al het in de catalogus beschreven materiaal zou afkomstig zijn uit de zeven graven van volwassenen, wier bestaan wij met zekerheid hebben kunnen aantonen. Bijgevolg is het zo goed als zeker dat het grafveld meer dan acht bijzettingen telde.

Daarenboven wekken het tweede en het derde argument sterk het vermoeden dat er een aanzienlijk aantal graven totaal moest verwoest zijn, zonder dat daarvan door een bevoegd archeoloog ook maar het minste spoor kon opgetekend of bewaard

---

(16) *Cfr. supra*, Inleiding - Historiek.

(17) Zie bv. J. WERNER, *Münz.* Pl. 2, 3A en p. 82; F. FREMERSDORF, *Köln-Müngersdorf*, I p. 126; *Cfr. supra*, Catalogus, de verwijzingen bij de commentaar bij cat. nrs. 98 en 98bis.

(18) Zie J. WERNER, *Waage und Geld*, lijsten pp. 31-39, aangevuld in: J. WERNER, *Fernhandel*, pp. 617-618.

(19) *Cfr. supra*, noot (3).

(20) J. WERNER, *Bülach*, graven 17 en 124 pp. 87 en 106.

(21) *Cfr. supra*, Inleiding - Historiek.

(22) *Cfr. supra*, Het kindergraf.

worden. Waar we uit het nog voorhanden zijnde materiaal en uit enkele sporadische notas in het dossier reeds tot de slotsom kwamen dat er op de Merovingische begraafplaats te Lutlommel ten minste één vrouw, één kind en zes mannen hun laatste rustplaats hebben gevonden, maar dat het totaal aantal bijzettingen de acht overschreed, daar mogen wij uit deze redenering *e silentio* wel besluiten dat het waarschijnlijk meerdere tientallen bedroeg.

#### ALGEMENE DATERING VAN DE BEGRAAFPLAATS.

Bij de bepaling van de algemene datering van de begraafplaats, kunnen wij slechts steunen op de datering van elk van haar overblijfselen afzonderlijk, die enkel door vergelijking kon achterhaald worden. Immers, zelfs de voorwerpen, waarvan wij weten dat zij tesamen in het kindergraf zijn gevonden, konden niet als gesloten vondst gedateerd worden (23). De datering van het enige graf dat kon gereconstrueerd worden is bijgevolg van slechts weinig meer belang dan die van de rest der uit hun verband gerukte voorwerpen; zij werd immers volgens dezelfde methode bepaald, slechts steunend op één pot.

Behalve de voorwerpen, behorend tot types die gedurende de ganse Merovingische periode — en zelfs daarbuiten — blijven voorkomen, zoals de pijlpunten cat. nrs. 24-25, de ijzeren gespeugels cat. nrs. 66-69 en de messen cat. nrs. 102-104, konden alle dateerbare overblijfselen toegewezen worden aan de 6de en/of de 7de eeuw. Hieruit kan afgeleid worden dat de graven waaruit zij zijn te voorschijn gekomen, eveneens tot die tijdspanne behoren.

Toch lijkt het ons mogelijk de datering van de begraafplaats — of van het deel dat tot dusver is blootgelegd geworden (24) — scherper te bepalen, door die van haar overblijfselen onderling te vergelijken.

Daarbij valt het op dat de *fibula*, cat. nr. 99 en de *spatha*, cat. nr. 1, die vrij nauwkeurig konden gedateerd worden tot op vijftig jaar na, beide in de 7de eeuw thuishoren, respectievelijk in de eerste en de tweede helft ervan. Ook de overgrote meerderheid van de stukken waarvan de datering kon vastgesteld worden tot op een eeuw of iets minder — meer dan twintig van

(23) *Cfr. supra*, Het kindergraf.

(24) Uit niets kan met zekerheid afgeleid worden dat bij de «opgravingen» de grens van de begraafplaats is bereikt geworden, hetzij op een bepaald punt, hetzij over gans haar omtrek.



elkaar onafhankelijke voorwerpen! — behoren tot dezelfde eeuw; wij bedoelen de *spatha*, cat. nr. 2, de *Breitsaxe* cat. nrs. 6-10, de *umbo's* cat. nrs. 32-33, de bronzen gespen cat. nrs. 35, 40-41 en 48, de gedamasquineerde gespen cat. nrs. 50-53, de aarden potten cat. nrs. 91-94 en — onder voorbehoud — de ijzeren gespen cat. nrs. 55-58 en de paardenbit cat. nr. 106. Daartegenover staan slechts vier overblijfselen, de *franciska* cat. nr. 17, de bronzen gesp cat. nr. 34, de biconische pot cat. nr. 74 en het bakje met de muntgewichtjes, cat. nr. 121 die met dezelfde scherpste naar de jaren tussen 525 en het begin van de 7de eeuw konden verwezen worden, en nauwelijks twee, de *Schmalsax* cat. nr. 5, en wellicht de *umbo* cat. nr. 31, die typisch 6de eeuws zijn. Bij de resten, wier datering vaststaat tot op honderd tot honderd vijftientig jaar na, is eenzelfde tendens merkbaar. De helft ervan, nl. vijf stuks, de pot nr. 1 uit het kindergraf en het aardewerk cat. nrs. 78-81, behoren tot de late 6de, maar vooral tot de 7de eeuw, terwijl er twee, de lanspunten cat. nrs. 21-22 nog tot in de helft van die eeuw reiken en de drie overige, de lanspunten cat. nrs. 18-20, thuis horen in de 6de eeuw of de jaren die daar onmiddellijk op volgen. Zelfs de voorwerpen die slechts tot op honderd vijftig of honderd vijfenzeventig jaar konden gedateerd worden kunnen voor dit onderzoek toch nog van enig belang zijn, wanneer men bedenkt dat er voor dertien onder hen, nl. de pijlpunten cat. nrs. 26-29, de bronzen gespen cat. nrs. 36-39, de potten cat. nrs. 75-77 en 82 en het glaswerk cat. nr. 97, het jaar 700 als *terminus ad quem* kan gelden, terwijl er slechts één is die meer naar de 6de eeuw zou wijzen, nl. de « Saksische » pot cat. nr. 95, wiens waarschijnlijk einddatum wellicht rond 650 gesitueerd is.

Het resultaat van deze opsomming is duidelijk. Veruit de meeste stukken, die min of meer scherp konden gedateerd worden, behoren tot de 7de eeuw, in haar geheel of — bij uitzondering — enkel tot haar eerste of tweede helft. Bij de overige bestaat de meerderheid uit resten, horend bij types die, weliswaar, reeds in de 6de eeuw kunnen voorkomen, maar die in de 7de eeuw blijven voortleven, en meestal zelfs tot op het einde daarvan. Het zijn slechts uitzonderingen die alleen naar de 6de of de eerste jaren van de 7de eeuw kunnen verwezen worden. In ieder geval kunnen de overblijfselen uit deze laatste twee categorieën alle behoren tot de tweede helft, en zelfs tot de laatste jaren van de 6de eeuw, aangeen geen enkel van hen exclusief voor deze datum kon gedateerd worden. De ongedateerde en a-typische stukken, die slechts tot op een paar eeuwen na konden thuisgebracht worden, volgen natuurlijk de da-

tering van de andere, daar zij *in globo* uit dezelfde graven afkomstig zijn.

Daar al deze voorwerpen tesamen over meerdere tientallen graven verspreid zijn geweest (25), daar de *terminus post quem* van een graf steeds samenvalt met de vroegste datering die aan zijn jongste bijgave kan gegeven worden, en aangezien de overgrote meerderheid van de overblijfselen tot de 7de eeuw behoort of kan behoren, terwijl de oudste waarschijnlijk niet hoger opklimmen dan de tweede helft of misschien zelfs maar de laatste jaren van de 6de eeuw, mogen wij besluiten dat de Merovingische begraafplaats te Lutlommel gedateerd is vanaf de late 6de tot het einde van de 7de eeuw. Zelfs indien de oudste voorwerpen, met uitsluiting van alle andere, zich tesamen in een of meerdere graven zouden bevonden hebben — wat enkel theoretisch mogelijk is — dan nog zou deze datering geldig blijven. In dat geval, immers, zouden alle andere bijzettingen zeker tot de 7de eeuw behoren. Daar zij vermoedelijk wel de meerderheid zouden vormen, gezien de rijkdom van het beschikbare materiaal, zou hun datering de enkele graven die als zuiver 6de eeuws konden bestempeld worden, naar de laatste jaren van die eeuw verwijzen.

Bij het vaststellen van deze datering kon natuurlijk geen rekening gehouden worden met de talrijke overblijfselen die moeten verloren gegaan zijn. Dit is geen onoverkombaar bezwaar, aangezien het volgens de elementairste regels van de waarschijnlijkheidsrekening absurd zou zijn te veronderstellen dat daarbij alle dateerbare stukken ver buiten het chronologisch kader zouden vallen, dat wij hier opbouwden.

#### ALGEMEEN BESLUIT.

Te Lutlommel werd in 1938 een Merovingische begraafplaats geheel of gedeeltelijk verwoest. Waarschijnlijk meerdere tientallen graven, die aangelegd waren vanaf de late 6de tot het einde van de 7de eeuw, werden er geplunderd.

Dank zij de nota's die Prof. J. Breuer toendertijd ter plaatse nam, kon de inhoud van één kindergraf gereconstrueerd worden. De rest van het grafveld kan nog enkel bestudeerd worden vanuit het deel van het volledig uit zijn verband gerukt materiaal, dat door Kan. J. Jansen werd gered.

Hieruit is natuurlijk zeer weinig af te leiden over het grafritueel. Het enige wat nagenoeg vaststaat is dat alle bijzettin-

---

(25) *Cfr. supra*, Schatting van het aantal graven.



gen inhumaties waren. Sporen van brand of verbranding, die op crematie zouden wijzen, werden immers op geen enkel voorwerp waargenomen, en ook in zijn nota's rept J. Breuer daarover met geen woord (26).

Trouwens, evenmin over gelijk welk ander aspect van het religieus leven van de begravenen kon iets te weten gekomen worden. Dit is des te spijtiger omdat de tweede helft van de 7de eeuw en de jaren omstreeks 700 een zo belangrijk keerpunt vormen in de godsdienstige geschiedenis van Toxandrië (27) en de begraafplaats juist in die periode nog in gebruik was. Uit de kruisjes op de gronzen gesp cat. nr. 38 kan zeker niet het besluit getrokken worden dat althans de drager(-ster) ervan een christen was. Immers, vooreerst is het kruis een stylistisch zo eenvoudig motief, dat het reeds lang als ornament gebruikt werd, voor het tot het symbool van het christendom werd verheven en anderzijds sluiten de bijgaven van de Merovingische graven onder het kerkje te Ouwen-Grobbendonk zeer nauw aan bij de heidense gebruiken (28). Dat is dan ook de reden waarom aan de andere kant niet te veel belang mag gehecht worden aan de «heidense» symboliek op de bronzen gesp cat. nr. 35 (29).

De kruismotieven op de Byzantijnse muntgewichtjes A en B, cat. nr. 121 kunnen in dit verband evenmin enige aanduiding verstrekken. Deze behoren nu weliswaar onbetwistbaar tot de christelijke gedachtesfeer, maar zij komen enkel voor als validatietekens op financiële maatstaven, ingevoerd uit gebieden waar het christendom niet alleen reeds eeuwen wortel had geschoten, maar waar het zelfs tot staatsgodsdienst uitgeroepen was. Bijgevolg is het zonder meer duidelijk dat zij in geen enkel opzicht welke godsdienstige opvatting dan ook kunnen belichten van de persoon die zij te Lutlommel in het graf volgden, of van de bevolkingsgroep waartoe die behoorde. Om dezelfde redenen kunnen zij trouwens ook niets gemeenschappelijks hebben met enige vorm van proselitisme of missionering.

---

(26) Nochtans komt crematie in Toxandrië regelmatig voor op Merovingische begraafplaatsen al vormt zij er niet steeds de regel, zo bv. te Brecht (*A. de LOE, Cat. IV*, pp. 87 seqq.), te Broekeneind-bij-Hoogeloon (*W. GLASBERGEN, Broekeneind-bij-Hoogeloon*) en te Grobbendonk (*P. JANSSENS en H. ROOSENS, Lijkverbranding en lijkbegraving*).

(27) *E. de MOREAU, Histoire de l'église*, I pp. 95-96 en 98-102; *P. ROOSENS, Toxandria*, pp. 99-102.

(28) *J. MERTENS, Grobbendonk*, p. 17 - (148).

(29) Vgl. de gesp uit het graf van de Heer uit Morken die onder een kerkje bijgezet werd, en dus wel als christen mag aangezien worden (*K. BOEHNER, Morken*, (Ausgrabungen), pp. 459-460; *K. BOEHNER, Morken* (Führer), pp. 33-34).

Het belang van het bakje met de balans en de muntgewichtjes is van een heel andere aard: het kan waardevolle inlichtingen verstrekken over de economische en sociale toestanden in de late 6de en de 7de eeuw in het noorden van het Frankische Rijk in het algemeen, en te Lutlommel in het bijzonder. De aanwezigheid ervan vormt vooreerst een aanduiding te meer voor de min of meer drukke betrekkingen die reeds in de 6de eeuw, en dan vooral onder Theudebert I (534-548), blijken bestaan te hebben tussen Austrasië en het Byzantijnse Rijk (30); meer bepaald zouden zij wellicht zelfs op rechtstreekse handelsrelaties kunnen wijzen. Verder suggereren balans en bijbehorende dat de bezitter van deze bijgaven regelmatig met het kostbare en zeldzame bare geld in aanraking moest komen. Of hij daartoe door zijn ambt verplicht was, dan wel of die transacties enkel zijn eigen bezittingen golden, is nu niet meer uit te maken; de ene veronderstelling sluit de andere trouwens niet uit. In ieder geval is het een feit dat dergelijke kleine weegtoestellen tot nogtoe meestal, maar niet steeds, in rijke graven aan het licht zijn gekomen, die voor het grootste deel aan mannen en soms aan vrouwen behoorden. Enkel en enkele van hen kunnen met enige waarschijnlijkheid aangezien worden als leden van een aristocratie, maar voor de meesten blijft de vraag naar hun sociale stand open; dat zij geen goudsmeden of muntmeesters waren staat echter vast (31).

Benevens dit kistje kunnen ook de talrijke wapens — een uitzonderlijk verschijnsel in Toxandrië (32) — en in het bijzonder de goed vertegenwoordigde *scramasaxen* en *spathen* (33), zekere vermoedens doen rijzen omtrent de stand van hun bezitters. Zo schijnen de vier zwaarden, vooral indien zij oorspronkelijk door een *scramasax* vergezeld waren (34), eveneens op ten minste een kern van vrije lieden te duiden (35). Hiermede kunnen wellicht ook de twee paardebitten in verband gebracht worden.

Daarbij kan er op gewezen worden dat naast het unieke bakje met balans en muntgewichtjes en de uitzonderlijke *spathen*

---

(30) O. DOPPELFELD, *Frauengrab*, p. 113.

(31) J. WERNER, *Waage und Geld*, pp. 14-16.

(32) P. JANSSENS, *Grobbendonk*, pp. 93-96.

(33) Buiten de vier *spathen* uit Lutlommel zijn er tot dusver in gans Toxandrië slechts twee gelijkaardige wapens bekend, die werden gevonden onder het kerkje te Ouwen-Grobbendonk. Zie: J. MERTENS, *Grobbendonk*, p. 17-(148).

(34) Cfr. *supra*, Schatting van het aantal graven.

(35) K. BOEHNER, *Trier*, I pp. 269 seqq.



nog enige eerder zeldzame luxeartikelen de hypothese steunen dat er meerdere rijke graven moeten geplunderd zijn. Het kostbare glas, de twee bronzen schalen, de resten van de schijffibula belegd met goudblad, de fragmenten van de zilveren ooring en de luxueus gedamasquineerde gespen zouden dus het eigendom geweest zijn van enkele welstellende personen.

Bij gebrek aan gegevens over de samenhang van deze vondsten kan de getalsterkte van deze vrije lieden enerzijds, en van deze rijke bezitters anderzijds, zelfs niet meer bij benadering geschat worden. In hoeverre deze beide klassen met elkaar mogen vereenzelvigd worden is evenmin geweten, maar dat dit tot op een zekere hoogte het geval moet geweest zijn, ligt voor de hand. Gegevens over de maatschappelijke functie(s) van hun leden ontbreken, evenals aanwijzingen over hun verhouding tot eventuele half- of onvrije bevolkingslagen. Het bestaan van deze laatste kan trouwens alleen maar verondersteld worden uit de overweging dat er waarschijnlijk ook een aantal armere graven zijn blootgelegd geworden (36). Bijgevolg is de vraag naar hun getalsterkste en naar de bezigheden van hun leden *ipso facto* uit den boze.

\*

\* \*

Ondanks hun rijkdom, zowel naar kwantiteit als naar kwaliteit, konden uit de overblijfselen van de Merovingische begraafplaats te Lutlommel slechts weinig diepgaande besluiten getrokken worden. Daar zo goed als al de bewaarde oudheden uit hun verband gerukt zijn, moesten wij ons beperken tot een benaderende schatting van het aantal blootgelegde graven, en een algemene datering van het grafveld, steunend op een min of meer uitgebreid maar disparaat vergelijkingsmateriaal. Bij de geschiedkundige interpretatie van de vondsten — hoe interessant zij elk op zichzelf voor de archeologie ook mogen zijn — zagen wij ons verplicht ons bij enkele algemeenheden te houden, en konden wij voor de reële historische achtergrond slechts enkele vage aanwijzingen onderscheiden.

Toch blijkt hieruit reeds duidelijk dat deze begraafplaats, zowel door de aard als het aantal van de voorwerpen die zij opleverde als door de historische realiteiten die deze dekken, een der belangrijkste is die ooit werd ontdekt in Toxandrië en zelfs in het gebied tussen de taalgrens en de grote rivieren.

Daar het niet zeker is dat bij de graafwerken van 1938 de ganse necropool werd verstoord, zou het reeds blootgelegde ma-

(36) *Cfr. supra*, Schatting van het aantal graven.

teriaal in hoge mate kunnen gerevaloriseerd worden en geschikt gemaakt voor een diepgaander interpretatie, door nieuwe systematische opgravingen, op wetenschappelijke wijze en met aangepaste technieken doorgevoerd op die delen, die wellicht nog onaangeroerd zijn gebleven. Moest dit onmogelijk blijken, dan zal misschien het nog immer onbestaande uitgebreide synthetische werk over de Merovingische overblijfselen in onze streken, zowel archeologisch als historisch, een nieuw en scherper licht werpen op de problemen die gesteld worden door de hier behandelde oudheden.

In ieder geval hopen wij met deze studie tenminste een *Materialheft* geleverd te hebben, dat de overblijfselen van de Merovingische begraafplaats te Lutlommel gemakkelijk toegankelijk maakt voor verdere navorsingen over deze periode.



# INHOUDSOPGAVE

INLEIDING . . . . .	3-13
HISTORIEK . . . . .	3-5
WERKWIJZE . . . . .	5-7
De inventarisnummers (5-6); De wedersamenstelling van het kindergraf (6); De catalogus (6-7); De verdere afwerking (7).	
BIBLIOGRAFIE . . . . .	8-13
CATALOGUS VAN DE OVERBLIJFSELEN — BESCHRIJVING, VERGELIJKINGSMATERIAAL EN DATERING . . . . .	14-84
WAPENS, cat. nrs. 1-33 . . . . .	14-32
Zwaarden, cat. nrs. 1-4 (14-17); <i>Scramasaxen</i> , cat. nrs. 5-10 (17-20); Overblijfselen die oorspronkelijk bij zwaarden of <i>scramasaxen</i> hoorden, cat. nrs. 11-16 (20-23); <i>Franciska</i> , cat. nr. 17 (23-24); Lanspunten, cat. nrs. 18-23 (24-28); Pijlpunten, cat. nrs. 24-30 (28-31); Schildknobbels, cat. nrs. 31-33 (31-32).	
GESPEN EN BIJBEHORENDE, cat. nrs. 34-69 . . . . .	32-52
Bronzen gespen, cat. nrs. 34-49bis (32-43); Gedamasquineerde ijzeren gespen, cat. nrs. 50-53 (43-48); Onversierde ijzeren gespen, cat. nrs. 54-69 (48-52).	
WEEFSEL- EN LEDERRESTEN, cat. nrs. 70-72bis . . . . .	52-53
AARDEN VAATWERK, cat. nrs. 73-96 . . . . .	53-64
GLASWERK, cat. nr. 97 . . . . .	64-65
BRONZEN VAATWERK, cat. nrs. 98-98bis . . . . .	65-67
SIERADEN, cat. nrs. 99-101 . . . . .	67-71
<i>Fibula</i> , cat. nr. 99 (67-68); Kralen, cat. nrs. 100a-b (68-71); Oorring, cat. nr. 101 (71).	
ALLERLEI GEBRUIKSVOORWERPEN, cat. nrs. 102-114 . . . . .	71-80
Messen, cat. nrs. 102-104 (71-72); Pincet, cat. nr. 105 (72); Paardebitten, cat. nrs. 106-106bis (74-75); IJzeren en bronzen ringen, cat. nrs. 107-110 (75-76); Schaar, cat. nr. 111 (76); IJzeren haak, cat. nr. 112 (78); Gebogen ijzeren staaf, cat. nr. 113 (78); IJzeren hak, cat. nr. 114 (78-80).	

VARIA, cat. nrs. 115-120 . . . . .	80
BAKJE MET MUNTGEWICHTJES, cat. nr. 121 . . . . .	81-84
HET KINDERGRAF . . . . .	85-86
BIJLAGE.	
P. JANSSENS, Onderzoek van de beenderresten . . . . .	87-88
CONCLUSIES . . . . .	89-98
SCHATTING VAN HET AANTAL GRAVEN . . . . .	89-92
ALGEMENE DATERING VAN DE BEGRAAFPLAATS . . . . .	92-94
ALGEMEEN BESLUIT . . . . .	94-98
INHOUDSOPGAVE . . . . .	99
LIJST DER AFBEELDINGEN . . . . .	100

#### LIJST DER AFBEELDINGEN

Afb.	p.	beeldt af:
1	15	Zwaarden.
2	18	<i>Scramasaxen</i> .
3	22	Schedebeslagen en knopen; <i>umbo</i> .
4	25	<i>Franciska</i> ; lanspunten.
5	27	Lanspunten.
6	30	Pijlpunten; <i>umbo's</i> .
7	36	Bronzen gespen.
8	41	Bronzen en onversierde ijzeren gespen.
9	45	Gedamasquineerde ijzeren gespen.
10	49	Gedamasquineerde en onversierde ijzeren gespen.
11	55	Aarden vaatwerk.
12	59	Aarden vaatwerk.
13	62	Aarden vaatwerk.
14	69	Kralen; pincet.
15	73	Bronzen vaatwerk; gebruiksvoorwerpen.
16	77	Oorring; gebruiksvoorwerpen; varia.
17A	79	Het kindergraf.
17B	79	Glaswerk; <i>fibula</i> ; gebruiksvoorwerpen; varia.
18	82	Bewaard gebleven fragment van het bakje met muntgewichtjes.
19	83	Egyptische doos met muntgewichtjes en weegschalen uit de verzameling Flinders Petrie (University College, London) — Naar : <i>FLINDERS PETRIE, Ancient Weights and Measures</i> , London, 1926, Pl. XVI.



### RESUME

En 1938, un cimetière mérovingien fut découvert et partiellement détruit sur un terrain du hameau de Lutlommel, commune de Lommel.

Grâce aux notes que le Professeur J. Breuer prit alors sur le terrain — faute d'une permission d'y exécuter des fouilles systématiques — une sépulture au moins, la tombe d'enfant (pp. 85-86 et fig. 17A) a pu être reconstituée. Ses objets, ainsi que tous les autres que feu le Chanoine J. E. Jansen acheta aux « fouilleurs », sont conservés au Musée Taxandria à Turnhout, à l'exception de la boîte à poids monétaires, qui fait partie des collections des Musées Royaux d'Art et d'Histoire à Bruxelles (voir l'annexe de J. Breuer et J. Alenus-Lecerf, pp. 103-116).

Dans le mobilier figurent les restes de quatre épées (pp. 14-17 et fig. 1), six scramasaxes (pp. 17-20 et fig. 2), trois boutons pyramidaux et divers fragments de fourreau (pp. 20-23 et fig. 3), une francisque (pp. 23-24 et fig. 4), cinq fers de lance (pp. 24-28 et fig. 4-5), quelques pointes de flèches (pp. 28-31 et fig. 6) et trois umbos (pp. 31-32 et fig. 3 et 6). Ces armes indiquent l'existence d'au moins six tombes d'hommes armés, dans lesquelles on aurait pu également avoir trouvé les deux mors de cheval (pp. 74-75 et fig. 15). La fibule ronde en bronze, dont il ne reste qu'une mince feuille d'or ornée de filigrane et de cloisons remplies de verre coloré (pp. 67-68 et fig. 17B), un fragment de boucle d'oreille en argent (p. 71 et fig. 16) et les quelque quatre-vingts perles de verre ou pâte de verre, ornées ou non, distribuées en deux colliers (pp. 68-71 et fig. 14), prouvent que d'autre part une tombe de femme au moins fut mise au jour. Le grand nombre de récipients en céramique (pp. 53-64 et fig. 11-13) et les nombreuses boucles et restes de garnitures de ceinture (pp. 32-59 et fig. 7-10) renforcent l'hypothèse que le nombre des tombes découvertes doit être évalué à plusieurs dizaines. Parmi la céramique, une coupe en terre rougeâtre, dont la forme est une copie directe du type Dragendorff 33 (p. 53 et fig. 11,73), un bocal, visiblement inspiré des prototypes en verre (pp. 60-61 et fig. 13,91) et une poterie dite « saxonne » (pp. 63-64 et fig. 13,95) se détachent d'une majorité de vases biconiques de types courants. Une plaque, ornée de deux masques humains vus de face (pp. 33-35 et fig. 7,35) et une autre de forme peu commune (pp. 39-40 et fig. 7,42) requièrent égale-

ment l'attention parmi les boucles en bronze, tandis qu'une grande garniture complète et richement ornée se distingue des ensembles de fer damasquiné (pp. 43-44 et fig. 9,50).

Aucun de ces restes ne montre de traces de combustion, de sorte qu'on peut admettre qu'ils proviennent tous de tombes à inhumation.

La plupart d'entre eux datent du 7<sup>e</sup> siècle, tandis qu'une minorité peut remonter au 6<sup>e</sup>. Ainsi, on peut estimer que cette partie de la nécropole doit avoir été en usage depuis les dernières années du 6<sup>e</sup> jusqu'à la fin du 7<sup>e</sup> siècle.

Faute de données précises et explicites, il est impossible de vérifier si cette population était déjà christianisée ; de toute façon c'est peu probable. La présence des nombreuses armes, et surtout celle des épées, prouve qu'elle se composait du moins d'un noyau d'hommes libres. La boîte à poids monétaires, qui renferme d'ailleurs maintes implications pour l'histoire économique et le nombre relativement grand d'objets de luxe, tels certaines belles pièces de parure, le vase en verre bleu (pp. 64-65 et fig. 17, 97) et les deux bassins en bronze (pp. 65-67 et fig. 15,98) font d'autre part supposer que quelques unes des tombes devaient avoir été assez riches. L'identification de la classe juridique des gens libres avec cette haute classe sociale pose un problème obscur.

De ces quelques données, il ressort clairement que le cimetière mérovingien de Lutlommel est l'un des plus importants qui ait jamais été retrouvé en Toxandrie.



## ANNEXE

### LA BOÎTE A POIDS MONÉTAIRES DE LUTLOMMEL

*Par J. BREUER et J. ALENUS-LECERF*

Parmi les objets trouvés à Lommel, le lot le plus intéressant est incontestablement le petit groupe constitué par un fragment de boîte en bois et quatre poids de bronze (1). Ces éléments sont les seuls restes d'une boîte à balance avec poids, objet particulièrement précieux par sa rareté dans les nécropoles mérovingiennes en général et jusqu'ici encore unique en Belgique.

Il est évidemment regrettable que ce cimetière mérovingien de Lommel n'ait pas été fouillé d'une manière plus méthodique. Si la boîte ne pouvait être mieux préservée, la balance et d'autres poids auraient pu probablement être encore recueillis. De même, nous aurions trouvé sans doute des mobiliers funéraires groupés et, pour le cas qui nous occupe, une chronologie plus précise.

#### DESCRIPTION DE LA TROUVAILLE.

*Le fragment de boîte* encore conservé (fig. 18) n'est plus qu'un morceau de bois brun foncé, reste d'une planchette fortement rongée. Les longueur et largeur primitives ne peuvent être actuellement déterminées que d'une manière conjecturale. Ce qu'il en reste mesure 72 x 50 mm, mais il faut légèrement augmenter ces chiffres si l'on veut tenir compte du retrait subi par le bois à la suite de la dessiccation (2). L'épaisseur maximum encore conservée est de 13 mm ; elle devait vraisemblablement atteindre sinon dépasser 15mm. La face supérieure du fragment présente un certain nombre de cavités destinées à recevoir les

(1) A la demande de M. J. Breuer, feu M. le Chanoine Jansen voulut bien céder ces objets aux Musées royaux de Bruxelles où ils sont actuellement conservés (Inv. B. 2893). Les autres trouvailles de Lommel, après avoir été traitées dans les Laboratoires du Musée, font maintenant partie des collections du Musée Taxandria de Turnhout.

Nous exprimons ici notre vive reconnaissance à M. le Chanoine Jansen pour le désintéressement et la grande amabilité qu'il a montrés dans cette circonstance. C'est à lui que l'on doit le sauvetage d'une série particulièrement importante.

(2) Par suite de ce retrait, les poids ne s'insèrent plus convenablement dans les alvéoles où ils devaient se loger.

poids et une balance. Six alvéoles pour les poids se laissent encore deviner. Il reste en outre la cavité centrale où se logeaient l'aiguille et l'étrier de la balance. Aux extrémités, les restes de deux échancrures circulaires constituent les vestiges des emplacements réservés aux plateaux de la balance. Celle-ci a complètement disparu, mais quatre des poids sont conservés. Nous les désignerons par les lettres ABCD (fig. 20).

Le poids A (Côtés: 22,5 x 23,5mm; épaisseur: 6,5mm) pèse 26,12 gr. Les quatre angles sont marqués chacun d'un groupe de trois points disposés en triangle. Au centre, dans une couronne annulaire guillochée, les lettres Γ A flanquent une croix byzantine à longue hampe et bouletée à la tête. Sous le Γ, un petit o ou un point devait primitivement figurer pour constituer l'abréviation de l'indication pondérale de l'once, *oungia mia* (= 6 solidi), soit 27,28 gr. (3). L'once de Lommel est donc de 1,16 gr. en dessous du poids officiel.

Le poids B (côtés: 17,8 x 18,8mm; épaisseur: 5,3mm) pèse 13,75 gr. Comme précédemment, trois points groupés en trian-



A B C D

fig. 20. —  $\pm 1/1$ .

Poids de Lommel: une once, trois, deux et un sou d'or.

(3) L'once est la douzième partie de la livre romaine de 327,45 gr. Ce poids officiel, confirmé par Th. Mommsen et F. Hultsch, a été contesté par L. Naville, qui l'estimait trop élevé de près de 5 gr. Suivant cet auteur, le *Solidus* (1/72e de livre) ne pèserait presque jamais 4,55 gr. mais bien 4,48 gr. « ou, tout au moins, un poids très voisin de ce dernier chiffre ». Sa multiplication par 72 donnerait donc 322,56 gr. pour la livre. L. NAVILLE, *Fragments de Métrologie antique*, *Revue Suisse de Numismatique* 22, 1922, 42-46.

Toutefois les spécialistes sont loin de se rallier à cette opinion et nombre d'entre eux restent partisans des 327,45 gr. à la livre. Tels sont : A. DIEUDONNE, *Chronique. La livre romaine*, *Revue Numismatique* (Paris), 1922, 82-84; K. REGLING, *Pauly-Wissowa, Real-Encyclopädie XIII*. Stuttgart, 1926, v. *libra* 2. C.F. LEHMANN-HAUPT et L. WINKLER, *Die Herkunft des Apothekergewichts*, *Klio* 21, 1927, 53.



gle occupent chaque angle. Dans une couronne torse, les lettres N F sont surmontées d'une petite croix à branches égales. Ce poids marque la valeur de trois sous, *nomismata tria*, soit 13,65 gr. Le poids de Lommel dépasse donc de 0,10 gr. l'estimation officielle.

*Le poids C* (côtés 15,5 x 15,8mm; épaisseur: 4,8mm) pèse 8,35 gr. Deux grandes lettres N B, inscrites en creux, sont étroitement cernées par une couronne torse. Ces lettres désignent un poids de deux sous d'or, *nomismata duo*, soit 9,10 gr. Le poids de Lommel marque donc un écart de 0,75 gr. en dessous de l'indication officielle.

*Le poids D* (côtés: 12,5 x 13,5mm; épaisseur: 3,5mm) pèse 4,05 gr. Il porte pour toute indication un N grossièrement gravé à la pointe. Il s'agit vraisemblablement d'un poids de fortune placé dans la boîte pour y remplacer un autre manquant. La lettre N indique le poids d'un sou d'or, *nomisma* (= 1/72e partie de la livre romaine) soit 4,55 gr. Le poids D est donc de 0,50 gr. en dessous de l'étalon officiel.

#### ETUDE COMPARATIVE.

La boîte fragmentaire qui nous est parvenue est unique en son genre pour nos régions. Il a fallu des circonstances exceptionnelles et l'humidité permanente du sous-sol de Lommel pour en favoriser la conservation partielle (4). Par contre, la Haute Egypte a livré un certain nombre de boîtes analogues parfaitement conservées. Une des plus belles — sinon la plus belle — fait partie des Collections Flinders Petrie (fig. 19) (5). Elle est composée de deux boîtes combinées en une seule et protégées par un couvercle aujourd'hui disparu. Sa longueur totale, qui dépasse 30,5cm atteste ses dimensions remarquables. Cette boîte renferme deux balances de grandeurs différentes avec leurs jeux de poids appropriés. La partie inférieure comprend, outre la balance, cinq poids carrés en bronze dans leurs alvéoles, d'une valeur de six, trois, deux et une once. La partie supérieure contient deux poids discoïdes de bronze ainsi que

(4) Nous remercions feu M. P. Coremans, ingénieur et Directeur de l'Institut royal du Patrimoine artistique et le personnel des Laboratoires pour les soins attentifs et compétents qu'ils ont prodigués à la collection des objets de Lommel, en vue de leur conservation.

(5) FLINDERS PETRIE, *Ancient Weights and Measures*. Londres, 1926, 26 n° 64 et 42 n° 96, pl. XVI et XLVI.

T. SHEPPARD et J. F. MUSHAM, *Money Scales and Weights, Numismatic circular XXVIII*, 1920, col. 5 ss., donnent quelques renseignements complémentaires sur cette boîte et d'autres, de même origine.

d'autres poids et monnaies d'une once et moins. Les deux monnaies, de Constantin II et Constans I avaient été volontairement usées pour servir de poids. Ce procédé a été couramment employé en Egypte et ailleurs. Une autre boîte intéressante provient de Thèbes (6). Moins fournie et de moitié plus petite, elle a conservé son couvercle, identique à celui de la grande boîte. La collection Flinders Petrie en possède encore d'autres. Retenons que les dispositifs de fermeture peuvent varier et que la forme des boîtes n'est pas toujours rectangulaire. Le Metropolitan Museum de New-York possède ainsi une boîte d'origine copte de forme oblongue et montée sur charnière, d'une allure extraordinairement moderne (7). L'état de la trouvaille de Lommel n'autorise pas de telles descriptions. Tout au plus, pouvons-nous tenter de lui restituer l'essentiel de son aspect primitif (fig. 21). La boîte complète était de forme rectangulaire. L'emplacement de la balance peut encore être déterminé

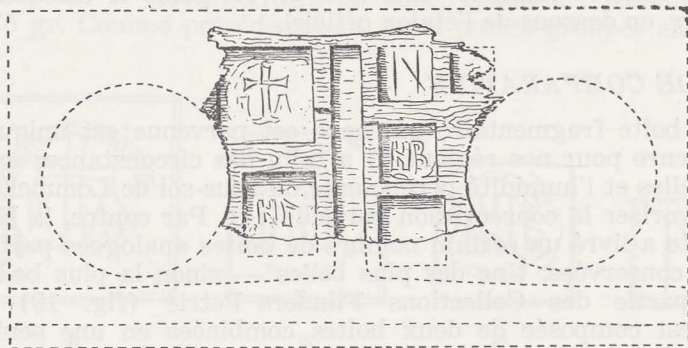


fig. 21. —  $\pm 1/2$ .

*Fragment de la boîte et reconstitution proposée par M. J. Breuer.*

avec précision, l'alvéole destinée à l'étrier étant presque entièrement conservée et les circonférences des plateaux pouvant être retracées. La disposition des poids est moins sûre. Leur nombre exact n'est pas connu, pas plus que leurs dimensions. Telle quelle, la boîte de Lommel apparaît bien dans la lignée des boîtes méditerranéennes et cette constatation est confirmée par l'analyse du bois. L'examen microscopique qu'à bien voulu en faire M. R. Mosseray, attaché du Jardin Botanique

(6) Cette boîte est décrite par T. SHEPPARD ET J. F. MUSHAM, *o.c.*, col. 6-7, fig. 3.

(7) T. SHEPPARD et J. F. MUSHAM, *o.c.*, col. 9, fig. 6.



de l'Etat, lève tous les doutes. La boîte est en bois de bruyère (Erica), de provenance méditerranéenne.

La boîte de Lommel contenait une balance. Cet objet fragile a dû être complètement détruit car rien n'en fut retrouvé parmi les débris recueillis par le Chanoine Jansen. Les balances utilisées à l'époque mérovingienne (avec curseur ou à deux plateaux) sont aujourd'hui bien connues (8). Réparties principalement dans les régions septentrionales et orientales, elles occupent régulièrement les zones où le numéraire d'or apparaît le plus rarement. Cette situation signifierait que, dans ces régions, le poids du métal précieux devait être plus souvent contrôlé, c'est à dire que ce métal était accepté au poids, sans compter à la pièce.

Les poids de Lommel sont partiellement conservés et leur matériel de comparaison (fig. 22) nous oriente encore vers les mêmes régions.

Le décor du poids A, figuré par une croix accostée de la légende pondérale et cernée d'une couronne et de quatre marques angulaires, s'avère relativement bien répandu. Trois poids d'une once sont presque identiques au nôtre, puisqu'ils offrent, outre leur décor similaire, les mêmes lettres. L'un provient de Carthage (Musée Lavigerie) (fig. 22, n° 1) (9), l'autre d'Ascalon en Palestine (fig. 22, n° 2 (10) et le troisième du Musée du Caire fig. 22, n° 3) (11). Notons qu'aucun d'eux ne pèse exactement le poids officiel (26,28 gr.). Le premier marque 27,30 gr., le second, 26,30 gr. et le dernier 27 gr. Toutefois ces différences sont moindres qu'à Lommel (26,12 gr). Divers autres poids d'une valeur pondérale supérieure sont également proches. Parmi ces exemplaires citons un poids de Carthage (Musée du Bardo) (fig. 22, n° 4) (12), un poids byzantin de la Collection

---

(8) Une étude avec répertoire et cartes de répartition a été publiée par J. WERNER, *Waage und Geld der Merowingerzeit, Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften*, 1954. Il conviendrait d'y ajouter la trouvaille de Lommel, dont l'auteur n'avait probablement pas connaissance au moment de sa publication.

(9) P. MONCEAUX, *Enquête sur l'épigraphie chrétienne d'Afrique, Revue archéologique*, 1903, 80 n° 35.

(10) A. DECLOEDT, *Note sur des poids grecs et byzantins du Musée biblique de Sainte-Anne, Revue biblique*, 1914, 548/549 pl. II n° 1.

(11) J. STRZYGOWSKY, *Catalogue général des Antiquités égyptiennes du Musée du Caire, vol. XII, Koptische Kunst*, Vienne, 1904, 313 n° 352.

(12) P. MONCEAUX, *Communication de M. A. MERLIN sur une série de poids antiques récemment trouvés à Carthage et abrités au Musée du Bardo, Bulletin de la Société des Antiquaires de France*, 1916, 200.



1



2



3



4



5



6



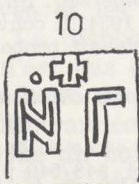
8



7



9



10



11



12

fig. 22 — 1/1.



Schlumberger (fig. 22, n° 5 (13), un poids d'Égypte (fig. 22, n° 6) (14) et un autre de Smyrne (fig. 22, n° 7) (15) où les lettres Γ A (une once) sont remplacées par Γ B (deux onces). Du même type apparaît encore un autre poids byzantin de la Collection Schlumberger (fig. 22, n° 8) (16) pesant 6 onces (Γ S). A cette liste s'ajoutent probablement encore deux poids de deux et trois onces d'Athènes (17) dont les descriptions — non figurées — paraissent illustrer le décor qui nous occupe.

Le décor du poids B de Lommel est reproduit sur deux poids. L'un provenant d'Égypte (fig. 22, n° 9) (18) montre une ornementation identique quoique dépourvue des groupements de points angulaires. L'autre, originaire de Chypre (fig. 22, n° 10) (19), est moins proche. Le dessin central (croix et légende) y est seul reproduit. Ces deux poids, qui pèsent respectivement 212 et 202 gr., ont une valeur pondérale très supérieure à celle de Lommel (13,75 gr.).

Au poids C de Lommel (8,25 gr.) s'associe étroitement un

---

(13) A. DIEUDONNE, *Poids du Bas Empire et Byzantins des Collections Schlumberger et Froehner et de l'Ancien Fonds du Cabinet*, *Revue Numismatique (Paris)*, 1931, 15-16 n° 37, 128/129 pl. II n° 10.

(14) FLINDERS PETRIE, *o.c.*, pl. XV n° 5380.

(15) *Ibid.*, pl. XIV n° 5339.

(16) A. DIEUDONNE, *o.c.*, 13 n° 11, 128/129 pl. I n° 5.

(17) E. PERNICE, *Griechische Gewichte*. (Berlin), 1894, 201ss. n°s 837, 838, 839 et 845.

(18) FLINDERS PETRIE, *o.c.*, pl. XV n° 5383.

(19) *Ibid.*, pl. XIV n° 5333.

- 
- Fig. 22 — 1. Poids de Carthage. D'après P. MONCEAUX, note (9).  
2. Poids d'Ascalon. D'après A. DECLOEDT, note (10).  
3. Poids du Caire. D'après J. STRZYGOWSKY, note (11).  
4. Poids de Carthage. D'après P. MONCEAUX, note (12).  
5. Poids de la coll. SCHLUMBERGER. D'après A. DIEUDONNE, note (13).  
6. Poids d'Égypte. D'après FLINDERS PETRIE, note (14).  
7. Poids de Smyrne. D'après FLINDERS PETRIE, note (15).  
8. Poids de la coll. SCHLUMBERGER. D'après A. DIEUDONNE, note (16).  
9. Poids d'Égypte. D'après FLINDERS PETRIE, note (18).  
10. Poids de Chypre. D'après FLINDERS PETRIE, note (19).  
11. Poids de Smyrne. D'après FLINDERS PETRIE, note (20).  
12. Poids d'Ascalon. D'après A. DECLOEDT, note (21).

poids de Smyrne (Coll. Petrie, Univ. Coll.) avec mêmes décor et légende (fig. 22, n° 11) (20). Cet exemplaire pèse 9,36 gr. Un poids d'Ascalon (fig. 22, n° 12) (21) offre une disposition également proche mais la légende (N Γ) diffère et le poids (13,25 gr.) est nettement supérieur.

Le poids *D* de Lommel (4,05 gr.) est sommairement marqué d'un N isolé. Cette inscription, sans adjonction du N ou de tout autre complément ou ornementation, se rencontre un peu partout.

Cet examen comparatif paraît concluant. Les poids de Lommel s'apparentent étroitement à ceux que l'on rencontre en Égypte et en Afrique du Nord. Ils se rattachent donc aux *exagia* (22) d'époque byzantine, si l'on entend par ce mot les poids généralement destinés à la pesée de monnaies et non pas strictement les poids officiellement marqués et déposés dans les Administrations provinciales de l'Empire. En effet, depuis le Bas-Empire, les monnaies d'or avaient subi des altérations assez appréciables en poids et même en aloi (23). Le monnayage mérovingien, continuant la tradition antique, ne fut pas plus stable. Il n'est donc pas étonnant, et cette remarque a déjà souvent été faite, de trouver dans les sépultures des balances, des poids monétaires et même des pierres de touche. Les *exagia* ou poids monétaires, se trouvent un peu partout dans le monde byzantin et

(20) FLINDERS PETRIE, *o.c.*, pl. XV n° 5392.

(21) A. DECLOEDT, *o.c.*, 548/549 pl. II n° 10.

(22) Depuis Constantin le Grand, le mot *exagion* désigne le poids officiel du *solidus* (*nomisma*) d'or de 1/72e de livre, soit un poids de 4,55 gr. Primitivement, le mot se rapportait à la pesée et n'a pris que plus tard le sens de poids exact ou d'étalon pondéral. A l'époque byzantine, les *exagia* sont les poids officiels servant au contrôle des monnaies d'or et d'argent ainsi que des poids commerciaux. Les *exagia* officiels des sous d'or constantiniens n'apparaîtraient que sous Valentinien II (375-392).

F. HULTSCH, *Pauly-Wissowa, Real-Encyclopädie* VI 2. Stuttgart, 1909, v. *exagium*.

E. BABELON, *Dictionnaire des Antiquités grecques et romaines* II, 873.

(23) Les *solidi* passèrent d'une taille de 72, sous Constantin (4,55 gr.), à 84 à la livre (3,90 gr.), sous Valentinien I (364-375). Cette taille aurait été admise implicitement en 367. Au Ve siècle, les sous de faible poids sont désignés sous le nom de *solidi gallici* dans un édit de Majorien (458). Ils forment la base du monnayage franc. Ce fut sur ce pied que, dans le sud-est de la Gaule, on frappa des sous et des triens au nom de Justin II (565-578) et de Maurice Tibère (582-602). Le pape Grégoire le Grand (590-604) signale, lui aussi, les *solidi gallicani* ou *gallici* qui ne pouvaient avoir cours en Italie.

E. BABELON, *o.c.* IV. 1391.

Id., *Traité des monnaies grecques et romaines* I. Paris, 1901-1933, 540-542.

M. PROU, *Les monnaies mérovingiennes. Catalogue des monnaies mérovingiennes de la Bibliothèque nationale*. Paris, 1892, pl. LXV.



dans les régions soumises à son influence. Différents musées en ont réuni des séries plus ou moins importantes, mais souvent démunies d'indications précisant leur origine et leur date exacte. La forme de ces poids est le plus souvent carrée, moins fréquemment circulaire et fort peu en sphère aplatie comme à l'époque romaine. Ce sont les Germains, établis en Italie au VI<sup>e</sup> siècle, qui les firent imiter. On connaît ainsi des exemplaires au monogramme de Théodoric (24). En général, les poids de bronze (25) portent des signes gravés ou incrustés d'argent, indiquant leur valeur pondérale (livre ou multiple, once, sou, et plus rarement leurs subdivisions). Quelques uns présentent l'image de saints ou le monogramme de personnages officiels, préfets, proconsuls, ou exceptionnellement de princes. Ces derniers poids, seuls, doivent être considérés comme des étalons officiels.

Tous les poids, qu'ils soient officiels ou courants, étaient vraisemblablement contrôlés (26). Il ne faut toutefois pas se faire d'illusion sur la valeur de ces contrôles, pas plus que sur la précision des pesées des poids antiques car les procédés industriels de l'époque pouvaient difficilement répondre aux problèmes de la fabrication des poids métalliques. Ainsi la composition et le dosage des alliages se révèlent, à l'analyse, presque toujours différents. De même, la plaque métallique, destinée au découpage de disques servant directement de poids ou de flans monétaires, était généralement très irrégulière, tandis que par

---

(24) O. M. DALTON, *Byzantine Art and Archaeology*. Oxford, (1911), 621, avec bibliographie.

(25) Les poids byzantins en verre n'entrent pas ici en ligne de compte. Pour ceux-ci, voir par exemple : M. JUNGFLEISCH, *Les dénéraux et estampilles byzantins en verre de la Collection Froehner*, *Bulletin de l'Institut d'Egypte* XIV, 1931-1932, 233-256 ; O. M. DALTON, *Catalogue of early christian antiquities and objects from the Christian East in the Department of British and mediaeval antiquities and ethnography of the British Museum*. Londres, 1901, 133-135 ; G. SCHLUMBERGER, *Poids de verre étalons monétiformes d'origine byzantine*, *Revue des Etudes grecques* VIII, 1895, 59-76.

Les poids en verre sont généralement ornés de bustes ou de monogrammes. SCHLUMBERGER (o.c., 58) les considère comme étalons monétaires analogues aux dénéraux arabes. Ces poids sont, c'est le moins qu'on puisse dire, très irréguliers.

(26) A. LUSCHIN von EBENGREUTH, *Allgemeine Münzkunde und Geldgeschichte des Mittelalters und der Neueren Zeit*. Munich et Berlin, 1926, 158 ; Id., J. HOOPS, *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* I. Strasbourg, 1911-1913, v. *exagium*.

L'exactitude de ces poids monétaires officiels est minime. Quatre poids du nom d'Honorius, et portant la légende *Exagium solidi*, oscillent entre 4,10 et 4,40 gr. Pour les poids ordinaires, les différences sont encore plus sensibles.

coulage, l'opération restait tout aussi aléatoire. En outre, l'imperfection des instruments de pesée rendait presque impossible la reproduction exacte du poids d'un étalon donné. D'autre part lorsqu'il s'agit de poids — et la règle vaut pour tout objet ayant longtemps séjourné dans le sol — la valeur pondérale actuelle devient sujette à caution. L'objet peut avoir perdu de son poids par usure, décomposition chimique ou effritement. Il peut aussi, dans certains cas, être couvert d'une patine ou d'incrustations qui, au lieu de lui faire perdre de sa pesanteur, augmentent celle-ci dans une proportion plus ou moins notable; et supprimer ces parasites risque de faire diminuer le poids d'une manière excessive. Ainsi, même un poids présentant toutes les apparences d'une conservation parfaite, peut avoir perdu beaucoup de son exactitude (27). Prenons comme exemple un poids de bronze trouvé en Egypte (28). Ce poids en forme de sphère aplatie pesait non nettoyé 8,91 gr. Après nettoyage, il pèse 7,47 gr. et après imprégnation de cire, 7,50 gr. Il y a donc perte de 1,44 gr. au nettoyage. Ces produits de corrosion enlevés représenteraient, en carbonate et en oxyde rouge de cuivre, un excès de  $\frac{1}{4}$  en poids sur 1,44 gr. On doit donc lui restituer les  $\frac{3}{4}$  du poids nettoyé, soit  $(1,44 \times 0,75 \text{ gr.} =) 0,98 \text{ gr.}$ , ce qui ramène le poids primitif à  $(7,47 + 0,98 \text{ gr.} =) 8,55 \text{ gr.}$  Une autre méthode d'évaluation du poids originel consiste à mesurer le volume de l'échantillonnage pondéral et à le reconstituer en tenant compte de la densité de l'alliage. Pour le cas présent, ce calcul donne un poids de 8,31 gr. Nous avons donc en résumé les états suivants :

Poids brut :	8,91 gr.
Poids nettoyé :	7,47 gr.
perte :	1,44 gr.
Soit :	19,27 %
Poids ciré :	7,50 gr.

(27) FLINDERS PETRIE a nettement attiré l'attention sur ce point: les poids métalliques sont presque tous attaqués si profondément que leur altération est sérieuse. Il y a augmentation de poids par l'oxygène et l'acide carbonique et perte par enlèvement de la croûte. Un poids de métal qui paraît propre et uni, peut toujours avoir perdu de la matière... Pour l'étude, seuls les poids en pierre devraient être employés.

FLINDERS PETRIE, *Ancient Weights and Measures*, Londres, 1926, 3 et 22; id., *The Study of Weights, Ancient Egypt and the East*, 1935, 146ss.; Id., *The Statistical Treatment of Ancient Weights, Ancient Egypt and the East*, 1935, 83ss.

(28) O. H. MYERS, *Note on the Treatment of a Bronze Weight*, *Journal of Egyptian Archaeology* 25, juin 1939, 102-103.



Poids net primitif :

1ère méthode : 8,55 gr.

Ecart : + 0,24 gr.

Soit : + 2,80 %

2e méthode : 8,31 gr.

Ecart : — 0,24 gr.

Soit : — 2,80 %

Différences possibles entre le poids net primitif et le :

Poids brut : de + 0,36 à + 0,60 gr.

Soit : 4,04 à 6,73 %.

Poids nettoyé : de — 1,08 à — 0,84 gr.

Soit : 14,45 à 11,24 %.

Ce qui revient à dire que le poids égyptien en question, tel qu'il sortait du sol, pouvait dépasser de 4 à 7 % le poids originel. Que le même poids nettoyé subit une perte de 19 1/4 % et que, de ce fait, il doit être de 11 1/4 à 14 1/2 % en dessous du poids originel. Que le poids net primitif restitué peut, malgré la précision des calculs, présenter des écarts de 2,80 à 2,90 % sur la réalité.

Il serait évidemment fort intéressant de pouvoir déterminer les valeurs pondérales des poids de Lommel à leur état original. Malheureusement leurs importantes altérations (tous sont écorchés et plus ou moins rongés) rendent inutiles tout essai de calcul.

### CHRONOLOGIE.

Les multiples articles consacrés aux poids byzantins accusent une réelle carence de précision tant géographiques que chronologiques.

Les catalogues de poids ne mentionnent que rarement l'origine de leurs documents. Cela résulte sans doute du fait que, pendant longtemps, les collections furent constituées comme s'il s'agissait de monnaies et sans que l'on s'inquiât des lieux de trouvaille. La situation est évidemment regrettable. Ces indications géographiques auraient pu, non seulement augmenter dans une proportion très notable la liste des poids byzantins découverts dans nos contrées, mais elles auraient encore permis d'établir un tableau des types les plus couramment utilisés dans telle ou telle province de l'Empire byzantin. A cet égard, il faut aussi déplorer l'insuffisante illustration des catalogues et au-

tres articles sur la matière. Les comparaisons eussent été plus sûres et plus précises.

La chronologie des poids reste elle aussi à établir presque entièrement car les principaux auteurs n'en donnent que fort peu de choses.

Une datation générale de M. Dalton situe les poids au Ve et VI<sup>e</sup> siècles (29). Sir Flinders Petrie (30), qui a mis à la portée des chercheurs un matériel considérable avec le mérite d'une illustration relativement abondante, n'envisage que la chronologie de certains exemplaires spéciaux. Pour les poids qui évoquent tout spécialement la série de Lommel — tel les exemplaires contenus dans les boîtes à balances égyptiennes d'époque tardive — l'auteur désigne une date apparemment trop ancienne. Sa chronologie est exclusivement basée sur la présence, dans la grande boîte reproduite ci-avant (fig. 19) de deux monnaies volontairement usées de Constantin II et Constant I. D'après Flinders Petrie, le monnayage de cette famille aurait complètement disparu de la circulation en Egypte dès les années 480 de notre ère et se trouvait déjà très rarégré en 420. Pour ce motif, il décide donc de placer les deux monnaies avant 400, soit vers 340-350 (31). Pareille démonstration convaint difficilement et tout le matériel pondéral byzantin du recueil en question mériterait sans doute une étude plus poussée. Si le Catalogue des Poids du Cabinet des Médailles de Paris (32) offre un excellent matériel d'études du point de vue métrologique, il n'établit par contre aucune chronologie. L'article de Dom Henri Leclercq du Dictionnaire d'Archéologie chrétienne (33), qui condense en quelques pages une vaste matière et une précieuse bibliographie, fournit bien quelques utiles indications sur la chronologie des exemplaires remarquables, mais n'est pas plus explicite que ses devanciers pour les poids

---

(29) O. M. DALTON, *Catalogue of Early Christian Antiquities*, 1901, 91 (la série comprend les n<sup>os</sup> 425 à 484). Pour les poids en verre (non compris ici), qui relèvent pour la plupart du VI<sup>e</sup> siècle, voir 132ss. (n<sup>os</sup> 660 à 685).

(30) FLINDERS PETRIE, *Ancient Weights and Measures*. Londres, 1926, 25ss.

(31) *Ibid.*, 42.

(32) A. DIEUDONNE, *Poids du Bas Empire et Byzantins des Collections Schlumberger et Froehmer et de l'ancien Fonds du Cabinet*, *Revue numismatique* (Paris) 34, 1931, 11-22, 128/129 pl. I et II.

(33) Fascicules CLVI-CLVII (Ve Poids), Col. 1227-1242.



de type courant. Deux articles de M. K. Pink (34) donnent d'intéressantes généralités. Dépassant la période républicaine, l'auteur montre que dès l'Empire et jusqu'à la fin du IV<sup>e</sup> siècle, la pierre et le bronze sont surtout employés. Les poids ont généralement la forme d'un sphéroïde aplati, d'un disque à flanc arrondi ou en biseau ou parfois franchement biconique. Les indications numériques sont gravées ou ponctuées et déjà pour les poids en bronze, elles sont souvent incrustées d'argent. En usage en Italie dès les premiers siècles, ces poids métalliques ornés apparaissent au second siècle dans les places frontières du Rhin et du Danube. De 300 à 350 s'amorce la transition vers l'Empire byzantin. A côté des poids ronds habituels, mais pourvus dorénavant d'inscriptions grecques, se répandent des poids plats de forme carrée. Toutes les indications pondérales se font en caractères grecs: (*litra*, *ungia*) etc. De 350 au VII<sup>e</sup> siècle, le type grec se généralise de plus en plus. Les poids sont plats et carrés, rarement octogonaux ou ronds. Ils sont toujours gravés en grec, sauf en Afrique du Nord et en Sicile où il s'en trouve avec indications latines (*solidus* au lieu de *nomisma*). A partir de Constantin, le système pondéral est basé sur la livre divisée en sous (1/72<sup>e</sup>). L'once (*ungia*) est désignée par un Γ accompagné d'un petit o placé au-dessus ou en dessous de la barre horizontale. Par contre la ligature ô est beaucoup plus rare. Le sou devient le *nomisma* abrégé en N et surmonté aussi d'un petit o. C'est dans cette période encore (fin Ve-milieu VII<sup>e</sup>) que viennent se classer les poids avec bustes impériaux, couronnes, portiques, étoiles et autres ornements. La croix apparaît alors sur les poids soit entre les indications numériques et pondérales, soit dans les angles. Le Christisme est parfois aussi employé. Ces poids chrétiens sont surtout en usage en Asie mineure et en Afrique du Nord, notamment à Carthage.

A côté des poids commerciaux, il existait depuis longtemps — on en connaît du début de l'Empire — des poids officiellement contrôlés (les *exagia*) portant des indications chronologiques, des noms de fonctionnaires, etc. Au IV<sup>e</sup> siècle, apparaissent les *exagia solidi* ou poids monétaires officiels. Des exemplaires por-

---

(34) K. PINK, *Römische und byzantinische Gewichte*, *Klio* XXX, 1937, 346-352. Du même auteur et sous le même titre, un résumé illustré dans *Forschungen und Fortschritte* XIV, 1938, 17-19. Parmi les premiers essais chronologiques, il convient cependant de citer ceux de E. PERNICE, *Griechische Gewichte*. Berlin, 1894, 75ss. et de J. W. KUBITSCHKE, *Gewichtsstücke aus Dalmatien*, *Archaeologisch-Epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn* XV, 1892, 85-90.

tant les noms de Julien II (363) à Honorius (début du Ve siècle) sont connus. Fréquemment, et pour suppléer au manque de poids, on se servit de monnaies spécialement usées à cet effet et gravées des indications pondérales. Cette synthèse générale des poids, qui nous livre une intéressante évolution, laisse la chronologie encore bien vague. C'est pourquoi la date que nous croyons pouvoir proposer pour les poids de Lommel repose, mieux que sur l'étude des objets similaires encore mal connus, sur le critère essentiel que constitue la date globale du cimetière. Dans les objets achetés par le Chanoine Jansen peu d'objets évoquent le VI<sup>e</sup> siècle. Le mobilier est tardif et relève surtout du VII<sup>e</sup> siècle. Comme la boîte à balance ne paraît pas pouvoir être de plus d'un siècle antérieure à la date moyenne, le milieu ou la seconde moitié du VI<sup>e</sup> siècle constituent une chronologie à la fois prudente et très vraisemblable (35).

### CONCLUSIONS.

Il n'existe, bien entendu, aucune raison de reprocher quelque inexactitude aux auteurs de travaux sur la métrologie antique. Aussi, sans pourtant croire avec une foi bien vive à la précision que l'on pourrait retirer de nombreux calculs, comparaisons, pesées et vérifications, était-il intéressant de voir ce que les poids de Lommel pouvaient nous apprendre de nouveau. Ils sont du Midi et ils ne sont pas précis. C'est tout. Mais si les poids de Lommel n'apportent rien d'inédit, ils n'en restent pas moins des objets extrêmement rares pour nos contrées et leur seule présence suffit à conférer une réelle importance sociale au cimetière de Lommel.

(35) Ce serait aussi, vraisemblablement, celle de la boîte égyptienne de Sir FLINDERS PETRIE (*o.c.*, pl. XVI) dont il est également question ici.